

Clive George

Pravda o obchode

Skutočné dôsledky liberalizácie

Clive George

pôsobí na Univerzite v Manchestri ako výskumník a konzultant na katedre životného prostredia. Bol hlavným poradcom Svetovej banky v otázkach hodnotenia vplyvu rozvojovej pomoci na Blízkom východe a v severnej Afrike, ako aj konzultantom pre OECD, UNEP a iné medzinárodné agentúry. Vyprofiloval sa na popredného svetového odborníka v oblasti hodnotenia ekonomických, sociálnych a environmentálnych dôsledkov medzinárodných obchodných dohôd. Je autorom množstva odborných článkov a publikácií o trvalo udržateľnom rozvoji a medzinárodnom obchode.

Clive George

Pravda o obchode

Skutočné dôsledky
liberalizácie

Originally published under the title
The Truth about Trade: the real impact of liberalization

Copyright © Clive George 2010
The Truth about Trade: the real impact of liberalization, first published in 2010
by Zed Books Ltd, 7 Cynthia Street, London N1 9JF, UK
and Room 400, 175 Fifth Avenue, New York, NY 10010, USA
www.zedbooks.co.uk

All rights reserved.

Preklad © Ladislav Kubiš
Editor: Michal Cenker
Foto na obálke: Michal Cenker

Slovenské vydanie © Nadácia Pontis, Bratislava 2011
Vydanie 1.

ISBN 978-80-968229-4-2

Táto publikácia vznikla v rámci projektu Knowledge Makes Change!,
ktorý podporuje Európska únia.
Názory autora uvedené v publikácii nemusia odrážať oficiálne názory Európskej únie.

Obsah

Úvod	5
Podakovanie	9
Zoznam skratiek	12
I. Agendy	
Úvod	16
1. Od obilných zákonov po Seattle	17
2. Rokovania	23
3. Argumenty a protiargumenty	28
II. Následky	
Úvod	38
4. Stúpať po rebríčku rozvoja	39
5. Úvaha o potrave	55
6. Neviditeľné zárobky	68
7. Obchodné aspekty práv duševného vlastníctva (TRIP)	82
8. Zapĺňanie medzier	90
9. Pravidlá hry	99
III. Odpovede	
Úvod	112
10. Sprievodné opatrenia	113
11. Prepísovanie pravidiel	120
12. Koniec a začiatok	132
IV. Nadácia Pontis	
Je veľa ciest, ako pomáhať druhým	138
Projekt Vzdelanie prináša zmenu!	142
O autorovi	145
Poznámky	146
Bibliografia	149

Rámčeky

1. Rámček 3.1 Agenda z Dohy	31
2. Rámček 4.1 Vývoj kórejskej stratégie rozvoja	52
3. Rámček 5.1 Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo v Brazílii	64
4. Rámček 6.1 Iniciatívy verejného sektora v dodávke vody a sanitácii	76
5. Rámček 6.2 Liberalizácia distribučných služieb v Brazílii, Keni a Malajzii	79
6. Rámček 8.1 Technické prekážky obchodovania pri importoch do EÚ	92

Úvod

Táto kniha je výsledok desaťročného výskumu, inšpirovaného vzrastajúcou opozíciou voči agende konferencie Svetovej obchodnej organizácie, ktorá sa koncom roka 1999 konala v Seattli. Bojovníci za sociálnu spravodlivosť sa obávali, že ďalšia liberalizácia medzinárodného obchodu nezmierni chudobu na svete, ale naopak, zvýši ju. Environmentalisti sa zase obávali, že intenzívnejšie obchodovanie spôsobí ďalší úbytok divo žijúcich živočíchov druhov, vyšší stupeň znečisťovania a rýchlejší postup klimatických zmien. Odborári sa báli, že ich členovia prídu o pracovné miesta. Boli obavy všetkých týchto ľudí opodstatnené?

Snaha odstrániť zostávajúce bariéry medzinárodného obchodu nevyzrála ani po násilných zrážkach v Seattli, naďalej sa presadzovala vo WTO aj prostredníctvom stále väčšieho počtu separátnych dohôd medzi jednotlivými krajinami alebo skupinami krajín. Určitý pokrok sa podarilo dosiahnuť, bol však menej výrazný ako sa očakávalo. Ľudia, ktorí protestovali v Seattli, dúfali v pravý opak. Pritom sa žiadna zo zúčastnených strán nemôže príliš tešiť z vývoja, ktorým svet odvtedy prešiel. Chudoba sa v niektorých častiach sveta znížila, ale zvýšila sa v iných. Klimatické zmeny sú reálnejšou hrozbou ako v minulosti a svetová ekonomika zaznamenala najhlbší prepád od druhej svetovej vojny. Čo z toho – ak vôbec niečo – mohli spôsobiť opatrenia na liberalizáciu obchodu pred Seattlom a po ňom? Mohli sme sa niektorým následkom vyhnúť, keby sa reformy uskutočňovali rýchlejšie? Potrebujeme dnes nejaké obchodné dohody, aby sa svet dokázal dostať z krízy? Ak áno, aké?

Na žiadnu z týchto otázok neexistuje jednoduchá odpoveď, hoci mnohí ekonómovia si myslia, že ju poznajú. A veľa politikov im ochotne verí. Tí istí politici rovnako ochotne verili, že ekonomická bublina, ktorá práve praskla, nebola bublina. Súčasná ekonomická teória má mnohoraké použitie, ale aj veľa obmedzení. Táto kniha sa pri hľadaní odpovedí na spomínané otázky usiluje o hlbší ponor.

Niektoré odpovede sa núkajú už pri analýze štatistických údajov. Štatistiky môžu klamať, odhaľovať klamstvá, alebo len konštatovať, či to, čo merajú, je dosť významné, aby sa tým oplatilo zaoberať. Veľa závisí od toho, akým spôsobom sa čísla získali a ako podrobne sa analyzovali. Údaje, ktoré poskytuje WTO, sú rovnako spoľahlivé ako ktorékoľvek iné.¹ Prezrádzajú, že v súčasnosti je na svete len málo ľudí, ktorí by nepocítili vplyv medzinárodného obchodu. V roku 1950 dosiahol ročný objem globálneho obchodu približne 65 miliárd USD. V roku 2007 to bolo už približne 14 biliónov USD. Zatiaľ čo svetová ekonomika vzrástla osemnásobne, obchod vzrástol viac ako dvestonásobne. V roku 1950 tvoril celkový svetový export poľnohospodárskych a priemyselných výrobkov približne 1 % celosvetového HDP. V roku 2007 bol už na úrovni 25 %. Služby rástli dokonca ešte rýchlejšie a zdvihli celkovú hodnotu vývozu nad 30 %. Skoro tretina všetkého, čo sa na svete spotrebuje, pochádza z importu a takmer tretina všetkých vyrobených produktov a poskytnutých služieb sa vyváža. Ďalšie detaily odhaľujú ešte viac. Predchádzajúce čísla sú celkovým súčtom a zakrývajú fakt, že niektorých krajín sa tento trend týka viac, iných menej. Argument v prospech voľného obchodu tvrdí, že rozvojové krajiny sa nemôžu rozvíjať, kým neodstránia všetky bariéry, ktoré im bránia plne sa integrovať do globálnej ekonomiky. Čísla na prvý pohľad túto teóriu podporujú. Ak by sme napríklad brali do úvahy len celkovú hodnotu importu a exportu, najviac integrovanou krajinou by bol Singapur. Podobne ako Hongkong, aj Singapur dováža tovary a služby v hodnote, ktorá je viac ako dvojnásobkom jeho vlastného HDP. Väčšina tohto importu ide hneď znovu za hranice krajiny, čo mohlo prispieť k bohatstvu Singapúru. Krajina s najmenej integrovanou ekonomikou je Brazília. Jej import je iba na úrovni 12 % HDP a export iba na úrovni 14 %. Brazília je omnoho chudobnejšia ako Singapur. V uvedených prípadoch realita korešponduje s teóriou, ale pri ďalších krajinách zlyháva. Na štvrtom mieste od konca rebríčka je totiž Európska únia, ktorá zo zvyšku sveta dováža tovary v hodnote iba 15 % svojho HDP. Jej export je porovnateľný s brazílskym, teda 14 %. Tretie od konca je Japonsko. A na predposlednom mieste, teda druhou najmenej integrovanou krajinou sveta, sú USA.

Z tohto pohľadu by sa mohlo zdať, že Spojené štáty nie sú motorom svetovej ekonomiky, ako sa traduje. Iné čísla hovoria, že predsa len sú, ale iba vďaka veľkosti svojej ekonomiky. Napriek tomu, že ide o druhú najizolovanejšiu ekonomiku sveta, Spojené štáty sú také veľké, že v absolútnych číslach exportujú viac ako ktorákoľvek iná krajina. Takisto najviac zo všetkých krajín sveta importujú. Ich dovozy mali v roku 2007 hodnotu 2,4 bilióna USD, za nimi nasledovalo Nemecko s 1,5 biliónom, Čínou s 1,3 bilióna a na štvrtom mieste je Japonsko s 0,8 bilióna USD. Ekonomika USA je skoro taká veľká ako celý jednotný trh

¹ Všetky čísla, ktoré uvádzame v knihe, sú prebrané alebo odvodené z materiálov WTO, *International Trade Statistics 2008* (www.wto.org/english/res_e/statis_e/Statist_e.htm) a zo správy Svetovej banky *World Development Report 2009*. Štatistické údaje čerpajú z webovej stránky WTO podľa stavu k 30. máju 2009.

Európskej únie, ktorá zo zvyšku sveta importovala iba nepatrne viac – za 2,5 milióna USD. Dovozy Kambodže je štyristokrát nižší – len za 6,4 miliardy USD. Globálne to nie je veľa, ale z hľadiska kambodžskej ekonomiky to veľa je. Predstavuje to skoro 80 % ekonomiky krajiny. Jej export je o niečo nižší – na úrovni 70 %. Na rozdiel od Singapúru, Kambodžu určite nemožno považovať za „svetový hypermarket“. Všetko, čo exportuje, sa v krajine aj vyrába. Svahilsko je na tom podobne, jeho export je na úrovni vyše 80 % jeho ekonomiky. V Angole je to ešte viac, 87 % výkonnosti ekonomiky krajiny. A v Kongu je to dokonca až 93 %. Európa exportuje 14 % a USA 11 %. Európa a Amerika zbohatli aj napriek nízkej úrovni exportu a importu. Ostatné štáty – s výnimkou niekoľkých rozvojových krajín – exportujú oveľa viac, importujú oveľa viac, a predsa sú chudobnejšie.

Nie je v tejto súvislosti namieste úvaha, že chudobné krajiny nie sú chudobné preto, že obchodujú primárne, ale preto, že obchodujú priveľa? Samotné čísla na to odpoveď nedávajú. Ak chceme pochopiť, prečo sa niektoré krajiny vyvíjajú a iné nie, musíme sa na vec pozrieť hlbšie a dôkladnejšie. Musíme zistiť, čo každá z nich dováža a kto to spotrebúva, čo vyváža a kto to vyrába, koľko ľudí zarábajú obchodovaním, výrobou či pestovaním a nakoniec, aké majú vyhliadky na vyšší zárobok. Ak chceme zistiť, či sa daná krajina môže rozvíjať udržateľným spôsobom, musíme skúmať, ako obchod vplyva na prírodné prostredie. Treba prihliadnuť aj na historické pozadie, ktoré môže objasniť, prečo je situácia taká, aká je a dať odpoveď na otázku, aký typ politiky to môže zmeniť. Celé je to trochu zložitejšie ako len nejaká ekonomická teória.

Táto kniha venuje veľkú pozornosť užšie vymedzenej úlohe – zhodnotiť možný účinok súčasných tendencií liberalizácie obchodu na svetovú ekonomiku, životné prostredie a na ľudí. Kniha sa pritom uberá akousi strednou cestou medzi dvomi zreteľne odlišnými prístupmi, ktoré sa bežne používajú. Makroúrovňové ekonometrické štúdiá robia všeobecné závery, týkajúce sa vzťahov medzi obchodom, ekonomickým rastom, príjmami a v niektorých prípadoch aj súvisiacimi environmentálnymi problémami. Empirické štúdiá na mikroúrovni sledujú vplyv minulých reforiem obchodu na domácnosti alebo na lokálne životné prostredie. V tejto knihe budeme kombinovať oba tieto prístupy a pridáme tretí prvok – politické procesy, ktoré sprevádzajú vznik obchodných dohôd. Preskúvame metódy, používané v ekonometrických štúdiách, identifikujeme tie aspekty, ktoré sú dostatočne preskúmané, aby priniesli spoľahlivé výsledky. Z empirického výskumu extrahujeme všeobecné závery. Zistenia dávame do súvislosti s ich politickým kontextom a zamýšľame sa nad pravdepodobnými ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi dôsledkami každej zložky programu liberalizácie.

V prvej časti skúmame, ako ku svojej práci pristupujú vyjednávači obchodných dohôd, o čom vyjednávajú a aké techniky používajú na vyhodnotenie dôsledkov. Druhá časť prináša zistenia. Postupne skúma dôsledky každej zložky programov liberalizácie obchodu, počnúc priemyselnými výrobkami, cez poľnohospodárske produkty, rôzne typy služieb, až po pravidlá, ktoré určujú, čo krajiny musia a čo nesmú pri definovaní vlastnej obchodnej politiky robiť. Účinky týchto pravidiel sa inak prejavujú v bohatých krajinách, inak v chudobných a majú významný vplyv na udržateľnosť celosvetového rozvoja. V niektorých prípadoch sú výsledky pozitívne, ale vo väčšine prípadov sú negatívne. Časť liberalizačnej agendy iba zosilňuje tie ekonomické postupy, ktoré spôsobili súčasnú globálnu ekonomickú krízu. Iná

časť brzdí pokrok rozvojových krajín, urýchľuje klimatické zmeny a vedie k čoraz rýchlejšiemu úbytku biologickej diverzity. Tretiu časť publikácie otvára prehľad minima opatrení, nutných v obchodnej politike, ktoré vznikli ako reakcia na jej dôsledky. Pokračuje návrhmi radikálnejších zmien, ktoré by zabránili neželaným následkom, zvýraznili tie priaznivé a pomohli by svetu dostať sa z krízy.

Dôsledky medzinárodného obchodu môžu byť prospešné alebo škodlivé podľa toho, aké konkrétne riešenia krajiny realizujú. Obchod môže byť nesmierne účinným motorom ľudského poznania a rozvoja, ale takisto ho môžu najbohatšie a najsilnejšie štáty zneužívať na získavanie vlastných výhod – často bez ohľadu na to, aké následky to bude mať pre ľudí v iných krajinách a pre integritu lokálneho či globálneho životného prostredia. Súčasný spôsob medzinárodného obchodovania má viac škodlivých ako priaznivých účinkov. Za posledných tristo rokov boli hnacou silou obchodu Európa a Amerika – najprv Európa samotná, neskôr obe zoskupenia. To sa teraz mení. Ekonomická sila Číny, Indie, Brazílie a niektorých ďalších krajín rýchlo rastie a je výzvou pre etablovaných hráčov. Globálna ekonomika súčasne čelí najväčšej kríze od čias veľkej hospodárskej krízy z 30. rokov minulého storočia, ale aj celosvetovým environmentálnym problémom, aké tu ešte neboli. Nové výzvy si vyžadujú nové myslenie a nové programy.

Pod'akovanie

Spomedzi mnohých ľudí, bez ktorých by táto kniha nemohla vzniknúť, chcem vyzdvihnúť najmä Colina Kirkpatricka; v prvom rade preto, že mi umožnil s ním spolupracovať na štúdiách o dôsledkoch obchodovania, a tiež za povzbudzovanie, podporu, nápady a za priateľstvo, ktoré sa z našej spolupráce vyvinulo. Colin má hlboké znalosti ekonomiky rozvoja, prirodzenú túžbu spoznávať a pochopiť, ale aj ľudské teplo, ktoré si vysoko cením.

Obaja sme zaviazaní vďakou Normanovi Leemu, v mojom prípade to platí aj o Christopherovi Woodovi. Norman a Chris patria k priekopníkom hodnotenia environmentálnych dôsledkov v Európe aj na celom svete. Vážim si, že som s nimi mohol spolupracovať. Ich ďalšia práca o integrácii ekonomického, sociálneho a environmentálneho hodnotenia položila základy výskumného programu, o ktorý sa opiera aj táto kniha.

Čerpali sme aj z prác mnohých ďalších kolegov z Univerzity v Manchestri a jej partnerských inštitúcií. Všetkým srdečne ďakujem za príspevky. Patria k nim Balsam Ahmad, Sergio Alessandrini, Carlo Altomonte, Julian Arsell, Ron Bisset, Michel Bouchard, Carol Chouchani Cherfane, Julian Clarke, Raymond Colley, Lyn Currieová, Mauricio López Dardaine, Maximiliano López Dardaine, Mahrukh Doctor, Annie Dufeyová, Simon Evenett, Guillermo Flichman, Doug Flint, Jennifer Franzová, Ian Gillson, Andrew Grainger, Kevin Gray, Peter Greenhalgh, Maryanne Griegová-Granová, Bénédicte Hermelin, Leonith Hinojosa, Tomasz Iwanow, Larbi Jaidi, Michael Johnson, Carys Jonesová, Marko Katila, Ulrich Kleih, Géraldine Kutasová, Jacob Lind Ramskov, Alan Marter, Fernando Masi, Diana Mitlinová,

Oliver Morrissey, Victor Murinde, Rachid Nafti, Peter Nelson, Hanna Norbergová, Joe Ravetz, Pedro Regina, Lydia Richardsonová, Matt Ryder, Serban Scriciu, Maria Belenová Servínová, Markku Simula, Dirk Willem te Velde, Martin Hvidt Thelle, Kenneth Westlake a Steve Wiggins.

Spomedzi nich sa chcem poďakovať najmä Oliverovi Morrisseyemu a Dirkovi Willemovi te Veldemu za podnetné diskusie, ale aj za špecifické poznámky ku kľúčovým témam. Ďalší, komu som zaviazaný veľkou vďakou, sú Carol Chouchaniová Cherfaneová – jej neúnavné nadšenie a dôkladná znalosť regiónu zohrali kľúčovú úlohu pri príprave tých častí knihy, ktoré sa týkajú krajín Stredomoria – a Lyn Currieová, ktorá s veľkým prehľadom a ochotou koordinovala celý projekt. Spomedzi ľudí z ďalších organizácií, ktorí pre Európsku komisiu pripravovali štúdie o dôsledkoch obchodu, sa chcem poďakovať predovšetkým Jochenovi Krimphoffovi, Sarah Richardsonovej a Nicolasovi Boudevillovi z tímu PricewaterhouseCoopers za ich ochotu podeliť sa o nápady, ako aj za štúdie, z ktorých táto kniha čerpá.

Spomedzi mnohých ľudí v Európskej komisii, ktorým som zaviazaný vďakou, sa chcem poďakovať predovšetkým Robertovi Madelinovi, prostredníctvom ktorého sa dobrý nápad stal skutočnosťou. Rupertovi Schlegelmilchovi, ktorý ho rozvinul a Ericovi Petersovi a Nadii de Britovej Piresovej, ktorí vynaložili veľké úsilie, aby projekt pokračoval. Ich vedomosti a pozitívny prístup menili aj tie najnáročnejšie diskusie na príjemný zážitok. Napriek tomu, že sme mali na mnohé veci odlišné názory, príležitosť podrobiť politiku Európskej komisie nezávislému verejnému skúmaniu hodnotím ako veľkú výsadu. Názory, obsiahnuté v knihe, sú výlučne názormi autora a v nijakom prípade nie sú identické s názormi komisie či kohokoľvek z jej členov. Ďakujem aj ľuďom z mimovládnych organizácií, ktorí výrazne prispeli k nášmu projektu. Za konštruktívnu kritiku a podporu patrí vďaka takým ako je Gideon Bromberg, Eugene Clancy, Nishant Pandey, Charly Poppe, Keith Tyrell a Vanya Walkerová-Leighová.

Spomedzi mnohých ľudí, s ktorými som mal príležitosť diskutovať a vymieňať si názory na otázky obchodu, ma mimoriadne ovplyvnili úvahy Franka Ackermana, Richarda Autyho, Paula Ekinsa, Konrada von Moltkeho, Sheily Pageovej, Sandry Polaskiovej, Rona Steenblika a Marka Weisbrota. Každý z nich významne prispel k hlbšiemu pochopeniu väzieb medzi ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi účinkami medzinárodného obchodu a pravidlami, ktorými sa riadia. Spomedzi mojich kolegov v Medzinárodnej asociácii pre hodnotenie dôsledkov (International Association for Impact Assessment) som zvlášť vďačný Husseinovi Abazaovi, Michelovi Bouchardovi, Bernice Goldsmithovej, Janovi Joost Kesslerovi, Rachel McCormickovej, Jo Treweekovi a Orlandovi Vennovi – veľmi si cením ich pripomienky a podporu.

Musím spomenúť neoceniteľnú pomoc a prejavíť mimoriadnu vďaku Ellen Hallsworthovej, ktorej nadšenie mi pri zhromažďovaní podkladov ku knihe od začiatku dodávalo sily, Kenovi Barlowovi za veľmi potrebné redakčné vedenie a návrhy, Ruvanimu de Silvovi a ďalším členom produkčného a marketingového tímu nakladateľstva Zed Books za profesionálnu prácu pri konečných úpravách diela. Za pomoc pri premene môjho nemotorného štýlu na čitateľný text som zaviazaný mojej dcére Clare, ktorá má oveľa väčší spisovateľský talent ako ja. Moja najhlbšia vďaka však patrí mojej žene a najbližšej priateľke Kay za to, že mala so mnou trpezlivosť a vydržala tie dlhé hodiny, keď som písal, prepisoval a začínal odznova. Bez jej povzbudzovania a podpory by kniha nikdy neuzrela svetlo sveta.

Zoznam skratiek

ACP	Afrika, Karibik a oblasť Tichomoria
CBD	Konvencia o biologickej diverzite
DSM	mechanizmus urovnávania sporov
DSU	Dohovor o postupoch pri urovnávaní sporov
EK	Európska komisia
EIA	hodnotenie environmentálnych dôsledkov
EÚ	Európska únia
FDI	priame zahraničné investície
FTA	oblasť voľného obchodu
GATS	Všeobecná dohoda o obchode so službami
GATT	Všeobecná dohoda o clách a obchode
HDP	hrubý domáci produkt
GPA	Dohoda o verejnom obstarávaní
IA	hodnotenie dôsledkov
ILO	Medzinárodná organizácia práce
IMF	Medzinárodný menový fond
IPCC	medzivládny panel o klimatických zmenách
IPR	práva duševného vlastníctva
ITC	medzinárodné obchodné centrum
LDC	najmenej vyvinutá krajina
MEA	multilaterálna dohoda o životnom prostredí
MFN	doložka najvyšších výhod
NAFTA	Severoamerická dohoda o voľnom obchode
NEPA	zákon o ochrane životného prostredia (USA)
NGO	mimovládna organizácia
OECD	Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj
OSN	Organizácia Spojených národov

RIA	hodnotenie vplyvov regulácie
RTA	regionálna obchodná dohoda
SDT	osobitné a diferencované zaobchádzanie
SIA	hodnotenie vplyvov na trvalú udržateľnosť
SME	malý/stredne veľký podnik
SPS	sanitárne a fytosanitárne opatrenia
TBT	technické prekážky obchodu
TRIM	obchodné aspekty investičných opatrení
TRIP	obchodné aspekty práv duševného vlastníctva
UNCTAD	konferencia OSN o obchode a rozvoji
UNDP	rozvojový program OSN
UNEP	program OSN pre životné prostredie
UPOV	Medzinárodná únia na ochranu nových odrôd rastlín
WCO	Svetová colná organizácia
WIPO	Svetová organizácia duševného vlastníctva
WTO	Svetová obchodná organizácia

I. Agendy

Úvod

Od konca osemnásteho a začiatku devätnásteho storočia sa dôvody za a proti voľnému obchodu vždy spájali so strategickými cieľmi konkrétnych krajín alebo s bezprostrednými záujmami vplyvných skupín. Keď bola dominantnou priemyselnou mocnosťou Veľká Británia, možnosť neobmedzeného dovozu surovín bola jej záujmom a výhodou. Súčasne sa snažila presvedčiť iné krajiny, aby odstránili všetky bariéry, ktoré stáli v ceste jej exportu priemyselného tovaru. Krajiny, ktoré sa usilovali vyrovnať úroveň rozvoja Veľkej Británie však uprednostňovali selektívnu politiku dovozov od konkurencie. Ale aj v Británii sa názory rozchádzali. Novú priemyselnú elitu takáto proexportná politika zvyhodňovala – jej výrobky mali voľný prístup na zahraničné trhy a lacné importované potraviny živili jej pracovnú silu.

Pozemková šľachta však touto politikou strácala. Podobné je to aj dnes. Zatiaľ čo ekonómovia pokračujú v teoretických debatách o výhodách voľného obchodu a skupiny občianskych aktivistov vyjadrujú svoje obavy zo sociálnych a environmentálnych následkov, rokovania o obchodných dohodách sa krútia okolo krátko – a dlhodobých záujmov jednotlivých krajín a ich vplyvných skupín.

Prvá kapitola sa začína prehľadom a analýzou vzniku štúdií hodnotiacich dôsledky obchodu, z ktorých táto kniha čerpá. Ďalej sumarizuje historické polemiky o vzťahoch medzi liberalizáciou obchodu, ekonomickým rastom, chudobou, degradáciou životného prostredia a trvalo udržateľným rozvojom. V druhej kapitole skúmame procesy vzniku obchodných dohôd – či už dohôd sprostredkovaných WTO alebo regionálnych a bilaterálnych dohôd. Tretia kapitola opisuje techniky, ktoré sa používali na hodnotenie dôsledkov. Pôvodne sa začali používať v Severnej Amerike, neskôr sa začlenili do environmentálnej legislatívy na celom svete. Opisujeme, ako sa tieto techniky menili a rozširovali, aby sa pomocou nich dali adekvátne hodnotiť ekonomické, sociálne a environmentálne dôsledky liberalizácie obchodu.

1. Od obilných zákonov po Seattle

„Návrh akéhokoľvek nového zákona alebo regulácie obchodu, ktorý prichádza od skupiny ľudí, ktorí žijú zo zisku, by mal vždy nabádať k ostražitosti a opatrnosti a mal by byť prijatý nielen po dlhom a pozornom skúmaní, ale aj s veľkou dávkou podozrievavosti. Prichádza totiž od ľudí, ktorých záujem nikdy nie je totožný so záujmom verejnosti, od ľudí, ktorí majú väčšinou záujem zavádzať, ba dokonca aj utláčať verejnosť a ktorí ju veľmi často aj skutočne klamali a utláčali“ (Smith, 1904 [1776]: 222).

Termín *liberalizácia obchodu* označuje proces rokovaní a vzniku dohôd medzi krajinami, ktorý v medzinárodnom obchode vedie k uplatňovaniu stále podrobnejších a rozsiahlejších pravidiel. Adam Smith by s tým určite nesúhlasil. Ako presvedčený zástanca voľného obchodu hľadel na všetky zákony a predpisy, ktorými sa treba riadiť, veľmi podozrievavo. Podľa Smitha treba všetky obchodné pravidlá, navrhnuté obchodnými organizáciami, podrobiť detailnému skúmaniu, pretože sú to pravdepodobne podvodné pokusy zvýšiť vlastné zisky na úkor verejnosti.

Zástancovia súčasného trendu liberalizácie obchodu tvrdia, že je to nevyhnutný krok na ceste k celosvetovému trvalo udržateľnému rozvoju. Táto kapitola sa začína prehľadom výskumných programov, ktoré citované tvrdenie analyzujú a vyhodnocujú. Pokračuje pohľadom do histórie myšlienky trvalo udržateľného rozvoja a ešte dlhšej histórie argumentov za a proti voľnému obchodu. Klasickí ekonómovia osemnásteho a devätnásteho storočia sa rozchádzali v názoroch na jeho ekonomické dôsledky, pričom mali rozdielne postoje aj k následkom v sociálnej a environmentálnej sfére. Ich neoklasickí nástupcovia zvolili iný prístup, a tak sa podobným problémom vyhli. Kapitulu uzatvára stručný opis prístupov, ktoré sme použili v tejto knihe.

Bitka v Seattli

V decembri 1999, v poslednom mesiaci posledného roku posledného storočia uplynulého milénia, sa za veľkého záujmu médií zadrhlo súkolie rozbehnutého stroja nazývaného voľný obchod. Koncom predchádzajúceho mesiaca sa v Seattli zišli ministri a vysokí vládni úradníci z celého sveta, aby naštartovali nové kolo rokovaní Svetovej obchodnej organizácie. Do dejín vošlo pod názvom Miléniové kolo. Nikdy sa poriadne ani len nezačalo. Konferencia

sa skončila zmätkom, protestujúci dav zablokoval ulice a delegáti z chudobných krajín odmietli návrhy, ktoré predniesli bohaté krajiny.

Od „bitky v Seattli“ sa odborná verejnosť rozchádzala v otázke, či voľný obchod znamená aj spravodlivý obchod, a či podporuje alebo brzdí úsilie znižovať chudobu na svete a zastaviť trvalo neudržateľnú exploataciu prírodného prostredia. Jeden názorový prúd v tejto polemike zastáva názor, že liberalizácia obchodu je pre udržateľný rast globálnej ekonomiky nevyhnutná, že tento rast je motorom rozvoja rozvojových krajín a že zvyšuje zdroje, potrebné na ochranu životného prostredia. Druhá strana argumentuje, že z rastu, ktorý prináša obchod, krajiny neprofitujú rovnomerne, že spôsobuje roztváranie príjmových nožníc v chudobných, ale i v bohatých krajinách, a že poškodzuje lokálne i globálne prírodné prostredie. Jedna strana pokladá liberalizáciu svetového obchodu za nevyhnutnú súčasť udržateľného rozvoja a druhá strana za niečo, čo rozvoj hatí. Názory typu „zlatá stredná cesta“ hovoria, že medzinárodný obchod sa môže stať pozitívnym príspevkom k udržateľnému rozvoju, ale ak sa jeho pravidlá zle nastavia, môže mu aj škodiť.

Počas príprav na konferenciu v Seattli sa Európska komisia podujala na ambiciózny projekt, ktorý mal prispieť k vyjasneniu problémov. Z iniciatívy komisára pre obchod Pascala Lamyho (ktorý sa neskôr stal generálnym riaditeľom WTO) objednala nezávislú štúdiu, ktorá mala vyhodnotiť, ako návrhy zo Seattlu ovplyvnia udržateľný rozvoj. Štúdia, známa pod názvom Hodnotenie vplyvov na trvalú udržateľnosť (Sustainability Impact Assessment – SIA) mala ukázať, aké sú výhody návrhov a či sú obavy verejnosti oprávnené. Kombináciou konzultácií a technickej analýzy mala prispieť k verejnému dialógu, ktorý by podľa možnosti odzbrojil argumenty odporcov. Prvý pokus nestál zavela. Na snahy odvrátiť konfrontáciu v Seattli štúdia nemala žiadny vplyv. Bola povrchná, pretože musela byť hotová za niekoľko mesiacov, ktoré vyvrcholili konferenciou. Potvrdila, že niektoré výhody sú reálne, ale súčasne, že sú reálne aj hrozby, ktorými operoval tábor odporcov (Kirkpatrick et al., 1999). Ak sa mal zrodíť hodnotný materiál, bolo potrebné problém hlbšie skúmať.

Po neúspechu konferencie v Seattli sa myšlienka komplexne vyhodnocovať dôsledky obchodných dohôd ešte pred ich schválením odsunula na neurčito. Neskôr sa WTO spamätala zo šoku a na konferencii ministrov v Dohy v roku 2001 obnovila rokovania. Na rozdiel od Seattlu v USA, Doha v Katare – jednom zo štátov Perzského zálivu – nie je miestom, kam by sa mohli demonštranti, mávajúci transparentmi, ľahko dostať. Americkí a európski úradníci a politici súčasne s výberom vhodnejšieho miesta vzali na vedomie aj výhrady voči návrhom, ktoré odznali v Seattli a upravili ich. Program z Dohy mal byť programom rozvoja, ktorý prihliada predovšetkým na potreby nízkopríjmových krajín a na environmentálne udržateľný rozvoj. Konferencia prebiehala hladko, dosiahla sa dohoda a rokovania rozvojového kola v Dohy sa začali. Opäť sa rokovalo aj o myšlienke komisára Lamyho pokúsiť sa vyhodnotiť dôsledky obchodných dohôd z hľadiska možných vplyvov na trvalú udržateľnosť. Tentoraz bolo dosť času aj prostriedkov, aby sa celý problém mohol preskúmať do hĺbky.

Výdavky na štúdiu zo Seattlu, vrátane peňazí, ktoré sa minuli na predbežný výskum a metodológiu, boli asi stotisíc eur. Odvtedy Európska komisia vynaložila približne desať miliónov eur na SIA o obchode, čo bolo asi 10% ročného rozpočtu jej Generálneho riaditeľstva pre obchod (Európska komisia, 2003a). Z toho bolo skoro jeden a pol milióna

eur určených na vyhodnotenie vplyvov v rámci programu WTO z Dohy. Zvyšok sa minul na podobné štúdie, týkajúce sa európskych bilaterálnych a regionálnych obchodných dohôd medzi jednotlivými krajinami alebo skupinami krajín. Výška týchto výdavkov odzrkadľuje rozhodnutie Európskej rady zo zasadania v Göteborgu v roku 2001. Tam rada zaviazala Európsku komisiu, aby vyhodnotila následky všetkých významných politických návrhov na globálny trvalo udržateľný rozvoj (Európska komisia, 2001a), pričom sa mala venovať zvláštna pozornosť obchodným dohodám (Európska komisia, 2003b).

Štúdie odhalili množstvo komplexných dôsledkov. Niektoré z nich sú pre istú skupinu ľudí pozitívne, ale nepriaznivé pre inú, ďalšie majú opačný účinok. Niektoré z nich sú z istého hľadiska pre prírodné prostredie priaznivé, ďalšie sa z iného zorného uhla ukázali ako škodlivé. Väčšina následkov sa od krajiny ku krajine líši podľa toho, aké politické rozhodnutia vlády súčasne s dohodami prijímajú. Občianske organizácie sa od SIA neustále domáhajú predpovede konečného výsledku. Zaujímajú ich síce všetky detaily, ale najviac to, aký je konečný verdikt. Sú návrhy dobré či zlé? Sú vyrokované obchodné dohody pozitívnym príspevkom k trvalo udržateľnému rozvoju alebo majú skôr negatívne dôsledky? Žiadna zo štúdií sa nepokúsila na túto otázku definitívne odpovedať. My v tejto knihe áno. Na základe našich zistení sa túto medzeru pokúsime zaplniť.

Trvalo udržateľný rozvoj

Myšlienka trvalo udržateľného rozvoja sa prvýkrát objavila v 70. rokoch minulého storočia. Vtedy rástli obavy, že nastúpená cesta rozvoja sa blíži ku hranici, keď v ňom pre vážne škody na globálnom životnom prostredí už nebude možné ďalej pokračovať. Mnohí vedci sa obávali, že skleníkové plyny ako produkt spaľovania fosílnych energetických zdrojov a iných ľudských činností môžu spôsobiť klimatické zmeny katastrofálnych rozmerov. Varovali pred ďalšími následkami, konkrétne pred pokračujúcim úbytkom biologickej diverzity. Podobné obavy podnietili vlády, aby sa v roku 1972 stretli v Štokholme na konferencii OSN o životnom prostredí. Podkladová správa konferencie tvrdila, že „technický človek“ nabral „kurz, ktorý by mohol nebezpečne a možno aj nezvratne zmeniť prírodné systémy planéty. A sú to systémy, od ktorých závisí jeho biologické prežitie“, zatiaľ čo väčšina ľudskej populácie „požaduje od planéty sotva viac ako kedysi neolitický človek“ (Ward a Dubos, 1972: 46–7). Počas konferencie indická premiérka Indira Gándhiová pripomenula delegátom, že požiadavky chudobných tohto sveta by nemali byť prehlúsené ekologickými obavami bohatých. „Zo všetkých škodlivých následkov, ktorým čelíme,“ tvrdila, „je chudoba najhoršia. Preto potrebujeme rýchlejší rozvoj“ (Sandbrook, 1992: 16).

Hľadanie novej environmentálne udržateľnej formy rozvoja viedlo v roku 1980 ku vzniku Stratégie zachovania Zeme (World Conservation Strategy) a v roku 1987 k napísaniu správy Svetovej environmentálnej a rozvojovej komisie pod vedením nórskej premiérky Gro Harlem Brundtlandovej. Brundtlandovej správa pod názvom *Naša spoločná budúcnosť* dramaticky zvýšila povedomie verejnosti o tom, aký je trvalo udržateľný rozvoj potrebný (World Commission on Environment and Development, 1987). Myšlienky, ktoré správa priniesla, sa neskôr na Summitu Zeme v Riu de Janeiro v roku 1992 (Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji) pozdvihli na úroveň medzinárodných dohôd. To bol veľký

pokrok na ceste k tomu, aby sa trvalo udržateľný rozvoj stal skutočnosťou. Dokumenty, ktoré dláždili túto cestu, boli najmä Deklarácia z Ria a podrobné návrhy z Agendy 21, Konvencia o biologickej diverzite a Rámcová konvencia o klimatických zmenách.

Ďalšia konferencia, ktorá sa konala v Johannesburgu v roku 2002 (Konferencia OSN o trvalo udržateľnom rozvoji), vyjadrovala rovnaké obavy, aké sa objavili už pred tromi desaťročiami v Štokholme v roku 1972 a potom opäť v Riu de Janeiro v roku 1992. Odvtedy sa veľa nezmenilo. Biologická diverzita sa naďalej znižuje, obavy z klimatických zmien sa zmenili na realitu a potreby chudobných skupín obyvateľstva sa ešte stále nepodarilo vyriešiť. Ukazuje sa, že trvalo udržateľný rozvoj je ťažko dosiahnuteľný cieľ. A verejná mienka je naďalej rozdelená v otázke, či sú dohody o medzinárodnom obchode súčasťou riešenia, alebo súčasťou problému.

Liberalizácia obchodu

Obchodné dohody, ktoré vznikajú v rámci WTO alebo v procese regionálnych či bilaterálnych rokovaní, patria k hlavným motorom ekonomickej globalizácie. Prostredníctvom nich sa svetová ekonomika stále viac integruje. Jedlo, ktoré jeme, šaty, ktoré nosíme a autá, ktoré riadime – to všetko môže pochádzať z ktoréhokolvek kúta sveta. Príjmy z našich úspor alebo penzijných fondov môžu takisto pochádzať odkiaľkoľvek. Tovar a kapitál sa presúvajú po svete iba s malými obmedzeniami, hoci ešte stále nie tak voľne, ako by bolo žiaduce. Cieľom obchodných dohôd je zmenšovať existujúce prekážky, v konečnom dôsledku ich úplne odstrániť, a tak ďalej intenzifikovať medzinárodný obchod.

Ekonomický argument v prospech voľného obchodu pramení najmä z teórie, že každé zasahovanie do ekonomiky voľného trhu znižuje jeho efektívnosť a bráni mu dosiahnuť optimálnu distribúciu nedostatkových zdrojov. Zástancovia voľného obchodu považujú všetko, čo ho obmedzí, za deformáciu trhu, ktorú treba odstrániť, ak chceme dosiahnuť dokonale výsledky na dokonalom trhu. Liberalizácia obchodu má aj ďalšie teoretické výhody. Odstránenie obchodných bariér zvyšuje obchodnú výmenu. Priebežné odstraňovanie bariér teda prináša priebežný nárast obchodovania. To prispieva ku globálnemu rastu ekonomiky, a to až dovtedy, kým sa neodstránia všetky bariéry. Keď nakoniec všetky padnú, nebude priestor na ďalší rast. Ale dovtedy by z tohto procesu mal teoreticky profitovať každý subjekt. Keby obchodná výmena každej krajiny rástla rovnakým tempom akým rastie globálny obchod, jej ekonomika by rástla rovnako rýchlo ako globálna ekonomika. Jednou z mnohých úloh hodnotenia trvalej udržateľnosti je posúdiť, či tieto teórie platia aj v praxi.

Cieľom rokovaní o obchode je znížiť alebo úplne odstrániť dovoznú a vývoznú clá, zákonné a administratívne obmedzenia na dovozy či vývozy a zrušiť akékoľvek dotácie na tovary a služby, ktoré môžu byť súčasťou medzinárodného obchodu. Prekážky voľného obchodu brzdia ekonomické ambície ostatných krajín a pre krajinu, ktorá ich uplatňuje, súčasne znamenajú nejakú formu ekonomických strát. Je to cena za výhody, ktoré si od zavedenia obmedzení sľubujú. Obchodné bariéry sa zavádzajú kvôli širokej škále ekonomických, sociálnych alebo environmentálnych dôvodov. Súčasťou sociálnych a environmentálnych dôvodov môže byť napríklad úsilie zachovať charakter vidieckych oblastí, udržať potravinovú bezpečnosť, podporovať spravodlivejšiu distribúciu príjmov obyvateľstva, zvýšiť

príjmy štátu určené na financovanie sociálnych či environmentálnych programov alebo na iné účely. Veľmi častým motívom je snaha vyjsť v ústrety požiadavkám silných záujmových skupín. Ekonomické dôvody najčastejšie súvisia s dlhodobými plánmi hospodárskeho rozvoja krajiny, ktoré môžu závažiť viac ako krátkodobé náklady, súvisiace so zákazom lacných dovozov a s dotovaním domácej produkcie.

Pozitíva a negatíva bariér voľného obchodovania boli horúcou a kontroverznou témou od konca osemnásteho a začiatku devätnásteho storočia – od čias polemík o tom, či treba britské obilné zákony zrušiť, alebo ponechať v platnosti. Dôležitú úlohu v tejto debata zohral aj sám Adam Smith. Ako vidno z citátu na začiatku tejto kapitoly, Smith vonkoncom nebol taký horlivý zástanca voľného trhu, ako sa o ňom všeobecne tvrdí. Napriek nedôvere k ziskuchtivým motívom medzinárodných obchodníkov sa však v tomto prípade rozhodol, že majú pravdu. Smith sa zapojil do polemiky na strane tých, ktorí žiadali zrušenie zákonov. Neskôr sa k nemu pridal aj ďalší z veľkých klasických ekonómov David Ricardo. V roku 1846 čiastočne aj vďaka ich postojom zrušili protekcionistické zákony, ktorými sa riadil britský agrárny trh. Táto reforma sa odohrala paralelne s priemyselnou revolúciou v Anglicku, čo potvrdilo postupný presun vplyvu od vidieckych šľachtických zemepánov k novovznikajúcej industriálnej elite. Tá významne prispela k premene Británie z prevažne agrárnej ekonomiky na dominantnú priemyselnú a obchodnú veľmoc. Ricardo podporoval zrušenie britského agrárneho protekcionizmu, ale súčasne tvrdil, že aj iným krajinám prospeje, ak zrušia obmedzenia, uvalené na dovoz britskej priemyselnej produkcie. Argumentoval, že lacné dovozy nebudú výhodné len pre spotrebiteľov, ale ak trh bude môcť nasmerovať investície do najvýnosnejších odvetví, vyššie zisky budú mať podnikatelia vo všetkých krajinách. Tvrdil, že existuje princíp komparatívnej výhody, „ktorý určuje, že víno sa bude dorábať vo Francúzsku a Portugalsku, že obilie sa bude pestovať v Amerike a v Poľsku a priemyselný tovar sa bude vyrábať v Anglicku“ (Ricardo, 2001 [1821]: 90). Nemeckého ekonóma Friedricha Lista to nepresvedčilo. Súhlasil s Ricardovým názorom na dôsledky voľného obchodu, ale zároveň tvrdil, že okrem Anglicka by nepomohol žiadnej inej krajine. K Ricardovej argumentácii poznamenal, že

„krajina, ktorá pomocou ochranných ciel a obmedzení námornej plavby dosiahla takú úroveň priemyselnej kapacity a námorného loďstva, že žiadna iná krajina nemá šancu sa jej vyrovnáť, taká krajina nemôže urobiť nič múdrejšie, ako odhodiť barličky, ktoré ju dovedli k moci, a hlásať iným národom výhody voľného obchodu“ (List, 1885 [1841]: 252).

Listove argumenty neboli o nič altruistickejšie ako Ricardove. Hlásal nemecký imperiaľizmus ešte horlivejšie ako Ricardo jeho britskú verziu. Ekonomické polemiky o odstránení obchodných bariér, alebo naopak o ich udržaní, pokračujú dodnes.

Obchod, životné prostredie a chudoba

Ani David Ricardo, ani Friedrich List si nerobili veľké starosti o sociálne a environmentálne následky rozširovania voľného obchodu a globálneho ekonomického rastu. Obaja súhlasili s Marxom, ktorý pochmúrne analýzy Thomasa Malthusa odmietal. Tie hovorili, že kombiná-

cia rastu populácie a prírodných limitov nedovolí, aby ekonomický rast odstránil chudobu na svete. John Stuart Mill s Malthusom súhlasil. Navrhoval také zmeny princípov politickej ekonómie, ktoré by – podľa neho – umožnili trvalo zlepšovať kvalitu života, a súčasne by nepoškodzovali prírodné prostredie.

Spomedzi klasických ekonómov bol Mill najvýraznejším hlásateľom osobnej slobody. Nekompromisne trval na zachovaní prírodného prostredia. Vôbec ho netešilo uvažovať o svete, ktorý

„nič neponecháva na spontánnu aktivitu prírody, kde je obrobený každý kúsok zeme, schopný priniesť ľudským bytostiam potravu. Človek zaberá rozkvitnuté lúky a pastviny patriace lesnej zveri, štvornožce alebo vtáky, ktoré nie sú domestikované, hubí ako súperov o potravu, každý nadbytočný krík či strom je vytrhnutý z koreňov. Niet už miesta, kde by mohli rásť lúčne kvety či kríky, pretože v mene výnosnejšieho poľnohospodárstva ich človek ničí ako burinu (Mill, 1909 [1848]: kniha 4, kap. 6).

Mill hlásal, že „každý politický ekonóm si musí viac či menej jasne uvedomovať, že nárast bohatstva má svoje hranice: že na konci toho, čo nazývajú dynamické štádium, je štádium stagnácie“. Bola to predzvesť názorov, ktoré zaznejú o 150 rokov neskôr. Mill objavil korene maltuziánskeho pesimizmu už v myšlienkach Adama Smitha a vyjadril nádej, že jeho nasledovníci sa „zmieria so štádiom stagnácie skôr, ako ich k tomu donúti realita“.

Neoklasická ekonomická teória sa vyhýba problémom, ktorými sa zaoberali klasické teórie Smitha, Ricarda, Lista, Malthusa, Marxa a Milla; presúva dôraz z produkcie tovarov a služieb na mechanizmy spotrebiteľského dopytu. Ak dopyt prevyšuje ponuku, ceny stúpajú. To znižuje dopyt po nedostatkových zdrojoch a podporuje rast v ekonomických sektoroch, ktoré takéto obmedzenia nemajú. Reakciou na zmeny prostredia je trvalý ekonomický rast a priebežná zmena ekonomických štruktúr. Keď sa zásoby ropy spotrebujú natoľko, že ju už nebude možné ťažiť za prijateľné ceny, vzrastie dopyt po inom zdroji, ktorý možno v danej chvíli ešte ani neexistuje, ale automaticky sa objaví ako reakcia na cenové signály. Medzi zmenou prostredia, cenovými signálmi a reakciou trhu na zmeny môžu byť veľké časové rozdiely. To môže vyvolať pretlak oveľa skôr, ako začne pôsobiť mechanizmus, ktorý opisuje neoklasická teória.

Klasická, neoklasická a ďalšie ekonomické teórie hrajú dôležitú úlohu pri hodnotení možných následkov obchodných dohôd. Každá z teórií má pritom svoje špecifické miesto spolu s mnohými ďalšími zdrojmi, ktoré umožňujú komplexne pochopiť vzájomnú interakciu ľudí, ekonómie a prostredia. Hodnotenie vplyvov na trvalú udržateľnosť je úloha pre viaceré vedné disciplíny. Do logického celku ich dokáže skĺbiť len všestranný odborník. Zámerom knihy nie je všetky detailne vysvetľovať. Cieľom je skôr podeliť sa o zistenia, ktoré sa vynorili počas hodnotení, predstaviť a interpretovať tie hlavné a uvažovať, aké závery z nich vyplývajú pre budúce politické rozhodnutia.

2. Rokovania

„Najväčším dobrodením, ktoré môžu politici poskytnúť verejnosti, je navrhovať a vytvárať aliancie so susednými alebo nevelmi vzdialenými národmi, aby sa v okruhu ich pôsobnosti zachovalo to, čo sa nazýva rovnováha síl či všeobecný mier a pokoj. Ale štátnici, ktorí plánujú a uzatvárajú takéto dohody, majú zriedkakedy v úmysle niečo iné, než presadzovať záujmy svojich vlastných krajín“ (Smith, 1982 [1759]: 241).

Pri príprave štúdií o hodnotení vplyvov obchodu na trvalú udržateľnosť nám najpoučnejšie lekcie neposkytlo skúmanie dôsledkov obchodných dohôd, ale rozhovory s vyjednávačmi z Európy či s ich partnermi z iných krajín, sledovanie ich vzájomných diskusií a účasť na dialógoch, ktoré viedli s vládnymi predstaviteľmi alebo s predstaviteľmi občianskych združení.

Kapitolu začneme skúmaním toho, aké mala Európska komisia ciele, keď sa rozhodla spustiť program hodnotenia vplyvov na trvalú udržateľnosť. Potom sa pozrieme na procesy rokovaní, ktoré vedú k obchodným dohodám či už na pôde Svetovej obchodnej organizácie, alebo pri preferenčných dohodách medzi jednotlivými krajinami a regionálnymi zoskupeniami. Kapitolu uzavrieme úvahami o úlohe, ktorú v tomto procese zohrali štúdie o hodnotení dôsledkov, a nakoľko nezávislé boli názory, ktoré tieto štúdie prinášali.

Otázka komisárovi pre obchod

Rokovania WTO, ktoré sa začali na konferencii v Dohe, pokračovali v nepravidelných intervaloch. Na ďalšom mítingu na úrovni ministrov v mexickom Cancúne stroskotali a po krátkom oživení sa koncom roka 2005 v Hongkongu opäť dostali do slepej uličky. Vtedy bol už európskym komisárom pre obchod Peter Mandelson (dnes lord Mandelson), ktorý v tejto funkcii vystriedal Pascala Lamyho. Na medzinárodnej konferencii v marci 2006, ktorá v súvislosti so zdĺhavými rokovaniami WTO hodnotila programy SIA a európske regionálne a bilaterálne dohody, vyjadril svoje obavy o voľný obchod. Komisár prekvapeným účastníkom konferencie povedal:

„Neexistujú žiadne záruky, že liberalizácia obchodu bude viesť k vyššiemu ekonomickému rastu, a už vôbec nie k dlhodobej udržateľnosti. Určite však môže viesť k naliehavým krátkodobým nákladom, potrebným na realizáciu nevyhnutných reforiem. Počas môjho

mandátu som to videl v textilnej a obuvníckej brandži, už ani nehovoriac o pestovateľoch cukrovej trstiny v Mauretánii a banánov v Karibiku. Od mnohých faktorov závisí, či krátkodobé ťahovanie opaskov povedie k dlhodobému prospechu“ (Európska komisia, 2006a: 1).

Potom vysvetlil, že cieľom štúdií hodnotiacich dôsledky je identifikovať tieto faktory a prispieť tak k rozhodnutiam, ktoré zabezpečia pozitívne výsledky. A za búrlivého potlesku si išiel sadnúť.

Keď dozneli ďalšie prejavy, zo strategického miesta v auditóriu niekde uprostred tretieho či štvrtého radu vyletela ruka v neprehliadnuteľnom sýtočervenom rukáve. Patria skúsenej novinárke, ktorej taktika slávila úspech – mohla položiť prvú otázku. Najprv zablahožerala pánovi Mandelsonovi k jeho prejavu a potom sa ho spýtala, či to isté bude hovoriť aj o týždeň v Marakéši počas rokovaní o oblasti voľného obchodu Európa – krajiny Stredomoria. A najmä, či bude ostatných delegátov varovať pred možnými negatívnymi následkami pre ich krajiny, ako ich identifikovala správa o hodnotení vplyvov. Odpoveďou bolo jasné nie. Komisár aj vysvetlil prečo. Do Maroka nejde vyjednávať za Maroko ani za ďalšie krajiny na južnom a východnom pobreží Stredozemného mora. Správu budú mať k dispozícii aj protihráči na druhej strane stola a len oni budú rozhodovať, akú rokovaciu pozíciu zaujmú pri ochrane záujmov svojich krajín. Európsky komisár pre obchod bude rokovať v záujme Európy.

Keď Pascal Lamy tri roky predtým obhajoval program SIA, vyjadril sa veľmi podobne. Na kritiku, že hodnotenie vplyvov v iných krajinách by vlády týchto krajín mohli považovať za zasahovanie, reagoval vysvetlením, že Európska komisia chcela zabezpečiť dostatočnú informovanosť vlastných vyjednávačov, aby mohli rešpektovať kolektívne preferencie európskych občanov (Európska komisia, 2003a). Niektorí občania si želajú, aby európska politika nemala negatívny vplyv na ľudí a životné prostredie inde na svete, iní zase dávajú prednosť pár eurám vo vrecku navyše. Podobne ako Peter Mandelson, aj komisár Lamy bral zistenia SIA do úvahy tak, ako to považoval za vhodné, teda v záujme Európy.

Málo Európanov – a možno žiadneho – príliš nevzrušuje, aké následky bude mať obchodná politika EÚ na USA. Ich obavy sa týkajú vplyvov európskej politiky na tie krajiny, ktoré sú menej pripravené presadzovať svoje vlastné ekonomické záujmy, zabezpečovať potreby chudobnejšej časti populácie alebo efektívne chrániť prírodné prostredie. Obávajú sa, že ekonomikám týchto krajín sa skôr poškodí ako pomôže, chudoby nebude menej, skôr vzrastie a že prípadný rozvoj nebude environmentálne udržateľný. Ak sa zanedbajú globálne alebo regionálne záujmy, v procese rokovaní o obchodných dohodách môžu nastať ďalšie problémy. Klimatické zmeny a stratu biodiverzity to môže urýchliť a nie spomaliť, či nebudaj zastaviť.

Keď Pascal Lamy inicioval program SIA, on a jeho vyjednávači si tieto problémy jasne uvedomovali. Nie všetci ich brali dostatočne vážne. Väčšina vyjednávačov, s ktorými sme sa stretli v prvej etape prác na programe SIA, nebola myšlienke takejto štúdie naklonená. Program chápali ako mimoriadne otravný projekt, vymyslený na zlepšenie imidžu inštitúcie. Nám – skupine akademikov, špecializujúcich sa na hodnotenie vplyvov a na udržateľný rozvoj – zabralo dosť veľa času, kým sme o pozadí obchodných rokovaní získali viac infor-

mácií. Prvých šesť mesiacov by sme vôbec „neprežili“, nebyť šikovnej diplomacie bývalého hlavného vyjednávača Roberta Madelina, ktorého Lamy požiadal, aby sa ujal vedenia programu SIA. Nemožno vylúčiť ani to, že otcom tejto myšlienky bol práve on a komisára dokázal presvedčiť o jej užitočnosti. Madelin bol príliš šikovný, aby v akejkolvek záležitosti prezrádzal svoje skutočné motívy, ale podľa mňa mal o trvalo udržateľný rozvoj úprimný záujem. Určite to platilo aj o jednej členke európskeho vyjednávacieho tímu. V našom prvom súkromnom rozhovore vyjadrila nádej, že štúdie SIA budú dostatočne presvedčivé, aby už nemusela robiť to, za čo ju momentálne platia.

Proces vyjednávania

Termín obchodné vyjednávania presne vyjadruje, o čo v nich ide. Keby bol svet taký jednoduchý ako matematické rovnice, ktorými operujú ekonómovia, vyjednávania by ani zďaleka netrvali tak dlho ako v skutočnosti trvajú. Každý zisk, ktorý krajina chce dohodou dosiahnuť, sa vyjadruje v dolároch, a práve tak aj hroziace straty, ktorým sa treba vyhnúť. Matematická analýza by poskytla optimálne riešenie, v ktorom by žiadna krajina nezaznamenala čistú stratu a všetci by maximalizovali svoje čisté zisky. Pozoruhodne jednoduché riešenie. Ak do rovnice dosadíme akékoľvek aspoň trochu reálne údaje, optimálne riešenie je vždy rovnaké: odstránenie všetkých bariér voľného obchodu. Keby sme na túto jednoduchú pravdu pristali, všetci vyjednávači by zrazu boli zbytoční a mohli by ísť domov. A keby sa niektorá krajina zdráhala pripojiť, ostatné by to neodradilo. Veď každá krajina najviac profituje vtedy, keď jednostranne zruší svoje obchodné bariéry bez ohľadu na to, čo robia ostatní. Ako zdôraznil nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu Paul Krugman, „...keby jediným kritériom voľného obchodu boli bežné ekonomické argumenty v jeho prospech, WTO by neexistovala a žiadne obchodné vyjednávania by neboli potrebné“ (Krugman, 1997).

V skutočnosti však tieto ekonomické kalkulácie hrajú pri určovaní vyjednávacjej pozície krajiny iba malú úlohu. Prepočty jasne ukazujú, že Amerika a Európa by profitovali, aj keby zrušili všetky svoje agrárne dotácie a dovozné bariéry, a to bez ohľadu na reakcie ostatných krajín. Napriek tomu to neurobia. Možno sa tu a tam uchýlia k nejakým drobným ústupkom ako k protislužbe krajinám, ktoré im v niečom vyhoveľi. Rovnaké prepočty ukazujú, že ostatné krajiny by takisto získali, keby urobili to, čo sa od nich žiada. Profitovali by dokonca aj bez ústupkov druhej strany. Urobia to však iba v prípade, že za to niečo získajú. Každá strana sa snaží tú druhú ovplyvniť výpočtom ekonomických benefitov, ale málokedy ich berie do úvahy pri určovaní vlastnej politiky. Sama uprednostňuje iné faktory.

Skúsení politici venujú veľkú pozornosť skúmaniu toho, ktoré priemyselné odvetvia, staré či nové, budú hrať kľúčovú rolu pri ďalšom rozvoji krajiny a ktoré, naopak, možno nechať upadať a zaniknúť. Nikdy to nie je ľahká úloha. Jedným z dôvodov, prečo Európa a Amerika odmietajú úpadok a znižovanie produkcie svojho poľnohospodárstva je skutočnosť, že veľkí vlastníci pôdy sú väčšinou veľmi vplyvní ľudia. Ale aj malí farmári dokážu spôsobiť veľké problémy – napríklad keď sa rozhodnú svojimi traktormi zablokovať cesty či vylievať mlieko na námestiach. Je to dôležitý, ale nie jediný dôvod. Existuje celá plejáda presvedčivých dôvodov na zachovanie obchodných bariér, ako aj na ich zrušenie, pričom karty v rukách drží veľa vplyvných ľudí s rovnako silnými záujmami.

V každej krajine sa približne polovica kľúčových ekonomických hráčov dožaduje ľahšieho prístupu na trhy iných krajín. Zdôvodňujú to možnosťou vytvoriť viac pracovných miest (...a ani vyššie zisky nie sú na zahodenie). Druhá polovica žiada ochranu vlastných trhov a hrozí neblahými následkami, ak o ne kvôli zahraničnej konkurencii príde. Politici pri zvažovaní vyjednávacjej pozície berú do úvahy všetky súperiace záujmy, osobne rokujú s najvplyvnejšími osobnosťami a prihliadajú aj na názory tých, ktorí by mohli ovplyvniť výsledky najbližších volieb. V krajinách s pevne etablovanými demokratickými inštitúciami nemožno ignorovať žiadnu vrstvu verejnosti. V iných krajinách majú najväčší (a často jediný) vplyv na vyjednávacie pozície veľkí ekonomickí hráči. Ich záujmy môžu ale nemusia byť totožné so záujmami ich zamestnancov a zvyšku populácie. Keď sa vypočujú a zväžia všetky relevantné záujmy a dosiahne sa potrebná úroveň konsenzu, pre vyjednávačov sa pripraví mandát, ktorý im povie, čo majú požadovať a čo za to môžu ponúknuť. A potom sa rozbehne manévrovanie.

Dokonca aj bilaterálne rokovania medzi dvomi krajinami môžu byť veľmi komplexné. Často sa stáva, že jedna či druhá strana – alebo aj obe – paralelne rokujú o poskytnutí preferenčného statusu aj s inými obchodnými partnermi. Vyjednávanie s rôznymi obchodnými partnermi zabráni dospieť k rozdielnym dohodám. Súčasne sa tie isté krajiny zangažujú v rokovaniach o tých istých problémoch aj v multilaterálnom rámci WTO. Tam sedí za stolom vyše 150 krajín, každá s vlastným trhom, na ktorý by sa dalo preniknúť, každá s vlastným priemyslom, ktorý treba chrániť a každá z nich musí pred definitívnym podpisom akceptovať každý detail navrhovanej dohody. Úsilie jednotlivých krajín presadzovať vlastné obchodné záujmy sa dostáva do konfrontácie so záujmami ostatných. Formujú sa koalície, vznikajú pokusy rozbiť ich, mení sa program rokovaní a revidujú sa pozície vyjednávačov, pričom skupiny protivníkov si to niekedy ani nevšimnú (Odell, 2006). Medzinárodné NGO sa pokúšajú maximálne zviditeľniť, núkajú médiám námety, odhaľujú najväčšie prešľapy a niekedy sa im podarí prinútiť vyjednávačov, aby svoje požiadavky stiahli.

V konečnom dôsledku má každá krajina svoj vlastný postoj k tomu, čo pre ňu rozvoj a trvalá udržateľnosť znamenajú. Dosiahne to, čo sa jej podarí vyrokovať.

Úloha hodnotenia vplyvov na trvalú udržateľnosť

Keď Pascal Lamy presadil program SIA, neurobil to preto, aby pomohol Európe pri príprave jej vyjednávacích pozícií. Keby sa uverejnili všetky analýzy, ktoré vznikajú pri príprave vyjednávacjej pozície a keby k nim mali prístup vyjednávači z iných krajín, Európska komisia by sa počas rokovaní dostala do nevýhody. To isté platí aj pre USA a všetky ďalšie krajiny. Len hlupák ukazuje svoje karty tomu, s kým vyjednáva. Zámerom štúdií SIA nie je cez prípravu podkladov priamo ovplyvňovať vyjednávania, ale usmerňovať ich nepriamo, vo verejnej diskusii o tom, ako daný mandát implementovať. Konkrétnu podobu mandátu poznajú iba politici a vyjednávači. Niektoré aspekty vychádzajú na povrch postupne až neskôr v procese vyjednávania. Pri príprave vyjednávacieho mandátu sa berú do úvahy požiadavky zainteresovaných subjektov a mandát sa priebežne modifikuje v súlade s návrhmi, protinávrhmi a reakciami každej zúčastnenej krajiny. Cieľom štúdií SIA je poskytnúť objektívne, faktami podložené informácie, ktoré sa potom stanú súčasťou diskusií medzi politikmi a mimovládnyimi organizáciami a uľahčia zjednotenie názorov.

Štúdie SIA, ktoré Európska komisia iniciovala v roku 1999, boli súčasťou jej úsilia čeliť rastúcemu nesúhlasu organizácií občianskej spoločnosti s návrhmi zo Seattlu. Komisia pritom predpokladala, že nezávislá a objektívna analýza potvrdí, že mnohé obavy boli nepodstatnené, a že súčasne zdôrazní iné hrozby, ktoré si vyžadujú reakciu. Reagovať sa dalo zmenami v návrhoch obchodných dohôd alebo prijatím príslušných opatrení. Zámerom bolo zmierniť najväčšie obavy a posilniť podporu obchodnej politiky Európskej únie.

Obchodné politiky Európy, USA a iných krajín majú však okrem sporov o konkurenčné obchodné záujmy aj inú dimenziu. Keby bol voľný obchod ako ideálny cieľ realitou, nebol by dôvod na spory. Dosiahnutie tohto ideálu by znamenalo, že pravidlá WTO by boli rovnaké ako pravidlá jednotného trhu Európskej únie a krajiny by sa museli rozhodnúť iba o jednom: vstúpiť, či nevstúpiť. Pri vzájomnom obchodovaní medzi členmi WTO by neexistovali clá, žiadne bariéry za hranicami a vlastne ani žiadne hranice. Tovary, služby a kapitál by sa mohli slobodne pohybovať a to by sa týkalo aj ľudí. Práve ľudia však spôsobujú najväčšie problémy. Bez voľného pohybu najväčšieho a najdôležitejšieho výrobného faktora – pracovnej sily – sa takzvaný voľný obchod zvrhne na diskusie o tom, ako je tá-ktorá krajina pripravená súhlasiť so zvyškom. Existujú však dôvody na opatrnosť, a to bez ohľadu na obchodné výhody, ktoré možno získať v procese vyjednávania a vzájomných ústupkov.

Jedným zo skutočných, či aspoň deklarovaných dôvodov je ekonomická efektívnosť. Ďalším je stabilita svetového systému obchodovania. WTO možno prisudzovať rôzne úlohy a ona sama môže preberať ďalšie, ale jej hlavnou funkciou zostáva zabrániť obchodným vojnám. Čím nižšie colné tarify sú stanovené v dohodách, tým majú krajiny menší priestor na to, aby náhlym zvyšovaním taríf poškodzovali exportný priemysel konkurentov. Ďalšie pravidlá WTO majú podobnú úlohu, ale pre rôzne krajiny môžu mať rozdielne dôsledky. Niektoré asymetrie vznikajú pod vplyvom rozličných druhov tovarov a služieb, ktoré krajiny dovážajú a vyvážajú. Všetky tieto nerovnovážnosti sa môžu zmierniť alebo zafixovať – to závisí od detailov v schválených pravidlách. Každý pokus zmeniť pravidlá zvyčajne vedie k ďalšiemu „dohadovaniu sa“.

Za týchto okolností by mimovládne organizácie, ktoré demonštrovali v uliciach Seattlu, absolútne nedôverovali štúdiám SIA, ktoré by pripravila Európska komisia, teda jeden z významných účastníkov rokovaní. Aj keby za štúdiu stála tzv. nezávislá organizácia, podozrenie by vyvolával už samotný fakt, že bola financovaná z peňazí EÚ. To bo hlavný problém, ktorý sme riešili, keď sme sa rozhodovali, či sa po úvodnom štádiu – príprave metodiky – budeme vo veci ďalej angažovať (pozri kapitolu 3). Súhlas Európskej komisie s našou metodikou bol nakoniec tou povestnou kvapkou, ktorá naklonila misku váh v prospech ďalšej práce na štúdiu. Otcom navrhovaného prístupu bol Norman Lee, ekonóm z Manchestru. Práve on pred niekoľkými rokmi zohral kľúčovú úlohu pri príprave direktívy EÚ, ktorá uviedla techniky hodnotenia účinkov do environmentálnej legislatívy všetkých členských štátov. Jej základným princípom bola transparentnosť a verejné skladanie účtov. Niektoré, ba možno všetky správy SIA môžu byť tendenčné v prospech Európskej komisie, ale ak aj sú, každý aspekt ich analýz je otvorený a víta verejnú kritiku.

Kritiky sme zažili dosť.¹ Nešetrila nás ani Európska komisia.² Na druhej strane sa môžeme pochváliť, že sme po celé roky išli strednou cestou a nikdy nás nikto argumentačne nepokoril.

3. Argumenty a protiargumenty

„Je málo ľudí, ktorí nie sú dôverčivejší než je rozumné, a ktorí pri rôznych príležitostiach neuveria rečiam, čo sa neskôr vyfarbia ako hlúpe fámy. Pritom stačí veľmi mierna dávka premýšľania a pozornosti, aby človek prišiel na to, že niečo nemôže byť pravda“ (Smith, 1982 [1759]: 325).

Tvorcovia obchodnej politiky nie sú jediní, ktorí výhody svojich návrhov zveličujú a súčasne bagatelizujú, alebo úplne ignorujú ich negatívne dôsledky. Tí, ktorí prichádzajú s návrhmi na rozvoj – najmä ak ide o vplyv na životné prostredie – nie sú výnimkou. Zvýšená citlivosť verejnosti na udržateľnosť rozvoja viedla k zavedeniu techník na hodnotenie dôsledkov týchto návrhov ešte skôr, ako sa dostanú do praxe. Priekopníkmi v tomto smere boli USA a neskôr sa ujali na celom svete. Štúdie na hodnotenie vplyvov obchodu tieto techniky využili a rozšírili ich tak, aby sa týkali aj sociálnych, ekonomických a environmentálnych dôsledkov vo všetkých pozorovaných krajinách.

Túto kapitolu začneme prierezom dejín hodnotenia účinkov a spôsobov jeho použitia. Potom budeme skúmať, nakoľko sa dá tento prístup zneužiť, teda neriadiť sa faktami a neprijímať z nich vyplývajúce rozhodnutia, ale účelovo vytvárať zdanie faktov, ktoré podporia už prijaté rozhodnutia. Pozrieme sa na spôsoby, ako sa tomu vyhnúť a priblížime metodiku, ktorú sme vyvinuli pre Európsku komisiu na hodnotenie vplyvov obchodnej politiky na trvalú udržateľnosť. V závere kapitoly sa zmienime o tom, ako sa do ďalších častí knihy premietli dôkazy o účinkoch liberalizácie obchodu.

Hodnotenie účinkov

Na začiatku optimisticky naladených 60. rokov minulého storočia Rachel Carsonová vo svojej knihe *Tichá jar* varovala, že nie je všetko také, ako sa zdá. Obhajcovia statusu quo s obľubou zdôrazňujú, že napriek jej obavám radostne spievajúci americký drozd ešte nevyhynul. Environmentalisti kontruujú, že aj Carsonovej kniha prispela k tomu, že drozd ešte stále spieva. Na konci dekády poslali Američania človeka na Mesiac a v roku 1969 prijali zákon o národnej environmentálnej politike (NEPA), označovaný za „najradikálnejšie environmentálne a ochranné opatrenie, aké kedy Kongres prijal“ (Wood, 2003: 18).

Vplyv NEPA siahal ďaleko za hranice Spojených štátov. Požiadavka posudzovať environmentálne vplyvy rozvojových projektov ešte pred ich uskutočnením sa spolu s príslušnými

postupmi a technikami rýchlo rozšírila po celom svete. V Európe táto požiadavka nadobudla silu zákona v roku 1985 direktívou EIA Európskej komisie a neskôr sa objavila aj v procedurálnych postupoch Svetovej banky na schvaľovanie rozvojových projektov. Deklarácia OSN z roku 1992 v Riu de Janeiro vyžadovala, aby každá krajina do svojej legislatívy zakomponovala Hodnotenie environmentálnych vplyvov (Environmental Impact Assessment, EIA). V tom čase sa už podobné techniky používali na posudzovanie sociálnych, zdravotných a iných dôsledkov rozvojových projektov, programov, plánov a politických rozhodnutí. Tieto dôsledky sú často vo vzájomnej interakcii a skoro vždy ovplyvnia ekonomiku – preto sa postupne v rámci trvalo udržateľného rozvoja zjednotili. Iniciatívy mali rozličné názvy, napríklad integrované hodnotenie, posudzovanie udržateľnosti alebo hodnotenie vplyvov na udržateľnosť rozvoja. Každá z nich mala základ v princípoch, ktoré zaviedla NEPA.

Záujem Európskej komisie aplikovať tieto techniky na obchodné dohody ju priviedol k Normanovi Leemu z Univerzity v Manchestri, ktorý bol predsedom technického výboru Európskej komisie na zavedenie direktívy EIA a vtedy spoločne s rozvojovým ekonómom Colinom Kirkpatrickom pracoval na integrovanom hodnotení. Oba potom pozvali k spolupráci Olivera Morrisseyho, ďalšieho ekonóma s bohatými skúsenosťami v medzinárodnom obchode. Spolu vypracovali metodiku SIA (Kirkpatrick et al., 1999). Mal som vtedy plné ruky práce s prípravou hodnotiaceho programu pre Svetovú banku a na metodike som sa podieľal iba okrajovo, ale do ďalších prác na programe Európskej komisie som sa už zapájal intenzívnejšie.

Podobne sa postupovalo aj pri schvaľovaní vládnej legislatívy a politických rozhodnutí. Aj tu boli príkladom USA – zaviedli povinné hodnotenia účinkov, ktorých cieľom bolo znížiť náklady podnikov aj celého hospodárstva, vznikajúce v dôsledku zastaraných alebo nesprávnych zákonov a predpisov. Veľká Británia a ďalšie členské krajiny OECD zaviedli podobné systémy a neskôr ich príklad nasledovala aj Európska komisia (EK), keď vypracovala európsku legislatívu. Podľa pravidiel EK, ktoré sa experimentálne zaviedli v roku 2002 a potom vyšli v revidovanej forme v roku 2005, sa rozsah týchto hodnotení rozšíril a týkal sa všetkých závažných dopadov. Táto procedurálna požiadavka, známa v EÚ ako hodnotenie účinkov (IA), by pri aplikácii na obchodnú politiku mohla nahradiť štúdie SIA. V praxi sa oba typy skúmaní vykonávajú oddelene a slúžia na rôzne účely. Zatiaľ čo obchodné SIA prispieva k verejnému dialógu o tom, ako uplatniť vyjednávací mandát, IA sa zameriava na jeho vypracovanie a schválenie v Rade ministrov EK. Iné štúdie IA, vykonávané v rámci postupov EK, sa týkajú verejnej sféry. Tie, ktoré sa používajú v obchodnej politike, sú buď veľmi všeobecné, alebo sú dôverné, aby sa neprezradila vyjednávacía pozícia EK.

Cieľom týchto rozdielnych aplikácií princíпов a techník hodnotenia dopadov, ktoré zaviedla NEPA, je zabezpečiť, aby tí, ktorí rozhodujú, získali čo najpresnejšie predstavy o možných následkoch svojich rozhodnutí a brali ich do úvahy. Čo sa potom deje v praxi, to je už iná záležitosť.

Rozhodnutia a účelové dôkazy

V krajinách, kde funguje sloboda tlače, si vlády nemôžu dovoliť podniknúť kontroverzné politické kroky bez toho, aby ich verejnosti odôvodnili. Pochybné dokumenty, na základe

ktorých britská vláda začala vojnu proti Iraku, nie sú jediný príklad takýchto dôvodov. Cieľom legislatívy NEPA bolo zabrániť podobným praktikám pri rozhodnutiach administratívy o životnom prostredí. Vzťahuje sa na programy verejnej sféry aj na rozvojové plány súkromného sektora. Pôvodne sa však používala iba v súvislosti s projektmi. Smernica EIA v EÚ sa tiež týkala iba rozvojových projektov a jej rozšírenie na plány a programy sa presadilo až v roku 2001 direktívou s názvom Strategické environmentálne hodnotenie. Aj táto direktíva sa však týkala najmä lokálnych iniciatív vlád, a nie celoštátnej legislatívy a politiky. Procedurálne postupy EK na hodnotenie vplyvov a podobné systémy sa však v jednotlivých krajinách šíria až po najvyššiu úroveň rozhodovania napriek tomu, že ich často sprevádzajú problémy. Vládni činitelia nemajú príliš v láske externú kontrolu svojich rozhodnutí. Môže im ju vnútiť nadriadená inštanca, ale málokedy sa jej podrobujú dobrovoľne. Ministri vlád a komisári EÚ nie sú výnimky.

Akademici hneď po prijatí metodiky NEPA a nadväzujúcich dokumentov začali sledovať, či prinášajú nejaké výsledky. V niektorých prípadoch prinášali, v iných nie (Sadler, 1996; Jacob et al., 2008; Ekins a Voituriez, 2009). Vo väčšine systémov hodnotenia dopadov sú za vypracovanie vlastných návrhov zodpovední navrhovatelia rozvojových aktivít, ktorí predkladajú aj vlastnú analýzu príslušnému úradu na schválenie. Samozrejme, je pravidlom, že každá správa charakterizuje rozvojové návrhy ako dôkladne pripravené a prospešné, bez akýchkoľvek závažných negatívnych následkov. Ak je príslušný úrad návrhu priaznivo naklonený, správu prijme bez podrobnejšieho skúmania. Pozornejšou kontrolou kvality týchto správ sa zistilo, že v niektorých prípadoch pozitívna charakteristika zodpovedá skutočnosti, v iných nie, alebo že predložená argumentácia dostatočne neodôvodňuje tvrdenia. To sa týka tak projektov súkromného sektora, lokálnych plánov miestnej správy, ako aj zákonov a politických rozhodnutí vlád či komisárov EÚ. V mnohých prípadoch správa o hodnotení dôsledkov nepresvedča o tom, že sa rozhodnutie opiera o dostupné fakty. Namiesto toho ponúka tendenčné údaje, podporujúce už prijaté rozhodnutie.³

Najdôležitejším opatrením NEPA proti podobným javom, ktoré si osvojili aj iné systémy hodnotenia účinkov, bola požiadavka zapojiť do procesu hodnotenia aj verejnosť. Ak sa táto požiadavka skutočne plní, môže sa stať cennou kontrolou kompetentnosti príslušného úradu. Ak je záujem verejnosti nízky, navrhovateľ má šancu získať povolenie aj na základe nepodloženej argumentácie. Ak je vysoký, tvrdenia navrhovateľa budú pod drobnohľadom mnohých zainteresovaných pozorovateľov, ktorých odborné znalosti v príslušných disciplínach môžu byť fundovanejšie ako poznatky samotných autorov správy či úradníkov, ktorí ju majú schváliť. Obava z verejnej kritiky sa môže stať silnou motiváciou dôkladnej prípravy a vierohodnosti správy.

To sa týka štúdií SIA o obchodných dohodách práve tak ako akýchkoľvek iných hodnotení. Teoreticky by hodnotenie dôsledkov, ktoré robí nezávislá organizácia, malo byť objektívnejšie ako hodnotenie navrhovateľa projektu. V reálnom svete však nezávislá organizácia neexistuje. Našu pracovnú skupinu platila Európska komisia, a keby sa jej naša práca nepáčila, sotva by sme mohli pripraviť viac ako jednu správu. Program SIA by však skolaboval aj vtedy, keby ho mimovládne organizácie, pre ktoré sme ho vypracovali, hodnotili ako bezcennú propagandu. Bez ohľadu na naše vlastné motívy sme museli čo najdôkladnejšie hodnotiť tak argumenty EK, ako aj protiargumenty mimovládnych organi-

zácií. Ale pri pozornom skúmaní správy, ktorá je navonok pre SIA typická, možno odhaliť, že niektoré naše posolstvá sú napísané v riadkoch, iné medzi riadkami.

Metodika SIA

Podobné obavy ako tie, ktoré podnietili protesty a nepokoje na konferencii WTO v Seattli, zazneli už počas rokovaní o Severoamerickej dohode o voľnom obchode medzi Kanadou, Mexikom a USA. Do dohody sa preto včlenila kapitola o životnom prostredí a zúčastnené krajiny vytvorili spoločný výbor pre environmentálnu spoluprácu. Vlády USA a Kanady okrem toho zaviedli zákonné postupy hodnotenia environmentálnych dôsledkov aj do ostatných návrhov obchodných dohôd, v ktorých sú jednou zo zmluvných strán. Tím z Manchesteru pri príprave metodiky SIA využil severoamericke skúsenosti, ďalšie inšpirácie čerpal z OECD, z odboru ekonomiky a obchodu UNEP a od takých medzinárodných NGO ako sú WWF, Priatelia Zeme a Oxfam (George a Goldsmith, 2006).

Rámček 3.1 Agenda z Dohy

Prístup na trhy	priemyselný tovar poľnohospodárske produkty služby
Singapurské témy	uľahčenie obchodnej výmeny verejné obstarávanie konkurencia investície
Opatrenia, vyplývajúce z pravidiel	obchodné aspekty práv duševného vlastníctva (TRIP) regionálne obchodné dohody pravidlá označovania pôvodu obchod a životné prostredie sanitárne a fytosanitárne opatrenia technické bariéry obchodu dotácie, kompenzačné opatrenia a anti-dumping problémy implementácie v rozvojových krajinách urovňovanie sporov
Ostatné opatrenia vo fáze diskusie	elektronické obchodovanie obchod, dlh a finančné otázky technická spolupráca a budovanie kapacít transfer technológií doložka najvyšších výhod najmenej rozvinuté krajiny malé hospodárstva

Väčšina týchto prác sa sústreďovala najmä na environmentálne účinky v hostiteľskej krajine. Metodika štúdií EK sa v porovnaní s nimi rozšírila. Okrem environmentálnych obsa-

hovala aj ekonomické a sociálne dôsledky, a to vo všetkých krajinách, ktorých sa konkrétna obchodná dohoda týka, vrátane krajiny, ktorá štúdiu sponzoruje.

Prístup do veľkej miery čerpal zo skúseností, získaných počas fungovania NEPA. Obsahoval sériu viacerých krokov: konzultácie so zúčastnenými stranami; skúmanie jednotlivých častí dohody, aby sa dalo určiť, ktoré z nich môžu mať závažné následky; určenie rozsahu hodnotenia; definovanie vhodných ukazovateľov následkov; kategorizácia krajín do skupín s podobnými charakteristikami; analýza pôvodnej situácie a očakávaných zmien; identifikácia jedného alebo viacerých scenárov, predstavujúcich možný výsledok rokovaní; posúdenie pravdepodobnosti a závažnosti dôsledkov podľa týchto scenárov; zhodnotenie alternatívnych opatrení na posilnenie priaznivých dopadov a vylúčenie alebo zmiernenie škodlivých; návrhy na monitoring a hodnotenie dôsledkov počas implementácie dohody (George a Kirkpatrick, 2004).

Všetky štúdiá obsahujú prípravu a uverejnenie série správ, z ktorých každá sa najprv prekonzultuje, až potom sa pristúpi k práci na ďalšej. Ku správam sa publikuje súhrn komentárov obsahujúcich vysvetlenie, z čoho každá etapa čerpá. Jadro analýzy tvorí hodnotenie možných dôsledkov a zvyčajne sa uverejňuje v dvoch etapách, aby pred finalizáciou vznikol priestor na komentáre a kritické poznámky.

Hodnotenie sa musí vzťahovať na všetky fázy obchodných rokovaní. Okrem odstránenia či znižovania cieľov a dotácií môže priniesť zmeny v širokom spektre obchodných pravidiel, definovaných v dohodách WTO alebo v ich regionálnych či bilaterálnych verziách. Dôsledky niektorých zmien môžu byť rovnako veľké, alebo ešte väčšie ako následky rušenia colných bariér. Hlavné opatrenia, o ktorých sa rokovalo v agende WTO z Dohy, uvádza tabuľka 3.1. Regionálne a bilaterálne obchodné dohody môžu obsahovať všetky, alebo aspoň niektoré z nich. Väčšina opatrení, ktoré vyplynuli z diskusie poslednej skupiny, a tiež niektoré z tretej skupiny (opatrenia vyplývajúce z pravidiel), priamo súvisia s dôsledkami prerokúvanými v iných častiach agendy a vyhodnocovali sa súčasne s nimi. Ostatné sa hodnotili osobitne v štúdiách pre program WTO. Podobný postup sa zvolil aj v prípade regionálnych štúdií.

Hodnotenie dôsledkov

Hodnotenie sa spravidla začína štúdiom podkladov, získaných od zúčastnených strán, od expertov a ďalších subjektov so vzťahom ku skúmanému problému. Základom je prvotná správa, ktorá popisuje metodológiu a navrhuje možné úpravy podľa potrieb konkrétnej štúdie. Ďalej sa každý vplyv posudzuje na základe kombinácie teoretickej analýzy a empirických dôkazov z literatúry.

Väčšinu dôsledkov spôsobujú ekonomické účinky. Do úvahy sa zvyčajne berú dva hlavné typy: tradičná obchodná teória sa sústreďuje na *efekty statickej rovnováhy*, v ktorej sa tok obchodu medzi krajinami mení v závislosti od zmien v cenách alebo iných stimulov. V každej z týchto krajín sa zvyšuje produkcia niektorých tovarov a služieb a znižuje sa produkcia iných. Keby sa napríklad Európa a Amerika rozhodli liberalizovať svoje poľnohospodárstvo, zvýšil by sa dovoz a ich vlastná agrárna produkcia by klesla. Kapitál a pracovná sila by sa presunuli do sektoru priemyslu a služieb, kde by produkcia vzrástla. Opačný trend by zaznamenali rozvojové krajiny, ktoré vyvážajú svoje poľnohospodárske produkty do

Európy a Ameriky. Ich poľnohospodárska produkcia by sa zvýšila a pokles by nastal v iných sektoroch – najčastejšie v priemysle. Tieto efekty statickej rovnováhy vedú aj ku zmenám v celkovej ekonomickej efektívnosti a spravidla – hoci nie vždy – ju zvyšujú.

Efekty dynamického rozvoja možno pozorovať, keď sa tempo ekonomického rastu zrýchľuje či spomaľuje v závislosti od zmien v príležitostiach, stimulov v spoločenskom dianí a v ekonomickom rozvoji. Presun zdrojov, určených na vývoz poľnohospodárskych produktov, a s tým súvisiaci pokles priemyselnej produkcie môže znížiť stupeň industrializácie rozvojovej krajiny a jej vyhliadky na dlhodobý rast. Statické i dynamické efekty majú ekonomické, sociálne a environmentálne dôsledky, ktoré môžu byť krátko-, stredno- alebo dlhodobé.

Zvyčajne sa analyzujú aj ďalšie dva efekty. *Adaptačné efekty* vznikajú v období, keď sa obchodné toky a úroveň produkcie menia v reakcii na zmenu obchodných pravidiel. Pri liberalizácii poľnohospodárstva niektoré farmy skrachujú a ich zamestnanci prídu o prácu, ale v iných sektoroch sa zvýšia možnosti investovať a zamestnať sa. Presun kapitálu a pracovnej sily medzi jednotlivými sektormi však môže trvať niekoľko rokov, čo má krátko- až strednodobé ekonomické, sociálne a environmentálne dôsledky. *Procesné efekty* vznikajú počas zmien v ekonomickej štruktúre, ktoré môžu urýchliť či spomaliť existujúce procesy spoločenských zmien alebo zmien v životnom prostredí. Napríklad zvýšené možnosti vývozu poľnohospodárskej produkcie môžu vyostriť už existujúci tlak na prostredie a zrýchliť tempo odlesňovania a úbytku biodiverzity.

Rozsah efektov statickej rovnováhy možno posúdiť pomocou ekonomických modelov, ktoré počítačovo analyzujú všeobecnú rovnováhu. Tieto modely zaznamenávajú zmeny v obchodných tokoch, v úrovni produkcie a súčasne zaznamenávajú aj ich celkový účinok na ekonomickú výkonnosť. Zriedkakedy dokážu modelovať dynamické aspekty ekonomiky, či už z hľadiska jej normálneho tempa rastu a faktorov, ktoré ho spôsobujú, alebo z hľadiska adaptačných procesov. Namiesto toho vypočítavajú rozdiel medzi dvomi hypotetickými rovnovážnymi situáciami. Porovnanie nemodeluje aktuálne mechanizmy, ktoré spôsobujú prepád produkcie v jednom sektore a nárast v inom, nevypočítava ani čas, ktorý tieto zmeny zaberú, ani časový rozdiel medzi poklesmi a nárastmi produkcie. Poskytuje len údaje o rozsahu zmien v rovnováhe, z ktorých môže SIA posúdiť možné vplyvy počas a po procese adaptácie.

Ekonomické modely majú svoje obmedzenia a vyžadujú mnoho zjednodušujúcich predpokladov a aproximácií (Scricciu, 2007), čím sa znižuje presnosť a spoľahlivosť zistení. V podstate je celkom ľahké kvantifikovať úroveň nepresnosti získaných údajov. Je len potrebné pre všetky vstupné údaje získať spoľahlivý rozsah, adaptovať algoritmy na vyhodnotenie odchýlok a stredných hodnôt, definovať rozsah platnosti pre každú rovnicu a pri každom výsledku stanoviť optimálny odhad nepresnosti. To je štandardný postup pri každom matematickom modeli, kde akýkoľvek omyl môže mať katastrofálne následky. Možno ho však spätne vystopovať až k tvorci modelu, ako napríklad pri projekte jadrovej elektrárne. Pri ekonomických modeloch obchodu sa to robí zriedka. Veľkí šéfovia neobľubujú vedeckú dôslednosť, pretože štúdie zvyčajne používajú na to, aby nimi podporili svoje vlastné návrhy. Radšej nechcú vedieť, aký veľký je rozdiel medzi propagovanými a skutočnými výsledkami. Približné odhady možno získať z výsledkov, zozbieraných pri rozličných

štúdiách. Tolerancia 50 % je pri prijateľnej úrovni dôveryhodnosti typická. V niektorých prípadoch je nepresnosť vyššia ako konečné číslo, čiže predpovedané pozitívne číslo by sa v konečnom dôsledku mohlo ľahko stať negatívnym. Keď sa v modeloch používajú rovnice mimo ich rozsahu platnosti, čísla strácajú výpovednú hodnotu. Pri interpretácii výsledkov je preto potrebná veľká opatrnosť.

Modelovanie obchodu so službami je dokonca ešte menej spoľahlivé ako pri priemyselnych a poľnohospodárskych produktoch. Údaje sú obmedzené, bariéry sú spravidla kvalitatívne a musia sa skonvertovať na kvantitatívne ekvivalenty. To isté platí aj o všetkých ďalších zložkách programu rokovania. Ani jednu z nich nemožno modelovať spoľahlivo, často dokonca vôbec. Niektoré modely sa neuspokoja len s výpočtom rovnováhy a odhadujú aj niektoré dynamické efekty, ale predpoklady a aproximácie sú v takom prípade ešte väčšie ako pri analýzach rovnováhy. Štúdie SIA používali na hodnotenie dynamických efektov najmä kvalitatívne úvahy a predchádzajúce empirické zistenia.

Výsledky modelovania sa používajú v kombinácii so širšou analýzou vzťahu príčin a následkov pre každú zložku rokovacej agendy a čerpá sa aj z dostupného predchádzajúceho výskumu. Súčasťou sociálnych dôsledkov vyvolaných ekonomickými príčinami sú zmeny miery nezamestnanosti počas presunov výroby medzi jednotlivými sektormi, vplyv na výšku miezd v rôznych druhoch práce, diferenciácia rodových efektov, externá a interná migrácia (predovšetkým medzi vidiekom a mestom) a ďalšie zmeny, súvisiace s vládnymi výdavkami a príjmami. Počas adaptačného obdobia môžu byť všetky spomenuté faktory významné, a ak domáca politika nebude adekvátne reagovať na zmeny, môžu mať význam dokonca aj neskôr. Environmentálne účinky sa vyhodnocujú podobnými technikami, aké sa používajú pri environmentálnych hodnoteniach. Zahŕňajú lavínovité efekty pohybu obyvateľstva a zmeny vo využívaní pôdy, ale aj priame následky zmien produkcie. Ak je k dispozícii obmedzené množstvo teoretických poznatkov alebo predchádzajúcich empirických dôkazov, veľká časť analýzy spočíva v hodnotení správnosti rôznych tvrdení, ktorými účastníci rokovania a ďalšie zainteresované strany argumentujú.

Posudzovanie dôsledkov by malo vždy zavŕšiť vyhodnotenie ich pravdepodobnej závažnosti. To je kľúčový aspekt metodiky, zdedenej od NEPA. Štandardne obsahuje porovnanie predpovedaných dôsledkov s pôvodnou situáciou a s existujúcimi trendmi. Pri posudzovaní jednotlivých tvrdení to môže byť veľký prínos. Ako argument sa často uvádza, že návrh prináša veľké výhody, pretože ide o investíciu rádovo v miliardách dolárov. Pri porovnaní s celkovou veľkosťou ekonomiky a s normálnym tempom jej rastu však tieto obrovské čísla už nie sú také ohromujúce.

Interpretácia zistení

Žiadne tvrdenie o dôsledkoch liberalizácie obchodu nie je definitívne. Existuje viacero teórií – niektoré sa dopĺňajú, iné si protirečia. Každý účinok, pozorovaný v minulosti, má množstvo príčin. Niektoré priamo súvisia s obchodom, iné nie. Kľbko príčin a následkov možno len zriedkakedy celkom rozmotať. Hodnotiteľ musí pri prognóze pravdepodobných následkov navrhovanej obchodnej dohody vychádzať z dostupných zistení a vytvoriť si vlastný úsudok.

Názory, ktoré núkajú ďalšie časti knihy, sú výlučne názormi autora a vyplývajú z opísaných zistení. Mnohé pochádzajú zo správ SIA a z použitých zdrojov, iné sú novšie. Mnohé závery sa približne zhodujú so závermi štúdií SIA, v niektorých bol autor priamo zaangažovaný, v iných nie. Ďalšie závery sú vlastnou interpretáciou autora. Väčšinou sú formulované menej opatrne ako tie v spomínaných správach.

V prejave, citovanom na začiatku druhej kapitoly, európsky komisár obchodu Peter Mandelson pripustil, že krátkodobé bolesti, ktoré prináša liberalizácia obchodu, môžu byť akútne a nie vždy ich vyváži dlhodobý prospech. Poznamenal, že nemusia viesť k vyššiemu tempu ekonomického rastu, ani k zníženiu miery chudoby alebo k trvalej udržateľnosti životného prostredia. Bolo to veľmi tvrdé konštatovanie. Realita ukazuje, že aj tak nebolo dosť tvrdé.

II. Následky

Úvod

Podľa tradičných ekonomických teórií, keď sa odstránia prekážky voľného obchodu, zvýši sa ekonomická výkonnosť a prospech majú všetky zúčastnené krajiny. Väčší koláč sa potom môže rozdeliť tak, aby z neho profitovali všetci obyvatelia týchto krajín. Takisto by to malo pomôcť zlepšiť kvalitu životného prostredia. Teória pripúšťa, že adaptácia na nové podmienky môže vyvolať aj negatívne účinky, ale v konečnom dôsledku by mal každý získať a kvalita prostredia by sa mala zlepšiť.

Čo sa však stane v praxi, to závisí od mnohých komplexných činiteľov. Štvrtá kapitola skúma dôsledky po odstránení obchodných bariér v oblasti priemyselných výrobkov. Piata kapitola sa venuje vplyvu liberalizácie na trhu poľnohospodárskych produktov, vrátane zrušenia dovozných a dotácií. Téma šiestej kapitoly je liberalizácia obchodu so službami a zaoberá sa všetkými druhmi služieb. Kapitoly 7, 8 a 9 poskytujú prehľad pravidiel, ktoré sú súčasťou rokovacej agendy. Dôsledkami uplatňovania pravidiel duševných majetkových práv, súvisiacich s obchodom (TRIP), sa zaoberá siedma kapitola. Ôsma kapitola skúma vplyv štyroch ďalších bodov rokovacej agendy, spoločne označovaných ako singapurské témy: uľahčenia obchodnej výmeny, verejného obstarávania, hospodárskej súťaže a investovania. Deviata kapitola analyzuje pravidlá, ktoré tvoria ďalšiu dôležitú zložku agendy. Záver prináša tému navyše – obchod s ropou a inými nerastnými zdrojmi – ktorá nie je súčasťou liberalizačnej agendy, pretože v tomto obchode niet veľa prekážok. Má však výrazný vplyv na trvalo udržateľný rozvoj.

4. Stúpať po rebríčku rozvoja

„Od začiatku vlády kráľa Juraja I. si anglickí štátnici uvedomovali, v čom tkvie sila národa. Na otvorení zasadania parlamentu v roku 1721 vložili ministri panovníkovi do úst slová: Je zrejmé, že nič tak neprospieva verejnému blahobytu, ako vývoz priemyselných výrobkov a dovoz surovín zo zahraničia“ (List, 1885 [1841]: 50).

Keď bola Británia jedinou priemyselnou mocnosťou, svoje výrobky vyvážala a zo zahraničia dovážala suroviny. Nemecko poslúchlo rady Friedricha Lista a rozvinulo svoj vlastný priemysel. Neskôr ho napodobnili aj ostatné európske krajiny a Severná Amerika. Potom sa pridalo Japonsko, po ňom novo industrializované krajiny juhovýchodnej Ázie a teraz aj Čína. Mnoho ďalších rozvojových krajín však zmeškalo vlak. Ešte stále vyvážajú suroviny a dovážajú väčšinu priemyselných tovarov.

V tejto kapitole budeme skúmať, ako by ďalšia liberalizácia obchodu s priemyselným tovarom túto situáciu zmenila a aký by mala vplyv na rozvoj, životné prostredie a ľudí. Zistíme, že „ochota“ industrializovaných a novoindustrializovaných krajín viesť obchodné vojny by sa znížila a úspory plynúce z rozšírenia by im pri veľkosti globálnych trhov znížili náklady. V niektorých väčších a vyspelejších rozvojových krajinách vrátane Číny mzdy stúpajú. V mnohých ďalších klesajú a stúpa nezamestnanosť. Krajiny, ktorým sa pri rozvoji priemyslu darilo najmenej, to majú ešte ťažšie. Mnoho najchudobnejších krajín zápasí s veľkým prepadom príjmov štátneho rozpočtu, čo výrazne zvyšuje pravdepodobnosť škrtov vo výdavkoch na zdravotnú starostlivosť, vzdelanie, ochranu životného prostredia a na sociálnu podporu. V Číne a v ďalších krajinách s rastúcou priemyselnou výrobou, kde bolo aj predtým ovzdušie veľmi znečistené, možno pozorovať ďalší nárast znečisťovania. Vplyv na klimatické zmeny zatiaľ nie je veľký, ale vyvíja sa zlým smerom.

Obchodovanie s priemyselným tovarom

Spotreba tovarov, ktoré sa vyrobili v iných krajinách, je dnes bežný jav. Tovar sa dováža do rozvinutých i rozvojových krajín, platí to aj o motorových vozidlách a luxusných výrobkoch. Názvy mnohých značiek sú dnes známe po celom svete a nie vždy je jasné, kde sa daná vec vyrobila, alebo kde spoločnosť, ktorá značku vlastní, sídli. Kúpať výrobky, vyrobené kdekof-

vek na svete, sa stalo normou napriek tomu, že to ešte stále vzbudzuje obavy. Ako to pôsobí na našu vlastnú ekonomiku? Oslabuje ju to, alebo posilňuje? Prispieva to k ekonomickému rozvoju chudobnejších krajín, alebo ho brzdí? Ničí pracovné miesta, alebo stimuluje vznik nových, zaujímavejších a lepšie platených? Má za následok vykorisťovanie biedne platených robotníkov v krajinách, kde sa tovar vyrába, alebo dáva prácu ľuďom, ktorí by inak boli nezamestnaní? Poškodzuje transport tovarov na veľké vzdialenosti životné prostredie, alebo naopak, vyššou efektívnosťou výroby ho chráni? Aké následky majú obchodné dohody, ktoré zvyšujú import a export? Zhoršujú už aj tak zlú situáciu, alebo zlepšujú dobrú?

Odpovede, ktoré núka táto kapitola, pochádzajú najmä zo série hodnotení dôsledkov, pripravených na rokovania WTO v Dohe⁴ a z niektorých zistení regionálnych štúdií. Hodnotenia pre Dohu sa začali predbežným prehľadom SIA pre celú agendu konferencie v roku 2002, krátko po stretnutí ministrov v Dohe. Pokračovali podrobnými hodnoteniami jednotlivých zložiek agendy a skončili sa v roku 2006 záverečnou komplexnou štúdiou. Zhrnula zistenia predchádzajúcich štúdií a aktualizovala ich o minimálny pokrok, ktorý sa dosiahol na konferencii ministrov v Hongkongu koncom roka 2005.

Štúdie skúmali dôsledky *programu liberalizácie obchodu pri prístupe na nepoľnohospodársky trh*, čo je byrokratický termín na znižovanie prekážok v obchodovaní s priemyselným tovarom.

Tradičné zisky z liberalizácie obchodu v priemysle

Nástup sofistikovaných techník počítačového modelovania umožnil odhadovať rozsah ekonomických benefítov, ktoré sa od liberalizácie obchodu tradične očakávali. Skúmané modelové štúdie (aj po zohľadnení nepresností) ukázali, že liberalizácia má na globálnu ekonomiku pozitívny, ale malý vplyv. V iných krajinách bol jej vplyv negatívny, ale tiež nevelký. Celkové výsledky naznačujú, že úplná liberalizácia priemyselných a agrárnych tovarov (odstránenie všetkých ciel a poľnohospodárskych dotácií) by priniesla nárast globálneho ekonomického bohatstva približne o 125 miliárd USD. Z toho by nárast, vyplývajúci z odstránenia ciel uvalených na priemyselné tovary, predstavoval asi 45 miliárd USD. Pri čiastočnom znížení ciel, ako to navrhujú súčasné rokovania v Dohe, by sa tento prínos znížil približne na 15 miliárd. V porovnaní s veľkosťou globálnej ekonomiky sú to nízke čísla a v porovnaní s prínosmi z iných zdrojov sú zúfalo malé.

Ľudia z ministerstiev hospodárstva, ktorí majú plnú hlavu teórie komparatívnej výhody Davida Ricarda, tomu nechceli uveriť. Pri jednom z našich stretnutí s európskymi obchodnými vyjednávačmi sa ich šéf nijako neprejavoval, zatiaľ čo my sme s jeho tímom na túto tému diskutovali. Prognóza nárastu bohatstva bola v tom čase približne pol percenta globálneho HDP. Tvrdili, že to bude omnoho viac, pretože to pol percento navyše bude pribúdať rok čo rok. To môže byť pravda, ale nárast bude vždy iba o pol percenta. Keby mne ponúkli každoročné zvýšenie platu o pol percenta, príliš by ma to nepotešilo. Ale keby mi povedali, že v najbližších desiatich rokoch to bude jediné zvýšenie, ktoré dostanem, bol by som desaťnásobne smutnejší. A keby mi potom povedali, že nárast bude rozložený na celých desať rokov, takže rozširovanie mojich vedomostí a skúseností bude každoročne odmenené jednou dvadсятinou percenta, považoval by som to za urážku.

Dokonca aj vysoko uznávaní ekonómovia sa ťažko zmierovali s poznáním, že Ricardova teória produkuje také nízke čísla. A pri ich interpretácii urobili tú istú chybu. Na stretnutí vedúcich osobností ekonomického modelovania, na ktorom sme sa zúčastnili v centrále WTO v Ženeve, jeden z pozvaných rečníkov predniesol inak skvelú štúdiu, v ktorej preháňal význam nárastu globálneho obratu vďaka odstráneniu ciel. Nazýval to koeficient zmeny. Tvrdil, že obrat by sa takto zvyšoval každý rok. To nie je pravda. Nejde o trvalý koeficient, je to len jednorazová zmena, vyvolaná jednorazovým nárastom obratu. Keď ho na to upozornili, okamžite chybu uznal. Je to pochopiteľná chyba. Predpoklad, že komparatívna výhoda ponúka veľké zisky, bola takmer celé dve storočia jedným z hlavných komponentov ortodoxnej ekonomickej teórie.

Aj ekonómovia, ktorí sa k prínosom voľného obchodu stavajú skepticky, urobili tú istú chybu. Tvrdili, že nárast príjmov rozvojových krajín ako ho odhaduje ich model, by znamenal užitočný, i keď len skromný príspevok na znižovanie chudoby predstavujúci prírastok HDP na úrovni 0,1 % ročne. Nie je to tak. Je to nárast o 0,1 %, ale iba jednorazovo, čiže rast HDP o tento objem by sa prejavil iba v jedinom roku. Keď článok neskôr publikovali v ročenke OSN, autori už chybu opravili. Napriek tomu by bol podľa nich prínos omnoho významnejší, pretože by rástol podobne ako zložený úrok a o desať rokov by sa zvýšil desaťnásobne. Ale keby to bola pravda, to isté by muselo platiť aj o zvyšných 99,9 %. Aj tie by museli rásť desaťnásobne, a napriek tomu by celý efekt liberalizácie obchodu nepresiahol desatinu percenta. Toto tvrdenie akoby vychádzalo z predpokladu, že čiastka navyše – a iba táto čiastka – je uložená v banke. Ale nie je. Minie sa na jedlo, ktoré zjeme, a na všetko ostatné, čo sa skrýva v položke HDP. Podstatou nedorozumenia je, že globálny účet príjmov a výdavkov sa hodnotí rovnako ako nejaká účtovná súvaha. Ekonómovia nie sú účtovníci. Tento predmet figuruje v ich vzdelaní asi v rovnakom rozsahu ako evolučná biológia, sociálna antropológia alebo atmosférická fyzika. Tí, ktorí v tom zatiaľ nemajú jasno, by sa mali účtovníctvu podučiť od majiteľa miestneho obchodníka na rohu ich ulice.

Americkí ekonómovia Mark Weisbrot a Dean Baker už roky zdôrazňujú, že miliardy dolárov ročne, ktoré vznikajú ako výsledok zvýšenej efektívnosti liberalizácie obchodu, sú skoro ničím v porovnaní s veľkosťou globálnej ekonomiky a normálnym tempom jej rastu (Weisbrot a Baker, 2005). Inšpirovali sme sa ich príkladom a urobili sme také isté porovnanie. V čase našich výpočtov bola veľkosť globálnej ekonomiky, meraná ako súčet čistých štátnych príjmov, vyše 27 000 miliárd ročne. Odhadovaný prínos 45 miliárd USD, ktorý by sa získal po úplnom odstránení všetkých colných poplatkov, uvalených na priemyselné tovary, predstavuje iba 0,17 % tejto sumy. Takýto stav by sa podarilo dosiahnuť za viac ako desať rokov od ukončenia predchádzajúceho kola rokovaní po prípadnú implementáciu novej dohody. Pri svojom normálnom trojpercentnom tempe rastu ročne by svetová ekonomika za ten čas vzrástla o vyše 30 %. Aj keby boli všetky clá a dotácie úplne odstránené, trvalo by vyše desať rokov, kým by sa zaznamenal prínos 0,17 %, zatiaľ čo za to isté obdobie by iné prostriedky vzrástli o viac než 30 %. Klasický ekonomický benefit plnej liberalizácie obchodu s priemyselnými tovarmi je teda sotva jedna dvestotina toho, čo možno zvyčajne očakávať z iných zdrojov. Pri obmedzenej liberalizácii, vyplývajúcej z rokovaní v Dohe, by bol prínos trojnásobne menší – menej ako jedna päťstina normálneho hospodárskeho rastu.

To neznamená, že obchod je pre rozvoj bezvýznamný. Podľa toho, ako je organizovaný, môže zohrávať veľmi prospešnú alebo veľmi škodlivú úlohu. Tieto veľké zisky či straty však súvisia s dynamickými, nie so statickými efektmi. Či škodia alebo pomáhajú závisí od toho, ako krajina využíva obchod: buď je súčasťou premyslenej stratégie rozvoja, alebo sa deje spontánne, ako príde. V jednom i druhom prípade môžu mať oveľa významnejší vplyv na ekonomickú prosperitu ako účinky statickej efektívnosti, ktoré sa podľa teórie komparatívnej výhody tradične očakávajú. Skôr, ako sa pustíme do skúmania dynamických efektov, pozrime sa, akú cenu treba platiť za dosiahnutie minimálnych ziskov z efektívnosti.

Strata príjmov štátneho rozpočtu

Bezprostredným následkom zníženia colných poplatkov je zníženie príjmov štátneho rozpočtu. Vo vysokopríjmových krajinách, kde väčšina daní pochádza z iných zdrojov, to nepredstavuje problém. Nie je to problém ani v rozvojových krajinách s bohatými zásobami ropy a iných surovín, pretože ich predaj tvorí hlavnú časť štátnych príjmov. V ďalších rozvojových krajinách sa dovozná clá podieľajú na príjmoch oveľa výraznejšie. Akokoľvek sa dovozná clá znížia, znížia sa aj štátne príjmy. Boli prípady, keď liberalizácia natoľko zvýšila objem dovozov, že napriek zníženým clám príjmy krajiny stúpili. Také prípady sú však zriedkavé. Sprevedza ich rýchlo rastúci obchodný deficit a vážne problémy so stabilitou domácej meny. Vo všeobecnosti je výsledný účinok na príjmy štátneho rozpočtu negatívny. Ak sa nenájde cesta, ako nahradiť výpadok iným druhom daní, škrtky vo vládných výdavkoch sú nevyhnutné. V krajinách, ktoré závisia od dovozných ciel, to znamená tlak na všetky oblasti rozpočtu s potenciálne negatívnymi dôsledkami v zdravotnej starostlivosti, vzdelaní, podporných sociálnych programoch a ochrane životného prostredia. Ak sa na kompenzáciu znížených príjmov zavedie nejaký iný druh daní, môže to bohatých postihnúť menej a chudobných viac.

Niektoré z najmenej vyvinutých krajín (LDC) získavajú viac ako polovicu príjmov do štátneho rozpočtu z colných poplatkov. Priemer pre všetky LDC je asi tretina (Laird et al., 2006). Agenda schválená v Dohy od týchto krajín nežiadala, aby znižovali svoje colné poplatky, takže tam by bezprostredné následky neboli. Vyžadovala však, aby svoje viazané tarify znížili (maximum, čo možno požadovať) na úroveň bežne uplatňovaných taríf. To by znížilo ich flexibilitu a možnosť upravovať poplatky v záujme zachovania príjmov, keď sa skladba dovážaných tovarov zmení.

Od iných rozvojových krajín sa vyžaduje, aby svoje colné tarify znížili, čo bude mať priamy a bezprostredný vplyv na príjmy. Clá v týchto krajinách tvoria približne 14 % príjmov štátneho rozpočtu. Tento podiel je v Číne asi 10 %, 18 % v Indii a vyše 25 % v mnohých menších krajinách (ibid.; Kowalski, 2005). Úplné odstránenie colných poplatkov by bez zvýšenia iných daní znížilo príjem štátneho rozpočtu približne o rovnaké hodnoty. Aj pri menej ambiciózne liberalizácii môžu byť dôsledky veľmi výrazné. Pri najmiernejších návrhoch z Dohy predstavuje odhadovaná strata štátnych príjmov v subsaharskej Afrike v priemere 2 %. Pri najradikálnejších návrhoch, ktoré sa blížia k úplnej liberalizácii, dosahuje skoro 10 %. Podobným následkom je vystavená aj India, zatiaľ čo v severnej Afrike sa straty pohybujú od 4 % pri najmiernejších návrhoch po 20 % pri najradikálnejších. Všetky tieto odhady sa

týkajú liberalizácie obchodu s agrárnymi i priemyselnými tovarmi. Na výsledku sa najviac podieľajú priemyselné tovary – vo väčšine prípadov približne tromi štvrtinami.

Podľa údajov MMF liberalizácia obchodu za posledných dvadsať rokov súvisela so zreteľným poklesom príjmov z obchodných poplatkov (MMF, 2005). V krajinách so strednou úrovňou príjmov klesol príjem z colných poplatkov, vyjadrený ako podiel HDP, približne o tretinu, zatiaľ čo v nízkopríjmových bol pokles až o 40 %. Väčšina „stredopríjmových“ krajín reagovala zvýšením iných daní a ich celkové príjmy ostali zhruba na rovnakej úrovni. To však nie je prípad krajín s nízkou úrovňou príjmov, ktoré mali omnoho väčšie problémy s generovaním príjmov z iných zdrojov. Ich celková úroveň príjmov do štátneho rozpočtu klesala úmerne s poklesom príjmov z colných poplatkov približne o 40 %. Ako dodáva MMF, následné škrtý v štátnych výdavkoch spôsobili, že tieto krajiny nedokázali udržať úroveň sociálnej podpory pre ľudí, ktorí prišli o prácu kvôli reforme obchodu.

Ani v prípade, že výpadok príjmov nahradia iné dane, sa krajiny nevyhnú nepriaznivým efektom. Podrobná štúdia o Filipínach, spracovaná pre Svetovú banku, odhadla, že nepriama kompenzačná daň by znížila výskyt chudoby iba okrajovo, ale významne by prehĺbila jej ťaživosť (Cororaton et al., 2006). Tá istá štúdia ukázala, že ak sa namiesto toho zvýši daň z príjmu, chudobných to zasiahne ešte tvrdšie a zvýši sa aj výskyt chudoby. Podobná štúdia pre Kamerun skúmala tri možnosti, ako nahradiť stratu príjmov štátneho rozpočtu. Pri použití neutrálnej dane by sa index chudoby zvýšil zo 40,2 % na 40,8 %. Pri zvýšení DPH by sa index zvýšil trojnásobne a pri zavedení spotrebnej dane päťnásobne (Emini et al., 2006).

Teoreticky je možné zaviesť balík daňových reforiem, ktorý by kompenzoval výpadok príjmov, bez zvyšovania chudoby v krajine. V praxi to nebolo vždy tak, najmä v najchudobnejších krajinách nie. Vplyvné záujmové skupiny sú často proti reformám a dokážu ich zablokovať. Ak sa ich predsa len podarí presadiť a majú mať želaný efekt, musia sa veľmi starostlivo napláňovať.

Vplyv na výrobu

Podľa teórie Davida Ricarda sa pozitívne zmeny v ekonomickej prosperite dejú, pretože je efektívnejšie dorábať víno vo Francúzsku, obilie v Amerike a priemyselný tovar v Anglicku. Aby napríklad Amerika získala akýkoľvek očakávaný ekonomický benefit, musela by zatvoriť všetky svoje továrne, nechať spustiť svoje vinice a venovať sa výlučne pestovaniu obilia. Komparatívne výhody Ameriky sa od Ricardových čias zmenili, ale princíp je stále rovnaký. Keď sa odstránia obchodné bariéry, bude každá krajina vyrábať menej určitých tovarov a viac iných, ale rozdiel vyrovná importom a exportom. Vplyv na ekonomicкую výkonnosť a prosperitu nemusí byť veľký, ale zmeny v štruktúre výroby, ktoré si vyžiada, môžu byť rozsiahle.

Niektoré štúdie ekonomickeho modelovania, ktoré sme skúmali, boli pri posudzovaní dôsledkov veľmi užitočné, pretože poskytli informácie o výrobe a o vplyve na ekonomicкую prosperitu. Tieto informácie sme použili na odhad rozsahu zmien v priemyselnej výrobe, ktoré by nastali v prípade plnej liberalizácie obchodu a úplnom zrušení všetkých colných poplatkov a poľnohospodárskych dotácií.⁵

Odhady zmien sa robili pre všetky ekonomické sektory vo všetkých častiach sveta, boli rozdelené na pätnásť výrobných odvetví a dvadsaťštyri krajín alebo skupín krajín. Z 360 výsledkov 115 vykazuje zvýšenie alebo zníženie výroby o 5 a viac percent. V 64 prípadoch je zmena v objeme výroby vyššia ako 10 %. V 21 prípadoch výroba stúpa alebo klesá o viac ako 20 %. Mnohé z týchto hodnôt sú priemery platné pre skupinu krajín a pre jednotlivé krajiny v skupine môžu byť vyššie. Všetky hodnoty sú priemery pre celý ekonomický sektor a neodhaľujú účinky vyšších colných poplatkov na jednotlivé typy výrobkov. Zmeny objemu produkcie tých produktov, ktoré sú politicky najcitlivejšie a najviac chránené pred zahraničnou konkurenciou, môžu byť omnoho väčšie ako priemerné hodnoty. Všetky hodnoty môžu byť ešte väčšie alebo menšie v závislosti od nepresností predpokladov a aproximácií, ktoré sú nevyhnutným sprievodným znakom ekonomického modelovania. Zmeny, ktoré sa prejavajú v praxi, sa môžu líšiť od odhadov v oboch smeroch aj o viac ako dvojnásobok.⁶

Textilný priemysel v Indii by podľa týchto odhadov vzrástol o skoro 40 %, o takmer 30 % v Indonézii a o vyše 20 % v Číne. Čo niektoré krajiny získajú, to iné stratia. Textilná produkcia by v starých členských krajinách Európskej únie podľa odhadov klesla o 11 %, v nových členských štátoch o 20 %, o 15 % v USA, o 22 % v ďalších krajinách OECD, o 18 % v Mexiku a o 25 % na Blízkom východe a v severnej Afrike. Výrobky z kože a obuv by v uvedených krajinách zaznamenali porovnateľný pokles, týka sa to aj Bangladéša, kde by produkcia klesla o 22 %. Výroba elektroniky by v Mexiku stúpila o 10 %, ale v ostatných krajinách Latinskej Ameriky by o viac ako 10% klesla.

Bangladéš a ďalšie najmenej rozvinuté krajiny sú postihnuté najviac. Podľa pravidiel WTO má export z týchto krajín výhodu preferenčného zaobchádzania, a keby sa zrušili vývozné bariéry aj pre iné krajiny, túto výhodu by stratili. Aj v subsaharskej Afrike sú dôsledky negatívne. Okrem Južnej Afriky by priemyselná výroba klesla na celom kontinente.

Tieto čísla sú iba hrubé odhady následkov v prognózach tých istých ekonomických modelov, ktoré sa používajú na potvrdenie výhodnosti liberalizácie obchodu. V porovnaní s celkovou veľkosťou ekonomiky a jej tempom rastu je rast prosperity nízky. Zásahy do štruktúry výroby sú však veľké. Uvedené odhady sa týkajú úplnej liberalizácie a dôsledky akýchkoľvek dohôd z Dohy by boli menej výrazné. Aj vplyv na ekonomickú prosperitu by bol menší. Ambície Rozvojového kola z Dohy sa scvrkli, nie kvôli obavám z negatívnych účinkov, ale kvôli tomu, že európski a americkí vyjednávači nedokázali dosiahnuť to, čo chceli dosiahnuť už predtým v Seattli.

Zamestnanosť

So stúpajúcim objemom výroby stúpa aj zamestnanosť a naopak. Liberalizácia obchodu môže zvýšiť aj produktivitu práce, potom sú pozitívne efekty na zamestnanosť nižšie a negatívne väčšie. S touto pripomienkou možno konštatovať, že percentuálne zmeny v zamestnanosti budú viac-menej kopírovať zmeny v objeme výroby.

Väčšina ekonomických modelov všeobecnej rovnováhy vychádza z predpokladu plnej zamestnanosti, a preto nemôže kalkulovať s vplyvom na celkovú úroveň zamestnanosti. Rovnice možno upraviť tak, aby priniesli nejaký výsledok, ale analýza je natoľko vzdialená od reality, že sa ju jednoducho neoplatí robiť. Modely, ktoré sa o to pokúšajú, odhadujú

očakávaný výsledný stav po adaptácii globálnej ekonomiky na zmeny v obchodných pravidlách tak, akoby táto zmena mala nastať okamžite. Analýza neberie do úvahy procesy, charakteristické pre obdobie, keď sa ekonomika adaptuje z jednej pseudorovnováhy na inú, čo trvá niekoľko rokov. Jediné, čo možno spoľahlivo urobiť, je aspoň približne odhadnúť, ako by mohla stúpať zamestnanosť v jednom ekonomickom sektore a ako by mohla klesnúť v inom. Keby sa všetky priemyselné odvetvia pohybovali jedným smerom a poľnohospodárske druhým, dostaneme pravdepodobný odhad celkového efektu pre každý z nich. Stupeň nepresnosti je príliš vysoký, aby bolo možné dať spoľahlivú prognózu, či sa tieto nárasty a poklesy navzájom rušia. Na to treba použiť kvalitatívne vyššiu analýzu dynamických efektov.

Proces adaptácie sa začína rastom produkcie v krajinách a sektoroch, kde sú firmy schopné okamžite využiť nové príležitosti – zvyčajne ide o veľké firmy, v ktorých nové exporty tvoria len malú časť z ich celkovej produkcie. Tie isté odvetvia v importujúcich krajinách zaznamenajú pokles produkcie. Môže uplynúť dlhý čas, kým sa objavia nové pracovné príležitosti v iných sektoroch, pretože prostriedky, potrebné na expanziu, nemusia mať okamžite k dispozícii. Je potrebné nájsť nový investičný kapitál, musia sa postaviť nové zariadenia, musia sa vyvinúť nové produkty, ktoré vyhovujú štandardom iných krajín alebo potrebám tamojších užívateľov, pracovná sila sa musí presunúť z jednej časti krajiny do inej a musí zvládnuť nové zručnosti. V niektorých krajinách budú nové, konkurencieschopné odvetvia ekonomiky expandovať a priťahovať pracovné sily z menej úspešných odvetví. V iných krajinách sa budú neperspektívne sektory redukovať a na trh práce sa tak dostane mnoho ľudí, pre ktorých ešte nebudú k dispozícii nové pracovné príležitosti. V mnohých krajinách, najmä malých, bude výsledkom tohto časového omeškania vyššia nezamestnanosť, a to po celé obdobie adaptácie. V tých najchudobnejších, najmä v subsaharskej Afrike, sa ešte zhoršia problémy vyplývajúce z obmedzených dodávok pre domácu ekonomiku. Nový kapitál, nové podniky, nové produkty, novo vyškolení ľudia premiestnení do správnych oblastí – to všetko je potrebné, aby ekonomika nabrala nový dych. Nie je však isté, či sa tento scenár vôbec naplní. V týchto oblastiach celková nezamestnanosť stúpa a ostáva vysoká.

Odhady pre väčšinu rozvinutých krajín naznačujú, že zamestnanosť sa významne zníži v textilnom a odevnom priemysle, v obuvníctve a v kožiarstve. Je to iba pokračovanie predošlých trendov poklesu zamestnanosti v týchto sektoroch a nárastu v sektore služieb. Očakáva sa, že úroveň nezamestnanosti sa udrží na relatívne stálej úrovni, pričom časť bývalých zamestnancov textilného priemyslu rozšíria zástup nezamestnaných. Niektorí si nájdu prácu v sektore služieb.

Dôsledky v rozvojových krajinách sa líšia podľa toho, akú majú úroveň nezamestnanosti a ako sa vyvíjajú ich ekonomiky. V Indii, Číne a v iných ázijských krajinách výrazne stúpla zamestnanosť v textilnom, odevnom a obuvníckom priemysle. Aj tu vlastne ide o pokračovanie doterajších trendov. Stúpajúci dopyt po nekvalifikovanej pracovnej sile v priemysle viedol v Číne k nízkej nezamestnanosti v mestách a k rozsiahlej migrácii z vidieka do miest. Pretrvávajúci dopyt po pracovnej sile by sa musel prejaviť ďalšou migráciou. V Indii je nezamestnanosť v mestách vyššia, okolo 9%.⁷ Nárast produkcie by ju pomohol znížiť a migračný efekt by bol menší ako v Číne. V Bangladéši nezamestnanosť v mestách presahuje 25 % a s poklesom priemyselnej výroby by ešte vzrástla.

Podobné problémy možno vidieť na Blízkom východe a v severnej Afrike, Argentíne a v mnohých ďalších krajinách Latinskej Ameriky. Zamestnanosť v priemysle klesá, najmä v textilných a obuvníckych odvetviach, pričom nezamestnanosť v mestách je už teraz vysoká. Výnimkou je Mexiko, kde produkcia v daných odvetviach tiež klesá, ale mestská nezamestnanosť je na pomerne nízkej úrovni.

V celej subsaharskej Afrike je projekcia dôsledkov v súvislosti so zamestnanosťou v priemysle veľmi nepriaznivá. Pokles dopytu po nekvalifikovaných pracovníkoch možno očakávať dokonca aj v Južnej Afrike, kde v niektorých odvetviach výroba stúpa. To ešte viac zvýši nezamestnanosť mestskej nekvalifikovanej pracovnej sily, ktorá už dnes prekračuje 20%. Vo zvyšku subsaharskej Afriky je nezamestnanosť v mestách takmer rovnako vysoká a podľa prognóz bude dopyt po pracovnej sile klesať skoro vo všetkých priemyselných odvetviach.

Mzdové úrovne, pracovné podmienky a rodové efekty

Zmeny v úrovni nezamestnanosti pôsobia na výšku miezd lavínovito. Na výpočet veľkosti tohto efektu možno použiť rovnovážne ekonomické modely, ale výsledky majú nulovú výpovednú hodnotu, podobne ako výpočet celkovej úrovne nezamestnanosti. Spoľahlivejšie údaje aj v tomto prípade poskytne kvalitatívna analýza efektov.

V odvetviach, v ktorých klesá produkcia, možno očakávať tlak na mzdovú úroveň. Stúpajúca produkcia ovplyvní výšku miezd väčšinou pozitívne. Ale mzdy budú závisieť aj od úrovne nezamestnanosti v mestách a zmien, ktoré sa odohrávajú na vidieku. V Číne, kde je nezamestnanosť v mestách nízka a pracovnú silu do priemyselných podnikov treba pritiahnuť z vidieka, budú mzdy pravdepodobne naďalej stúpať. Na znižovaní globálnej chudoby, ktoré sme zaznamenali v posledných desaťročiach, malo veľký podiel zvyšovanie mzdovej úrovne v Číne (Svetová banka, 2003a). V krajinách s vysokou mestskou nezamestnanosťou nemusí rast priemyselnej výroby automaticky viesť k zvyšovaniu miezd. To platí najmä pre tie krajiny, kde migráciu z vidieka do miest spôsobuje strata obživy vo vidieckych oblastiach. V krajinách, kde zamestnancov prepúšťajú skôr, ako vzniknú nové pracovné príležitosti, možno počas celého procesu adaptácie pozorovať nepriaznivý vývoj zamestnanosti, ktorý sprevádza znižovanie miezd.

Vplyvy na pracovné podmienky úzko súvisia s pohybom pracovných príležitostí medzi neformálnymi a formálnymi odvetviami priemyselnej výroby. Základné pracovné štandardy sú zvyčajne omnoho lepšie v medzinárodne riadených exportných sektoroch ako v domácich firmách, ale bežnou praxou je systém subdodávok. Liberalizácia obchodu najviac postihuje textilné a odevné odvetvia, ktoré zamestnávajú predovšetkým nekvalifikovanú pracovnú silu s nízkymi mzdami. V týchto sektoroch pracujú najmä ženy, v niektorých krajinách je bežná i práca detí. Špecifický problém predstavujú zóny voľného obchodu. Odbory opakovane a naliehavo kritizovali porušenia základných pracovných štandardov v takýchto zónach (ICFTU, 2002, 2003; Sengenberger, 2005). Komisia Medzinárodnej organizácie práce (ILO) pre sociálnu dimenziu globalizácie v nich identifikovala mnoho problémov, vrátane nízkych miezd, zastrasovania zamestnancov, ktorí sa pokúšali vstúpiť alebo založiť odborovú organizáciu, násillia, vykorisťovania žien a sexuálneho obťažovania. Všetky tieto javy majú dramaticky stúpajúci trend (WCSDG, 2004).

Správa OSN o vzťahu medzi obchodom a rozvojom dospela k záveru, že počet žien v platených zamestnaniach je v porovnaní s mužmi vyšší, ale obvykle pracujú za horších podmienok (United Nations, 1999). Dôsledky spojené s ekonomickou adaptáciou znášajú vo väčšej miere ženy, najmä chudobné. Ženy sú najviac postihnuté aj škrtmi vo výdavkoch na sociálne účely. Iné štúdie naznačujú, že ženám pribúda výrazne viac pracovných príležitostí ako mužom, najmä kvôli zvýšeným nárokom na flexibilitu a nárastu činnosti s nízkou kvalifikáciou, ale ženy súčasne viac prenasleduje neistota v možnosti udržať si prácu (Ozler et al., 2004). Výskum v Indii ukázal, že najmä v odevnom priemysle počet zamestnaných žien stúpol, tento trend však nesprevádzalo zlepšenie pracovných podmienok ani vyššie mzdy (Jha, 2006). Štúdia však neodpovedá na otázku, čo robili novo zamestnané ženy predtým. V situácii, keď sa tradičný vidiecky spôsob života kvôli komercializácii a mechanizácii poľnohospodárstva vytráca, jedinou možnosťou sa môže stať práca v meste aj za najhoršiu mzdu a v najhorších pracovných podmienkach. Nepriaznivé rodové dôsledky sa môžu prejaviť aj vo vysokoprijmových krajinách. Z pozorovaní vyplýva, že v odvetviach, kde vládne silná medzinárodná konkurencia, prichádzajú o prácu najmä ženy a príslušníci etnických menšín (OECD, 2005).

Tlak spotrebiteľov v EÚ, USA a ďalších rozvinutých krajinách prinútil medzinárodné korporácie zaoberať sa týmito problémami. Aj vlády apelovali na spoločnosti, aby sa riadili politikou spoločenskej zodpovednosti (Európska komisia, 2001b, 2002a). Problémom naďalej zostáva uplatňovanie pracovných štandardov v menších spoločnostiach, najmä u subdodávateľov veľkých firiem. Voči spôsobu zamestnávania a pracovným podmienkam vo formálnych i neformálnych podnikoch sa vznieslo veľa výhrad (WCSDG, 2004). Odhaduje sa, že v Indii pracuje iba 7 % osôb v organizovanom sektore, zvyšok pracuje na príležitostné zmluvy v malých alebo väčších podnikoch, prípadne v domácej výrobe. Zákonníky práce majú na takéto aktivity minimálny dosah (Harrisová-Whiteová, 2003). Správa ILO konštatuje, že globálne trhy poznačil rýchly rast, ale bez paralelného rozvoja potrebných ekonomických a sociálnych inštitúcií (WCSDG, 2004). Prihovára sa za zintenzívnenie úsilia pri ich budovaní predovšetkým v zónach voľného obchodu, ale vo všeobecnosti aj vo všetkých globálnych produkčných systémoch.

Všetky dôsledky liberalizácie obchodu sa na mzdách a pracovných podmienkach prejavia krátkodobo až strednodobo. Z dlhodobého hľadiska závisia jej účinky od toho, či povzbudzuje, alebo brzdí dynamický proces transformácie štátnych ekonomík v postupe k vyššej úrovni zamestnanosti, vyššej kvalifikácii pracovnej sily a k prácam s vyššou pridanou hodnotou. Tieto dynamické efekty budeme skúmať neskôr, predtým sa však budeme venovať účinkom na životné prostredie.

Environmentálne dôsledky

WTO súbežne s hlavným kolom rokovaní o znížení alebo odstránení obchodných bariér dojednáva aj osobitné dohody o obchode a životnom prostredí. Tieto dohody obsahujú špeciálne ustanovenia pre obchod s environmentálnym tovarom, ako aj ďalšie opatrenia, týkajúce sa životného prostredia. Na ne sa pozrieme bližšie v deviatej kapitole spolu s ďalšími pravidlami WTO. Najzávažnejšie environmentálne následky liberalizácie obchodu súvisia s hlavným kolom rokovaní.

Liberalizácia priemyslu prináša dva typy vplyvov na klimatické zmeny, ďalšie vyplývajú z iných aspektov rokovacej agendy. Jeden sa týka dopravy a druhý pohybov vo výrobe. Množstvo skleníkových plynov, vznikajúcich pri výrobe konkrétneho produktu, sa líši od krajiny ku krajine, takže celkové množstvo emisií sa zvýši alebo zníži, keď sa výroba presunie z jednej krajiny do druhej. Odhady vyplývajúce z ekonomického modelovania pre jednu z regionálnych obchodných dohôd hovorili, že tento efekt by znížil emisie uhlíka v regióne približne o desatinu percenta (IARC, 2007a). Pri globálnej liberalizácii obchodu by sa efekt mohol prejavíť jedným aj druhým smerom, ale jeho rozsah by bol podobný – teda príliš malý a nevýznamný. Nárast emisií v súvislosti s rastúcou dopravou je väčší, ale je to ešte stále iba malá časť globálnych emisií. Podľa nášho odhadu by doprava v prípade plnej liberalizácie obchodu zvýšila celkové emisie skleníkových plynov asi o pol percenta.⁸ To by klimatické zmeny skôr zrýchľilo ako spomalilo, ale celkový efekt je v porovnaní s hĺbkou problému príliš malý.

Niektoré ďalšie potenciálne dôsledky sú tiež pomerne zanedbateľné. Zazneli obavy, že liberalizácia obchodu by mohla inšpirovať znečisťujúce odvetvia priemyslu, aby sa premiestnili do rozvojových krajín, kde je regulácia slabšia. Väčšina štúdií o tzv. „emisných rajoch“ však tvrdí, že tieto obavy nie sú opodstatnené. Medzinárodné korporácie s vyspelou technológiou väčšinou zavádzajú priemyselné postupy a riadiace systémy, ktoré sú viac „environmentálne priateľské“, ako podobné podniky domácich konkurentov (Grossman, 2002; van Liemt, 2001; UNEP/IISD, 2005). To zase stimuluje domácich producentov, aby aj oni vo svojich podnikoch zavádzali podobné technológie, pretože environmentálne účinné postupy sú často ekonomicky konkurencieschopnejšie. Nedávno uverejnené štúdie identifikovali významný účinok existencie „emisných rajov“ na niektoré sektory, ako napr. na ťažbu medi a iných surovín (UNEP/IISD, 2005), ale nie ako všeobecný jav (Brunnermeier a Levinson, 2004). Environmentálne dôsledky v priemysle závisia od povahy odvetvia a efektívnosti domáceho regulačného rámca (Kirkpatrick et al., 2004; Kirkpatrick a Watanabe, 2006).

V priemyselných odvetviach, v ktorých lokálni subdodávatelia fungujúci v malých a špinavých dielňach ešte dokážu ekonomicky prežiť, má liberalizácia obchodu na intenzitu znečisťovania malý vplyv. Ale v sektoroch, kde výrobné náklady zvyčajne vznikajú z väčšieho počtu väčších jednotiek, rastie možnosť merať množstvo emisií, čo dáva regulátorom príležitosť určiť prísnejšie štandardy a kontrolovať ich dodržiavanie. Zabrániť celkovému nárastu globálnych emisií by bolo možné v prípade, keby presun výroby medzi krajinami sprevádzal aj plný transfer moderných technológií a kompetencií. Ani to by však neznížilo hlavné environmentálne dôsledky obmedzenia obchodných bariér, uvalených na priemyselné tovary. Znečisťovanie sa bez ohľadu na relatívne úrovne technológií a regulácií presúva súbežne s výrobou. Dôsledky sa zmenšujú v krajinách, kde sa výroba znižuje, a rastú v krajinách, kde sa zvyšuje. S výnimkou globálnych následkov ako napr. pri emisiách uhlíka nemožno zníženie environmentálnej záťaže v jednej krajine kompenzovať zvýšeným zaťažením v inej.

Najväčšie presuny výroby (merané v dolároch) sa odohrávajú v textilnom a odevnom priemysle. Environmentálne dôsledky sú v týchto odvetviach rozložené na celý výrobný a životný cyklus produktu, pričom v každej etape vznikajú problémy iného druhu – hovoríme o výrobe vlákien, ich spracovaní, pradení, príprave priadze, výrobe látok, bielení, farbení, po-

tlači, záverečných úpravách, použití a likvidácii. Hlavné znečistenie vôd spôsobujú rozpúšťadlá a pesticídy, ktoré sa používajú pri spracovaní surovej vlny a bavlny, a farby a bielidlá v nasledujúcich etapách. Všetky tieto znečisťujúce látky sa môžu vypúšťať do odpadových vôd, ktoré musia prejsť príslušnými procesmi, aby sa na nižšom toku povodia zabránilo vážnym škodám na prírodnom prostredí a aby sa neohrozilo zdravie zvierat a ľudí, ktorí budú túto vodu piť a používať. V oblastiach, kde je vodných zdrojov nedostatok alebo sa používajú nenáležitým spôsobom, sa môžu na nich prejaviť závažné lokálne vplyvy. Výroba farbív a pigmentov znečisťuje vodu, ale aj ovzdušie. Emisie do ovzdušia pri textilnej výrobe obsahujú vo výparoch z kotlov prach, výpary z olejov a kyselín, oxidy dusíka a síry. Pevný odpad vo forme kalov často obsahuje toxické organické chemikálie a ťažké kovy.

Aj ďalšie priemyselné odvetvia znečisťujú vzduch, vodu a v rôznych množstvách produkujú pevné odpady, spotrebúvajú vodu a ďalšie zdroje. Dôsledky tohto znečistenia budú v jednotlivých krajinách silnieť či slabnúť v závislosti od zmien v intenzite výroby. Očakávané zdokonaľovanie technológií a prísnejšia regulácia ich budú kompenzovať len čiastočne.

Veľa rozvojových krajín už teraz trpí vysokou úrovňou znečistenia, poklesom zásob vody a iných zdrojov. Najväčšie prírastky produkcie v absolútnych číslach registruje Čína. Táto krajina má omnoho prísnejší regulačný režim ako iné rozvojové krajiny a pri ďalšom znižovaní prípustných limitov zaznamenáva veľký pokrok. OECD však varuje, že ani toto úsilie nestačí vyrovnávať environmentálny tlak, vyvolaný rýchlym hospodárskym rastom krajiny (OECD, 2006). Kvalita ovzdušia v niektorých čínskych mestách patrí k najhorším na svete. Množstvo vodných tokov, jazier a pobrežných vôd je silne znečistených a vážne ohrozuje zdravie ľudí. Zo 600 najväčších miest krajiny 400 trpí nedostatkom vody. Čerpanie podzemných vôd je v mnohých oblastiach oveľa väčšie ako tempo ich prirodzeného dopĺňania. Priemyselný a nebezpečný odpad vzniká rýchlejšie ako ho ľudia dokážu likvidovať, preto sa pred spracovaním predbežne skladuje, alebo sa vyváža na nekontrolované skládky, ktoré rýchlo pribúdajú. Všetky tieto problémy čiastočne a v niektorých prípadoch úplne spôsobuje priemyselná výroba. Keby sme prijali navrhované opatrenia na liberalizáciu obchodu, jej tempo rastu by sa ešte viac zrýchlilo.

Takéto problémy nemá len Čína. Čím rýchlejšie výroba rastie, tým ťažšie s ňou zachovanie štandardov životného prostredia drží krok. Vo väčšine rozvojových krajín, kde liberalizácia obchodu vedie k výraznému rastu výroby, sa už aj tak vážne environmentálne problémy ďalej zhoršujú.

Dynamické účinky

Presun produkcie z jednej krajiny do druhej v dôsledku zrušených cieľ a iných obchodných bariér predstavuje v procese adaptácie na zmenu obchodných pravidiel jednorazové preskupenie ekonomickej štruktúry každej krajiny. Táto zmena sa pridáva k mnohým ďalším faktorom rozvoja. Čína, India a niektoré ďalšie rozvojové krajiny vďaka za vysoké tempá rastu predovšetkým dynamickým procesom štrukturálnej transformácie svojich ekonomík. Ak zmena v obchodných pravidlách tieto dynamické procesy urýchli či spomalí, následné zmeny tempa hospodárskeho rastu môžu mať oveľa väčší dlhodobý vplyv na hospodársku prosperitu ako minimálne zisky plynúce z efektívnosti.

Keď ekonómovia, zaoberajúci sa modelovaním, zistili, že statické efekty sú menšie než predpokladali, začali bližšie skúmať dynamické. Výsledky môžu byť ďaleko od pravdy. Niektoré účinky možno modelovať pomerne spoľahlivo, ale tie najväčšie nie. Závisia od špecifických rozhodnutí vlád, ktoré nepodliehajú žiadnym matematickým vzorcom. Ak sa vláda rozhodne pre neoliberálnu ekonomickú politiku minimálnych zásahov do trhového mechanizmu, následky budú celkom iné ako pri intervencionistickom prístupe. Rôzne druhy zásahov prinesú rôzne následky. Vládne rozhodnutia v týchto prípadoch nemožno predpovedať a vyčíslieť rovnicami o nič presnejšie ako rozhodnutia jednotlivca či nejakej firmy. Matematický model môže s prijateľnou presnosťou predpovedať kombinované dôsledky rozhodnutí, prijatých tisíckou vzájomne si konkurujúcich podnikateľov. Nemôže však predvídať individuálne dôsledky pre každého z nich, pretože tie sa dramaticky líšia podľa toho, ako sa daný subjekt v konkurenčnom boji presadí.

Hoci celkové zisky z efektívnosti, ktoré vyplývajú z liberalizácie obchodu s priemyselným tovarom, sú omnoho menšie ako sa pôvodne čakalo, oveľa väčší prínos sľubujú úspory z rozsahu. Získajú ich však iba tie krajiny, ktorých firmy majú technológie a know how, schopné presadiť sa na globálnych trhoch. Reštriktívne obchodné pravidlá, ktoré zavádzajú vysokopríjmové krajiny trvalo otvoriť svoje hranice, im umožňujú profitovať z prínosov a súčasne ich chránia pred vzájomnými obchodnými vojnami. Aplikácia reštriktívnych pravidiel na krajiny, ktoré ešte nie sú schopné konkurovať, chráni globálnych boháčov pred globálnymi chudákmi (Reinert, 2007).

Zisky z efektívnosti, očakávané od liberalizácie obchodu, sú výsledkom úsilia každej krajiny zamerať sa na produkciu tých tovarov a služieb, v ktorých má komparatívnu výhodu. Vysokopríjmové krajiny majú komparatívne výhody v produktoch s vysokou pridanou hodnotou a v službách, napríklad v komunikačných systémoch a finančných službách, ktoré využívajú najmodernejšie technológie a kvalifikovaný personál. Pri nízkoopríjmových krajinách zase ide o produkty nekvalifikovanej práce a o suroviny ako textil, nerastné suroviny a poľnohospodárske výrobky. Ak sa má krajina vyvíjať ekonomicky a sociálne, musí zmeniť typ svojich komparatívnych výhod. Túto úlohu výrazne komplikujú obchodné pravidlá, ktoré fixujú existujúci stav.

Krajiny s relatívne nízkymi obchodnými bariérami majú spravidla pomerne vysoké tempo hospodárskeho rastu. Niektorí ekonómovia to považujú za dôkaz správnosti neoliberalnej teórie, tvrdiacej, že znižovanie bariér urýchľuje rast (Dollar a Kraay, 2000, 2004). Iní zdôrazňujú, že tento jav nie je dôkazom príčiny a následku. Výrok platí, aj keď ho obrátíme, teda že krajiny s vysokým hospodárskym rastom majú spravidla nízke obchodné bariéry. Už v devätnástom storočí prišiel Friedrich List so zistením, že Británia chránila svoj priemysel a obchod pred konkurenciou zvonku až dovtedy, kým nedosiahla globálnu prevahu. Zvyšok Európy, Amerika, Japonsko a novoundustrializované krajiny východnej Ázie postupovali podobne, až kým ich priemysel nezosilnel natoľko, aby bol schopný odolať tlaku medzinárodnej konkurencie (Chang, 2002). Južná Kórea a Taiwan prijali väčšinu opatrení na liberalizáciu obchodu v 80. rokoch 20. storočia, teda dve desaťročia potom, ako sa obe krajiny vydali cestou dramatických premien a postupne sa zaradili do skupiny plne vyvinutých priemyselných ekonomík (Rodrik, 2001). Menšie ekonomické „tigre“ – Singapur a Hongkong – použili v prvých etapách svojho rozvoja podobné intervencionistické postupy (Pangestu, 2002; UNIDO, 2002).

Neoliberálna teória tvrdí, že takáto politika je kontraproduktívna a že vlády by mali ekonomické prostredie, priaznivé na investície, inovácie a hospodársku súťaž vytvoriť prostredníctvom všeobecných politických opatrení (Pangestu, 2002). To je v príkrom protiklade k historickým faktom. Pri dosahovaní svojich cieľov sa na všeobecné opatrenia nespoliehali ani vyspelé priemyselné krajiny, ani novoindustrializované krajiny (Amsden, 1997). Všetky siahli po niektorom zo širokej palety opatrení na ochranu a podporu svojich priemyselných odvetví a ponechali ich v platnosti až dovtedy, kým sa nestali medzinárodne konkurencieschopnými. Kórea, Taiwan a ďalšie novoindustrializované krajiny východnej Ázie chránili svoje domáce trhy vysokými clami, poskytovali dotácie na export, povzbudzovali firmy, aby obchádzali patentové práva iných krajín, obmedzovali zahraničných investorov pri získavaní domácich spoločností do svojho vlastníctva a predpisovali im minimálny podiel domácich dodávateľov pri výrobe ich produktov (Rodrik, 2001; Lall a Theubal, 1998). Takéto opatrenia dnes podľa pravidiel WTO podliehajú prísnyim obmedzeniam, a dokonca sú zakotvené aj v mnohých bilaterálnych dohodách (Thrasher a Gallagher, 2008). Plná liberalizácia obchodu by takéto praktiky zakázala úplne. Výnimky by sa týkali len obmedzených prípadov klauzúl o osobitnom a diferencovanom zaobchádzaní (*special and differential treatment*) pre najmenej rozvinuté krajiny, ktorých priemyselné odvetvia sú príliš slabé a nepredstavujú pre rozvinuté krajiny žiadne riziko.

Ochrana domáceho priemyslu vysokými clami a inými obchodnými bariérami by sama osebe nedokázala urýchliť priemyselný rozvoj v najmenej rozvinutých, resp. iných nízkopríjmových krajinách. Východoázijský úspech bol výsledkom mnohých ďalších faktorov, ktoré boli v každej krajine iné a záviseli od špecifických podmienok a integrácie rozvoja miest a vidieka (pozri tabuľku 4.1). Nevyhnutnou, nie však jedinou podmienkou ich rozvoja bolo slobodné rozhodovanie o vlastnej obchodnej politike.

Krajina sa nemôže vyvíjať izolovane, bez kontaktu s medzinárodným obchodom. Rozvíjať sa nemôže ani vtedy, ak sa obmedzí na export produktov s nízkou pridanou hodnotou a import produktov s vysokou pridanou hodnotou. Ak sa pokúša vyrábať pre vlastný trh veci s vysokou pridanou hodnotou len preto, aby ich nemusela dovážať, nikdy nedosiahne úspory z rozsahu, ktoré sú na dosiahnutie medzinárodnej konkurencieschopnosti nevyhnutné. Musí zaútočiť na globálny trh a čeliť pritom veľkým a silným konkurentom, ktorí sa na ňom už pevne etablovali. Takáto stratégia si vyžaduje zameranie na špecifický sektor, doň treba usmerniť kapitálové investície, investovať do výskumu a vývoja a vybudovať vzdelávacie programy a školenia, „šité“ na špecifické potreby sektora (Choi, 1986). Nie je nemožné – ako sa často tvrdí – „správne“ sektory vytipovať. Viaceré vlády to už dokázali. Podmienkou je úzka spolupráca so súkromným sektorom, dôkladná analýza možností a výber dostatočného množstva variantov s vedomím, že niektoré neuspajú (Hausmann, Pritchett a Rodrik, 2004; Hausmann, Rodrik a Velasco, 2004; Helpman, 2004; Romer, 1986; Wade, 2003).

Textilný a odevný priemysel môže byť pre niektoré krajiny, ako napríklad pre Vietnam, víťazným variantom. Iné sa môžu uplatniť iba v úzko špecializovaných výrobných. V súčasnosti, keď Čína a ďalšie veľké krajiny s nízkymi nákladmi na pracovnú silu získali potrebné technológie a zručnosti, sa významne obmedzili možnosti iných krajín úspešne im konkurovať. To isté platí pre všetky priemyselné odvetvia. Keď kórejské inštitúcie skúmali, na

ktoré sektory by sa mali zamerať so svoju priemyselnou expanziou, zistili, že ich reálne možností sú veľmi malé (Choi, 1986). Krajiny, ktoré chcú príklad Kórey nasledovať, musia tiež začať dôkladným prieskumom možností. Nemôžu očakávať pomoc od medzinárodných inštitúcií, ktoré ich od takýchto pokusov odrádzajú, ani od obchodných pravidiel, ktoré im bránia, aby pokračovali na základe dosiahnutých výsledkov.

Od konfrontácií na konferencii WTO v roku 1999 v Seattli majú výrazný vplyv na priebeh rokovaní väčšie rozvojové krajiny. Menšie krajiny si musia často vybrať medzi akceptovaním toho, čo sa im ponúka, a stratou toho, čo už majú. Čína, India a Brazília sú v inej pozícii. Ich trhy sú dosť veľké a umožňujú im zablokovať akúkoľvek dohodu, ktorá je pre ne nevýhodná.

Rámček 4.1 Vývoj kórejskej stratégie rozvoja

Prvý päťročný plán (1962–1966)

- počiatočný dôraz na ľahký priemysel s vysokým podielom práce
- zámer zmeniť štruktúru ekonomiky z pracovno-intenzívnej na technologicky intenzívnu
- orientácia na export a súbežné nahradzovanie importu
- dôkladná diskusia o výbere technológií

Druhý päťročný plán (1967–1971)

- použitie rozvojových modelov na formulovanie socioekonomických cieľov, potenciálne varianty rastu, hlavné obmedzenia, investičné programy
- dôraz na kľúčové sektory (extrémne úzke možnosti výberu najmä kvôli kapitálovým požiadavkám)
- potrebná infraštruktúra

Tretí päťročný plán (1972–1976)

- úspory z rozšírenia v poľnohospodárstve a v sociálnych službách
- novšie a sofistikovanejšie technológie (dôležité v boji so stále silnejšou medzinárodnou konkurenciou)

Budovanie technickej infraštruktúry

- identifikácia potrieb a možností pred stanovením plánu
- posúdenie kapacít pre nové technológie – inštitucionálne, právne, kultúrne, environmentálne a ekologické faktory
- posilnenie kľúčových inštitúcií – ministerstvo vedy a techniky, inštitút vedy a techniky, odborné školiace inštitúty, technické školstvo, súvisiaca legislatíva

Integrácia mestského a vidieckeho rozvoja

- pozemkové reformy
- úvery a technické poradenstvo pre farmárov
- komunitné programy (od kopania kanalizácie až po používanie nových poľnohospodárskych postupov)

- selektívna industrializácia vidieka
- zlepšovanie životných podmienok
- podpora pre 20 000 obcí, podmienená aktívnym príspevom obyvateľov
- transformácia miestnej byrokracie, posilnenie riadiacej úlohy vedenia štátu

Zdroj: Prebrané od Choi (1979)

Rozvoj Číny pripomína rozvoj zvyšku Ďalekého východu – zakladá sa na podobných intervencionistických postupoch, aké používala pred vstupom do WTO. Niektoré z nich používa dodnes. Západní obchodní predstavitelia Čínu pravidelne kritizujú za jej politiku, ktorá podľa ich tvrdení porušuje pravidlá. Rast v Indii a Brazílii bol o niečo pomalší, ale aj tieto krajiny sú dosť veľké, aby sa vedeli o seba postarať. Žiadne obchodné dohody nedokážu zabrzdiť ich ekonomický rozvoj. Menšie a slabšie krajiny, ktorých priemysel ešte nie je plne etablovaný, sú v horšej pozícii.

Rozvojové krajiny, ktoré používali ochranársku obchodnú politiku ako súčasť na export zameranej industrializácie, dosiahli dvoj- až trojnásobne vyšší rast ekonomickej prosperity, ako boli statické prínosy z efektívnosti podľa tradičnej teórie obchodu. Keby tak dokázali postupovať všetky nízkopríjmové krajiny, zaznamenali by výrazné prínosy v hospodárstve. Sociálne efekty by neboli také priamočiare, ale chudoba by mohla klesať na celom svete tak rýchlo, ako sa to stalo na Ďalekom východe a ako sa teraz deje v Číne. Nie je isté, či by tento stav bol trvalo udržateľný. Súvisiace environmentálne problémy by boli totiž podobné ako v Číne.

Celkový vplyv na trvalo udržateľný rozvoj

Definitívne závery o celkových dôsledkoch liberalizácie obchodu s priemyselným tovarom na globálne udržateľný rozvoj nebude možné urobiť skôr, kým sa nepozrieme na interakcie so všetkými ďalšími zložkami rokovacej agendy. V tejto fáze to nevyzerá sľubne.

O liberalizácii priemyslu možno povedať jednu dobrú vec. Industrializované krajiny majú tendenciu robiť si navzájom prieky obchodnými vojnami a komplikovať si vlastnú situáciu. Tomu by liberalizácia urobila koniec, prinajmenšom pri priemyselných tovaroch. Ďalšie užitočné prínosy vznikajú z rozsahu, z toho však profitujú iba industriálne a novo sa industrializujúce krajiny. Z ekonomickej efektívnosti nevznikajú žiadne výrazné prínosy. O nich sa tradične tvrdí, že sú hlavným benefitom voľného obchodu, ale počítačové metódy, vyvinuté na odhad ich veľkosti, ukázali, že sú oveľa menšie, ako sa čakalo.

Tento obmedzený prínos pre obmedzený počet krajín však má svoju cenu: hospodársky rozvrat vo všetkých -bohatých i chudobných – štátoch ako následok prelievania pracovnej sily z niektorých odvetví ekonomiky pri hľadaní uplatnenia v iných sektoroch. Chudobné krajiny, ktorých príjmy štátneho rozpočtu pochádzajú do veľkej miery z dovozných ciel, musia nájsť nejaký iný zdroj na financovanie zdravotnej starostlivosti, školstva, ochrany životného prostredia a na sociálne podpory. V mnohých z nich, najmä v subsaharskej Afrike, už aj tak nízka zamestnanosť v priemysle ďalej klesá. V niektorých väčších a rýchlejšie napredujúcich rozvojových krajinách, predovšetkým v Číne, mzdy v priemysle stúpajú, ale

inde klesajú. Krajiny, ktoré sa najťažšie vyrovnávajú s ambíciou vytrhnúť ľudí z chudoby, tak s rozvojom priemyslu strácajú šance na akýkoľvek pokrok.

Paralelne s tým sa zhoršujú klimatické zmeny. Nie dramaticky, ale citeľne. Výroba v niektorých priemyselných odvetviach sa presúva z bohatých krajín, kde podlieha prísnej regulácii, do chudobných s omnoho laxnejšou ochranou životného prostredia. Znečisťovanie v týchto krajinách narastá, hromadí sa nebezpečný odpad a klesajú zásoby vody vo vodných zdrojoch.

Niektoré z týchto ziskov a strát pre ekonomiku, ľudí a prírodné prostredie sa môžu znásobiť či zmierniť vzájomnými vplyvmi medzi mestskými a vidieckymi oblasťami. Teraz obrátíme pozornosť na vidiek a budeme skúmať dôsledky obchodných rokovaní na poľnohospodárstvo.

5. Úvaha o potrave

„Krajina, ktorá nedokáže nasýtiť svojich ľudí, a je odkázaná na iných, keď chce zabezpečiť, aby si mali čo dať na stôl, je zotročená krajina.“ (senátor Mike Huckabee)⁹

Liberalizácia obchodu s potravinami je pravý opak obchodu s priemyselným tovarom v tom zmysle, že mnoho rozvojových krajín ju podporuje, zatiaľ čo európski a americkí vyjednávači jej bránia.

V tejto kapitole skúmame jej pravdepodobné dôsledky. Zrušenie exportných dotácií je prínos k udržateľnému rozvoju, ale väčšina iných navrhovaných reforiem má opačný účinok. Stále viac ľudí sa stáva závislými na potravinách z dovozu a to platí rovnako pre bohaté i pre chudobné krajiny. Mestská chudoba v chudobných krajinách je najzraniteľnejšia výkyvmi vo svetových cenách. Exportná kapacita rozvojových krajín stúpa, ale väčšina ziskov končí v rukách veľkých komerčných farmárov, nie u malých vlastníkov pôdy. Vo väčšine prípadov chudoba neklesá, skôr rastie. Rozvojové stratégie, ktoré boli v minulosti pri potláčaní chudoby veľmi úspešné, sa dnes uskutočňujú omnoho ťažšie. V niektorých krajinách zaznamenávame lokálne environmentálne zlepšenie, v iných zase zhoršenie. Globálne je však trend skoro všade negatívny. Strata biodiverzity sa zrýchľuje, schopnosť prírody viazať uhlík sa rýchlo znižuje a klimatické zmeny sú očividné.

Obchod s poľnohospodárskymi produktmi

Koncom šestnásteho storočia začali portugalskí a holandskí obchodníci dovážať delikatesu v Číne známu ako ča a inde v Ázii ako tei alebo tea. V polovici sedemnásteho storočia sa nový nápoj udomácnil a medzi holandskými osadníkmi v Novom Amsterdame (teraz New York) sa stal módou. Serviroval sa ako exotická alternatíva aj v kaviarňach v Ríme, Londýne a Viedni. O ďalších sto rokov poznačil celú britskú kultúru a stal sa národným nápojom. Vychutnávali si ho boháči i chudáci, pil sa z decentných šálok i masívnych hrnčekov. Obľúbili si ho aj Američania. Keď britská vláda rozšírila čajový monopol Východoindickej spoločnosti aj na Ameriku a zaviedla daň z čaju, kolonisti pohádzali čínsky čaj spoločnosti do bostonského prístavu. To bol signál na vypuknutie vojny o nezávislosť. Británia potom vyhlásila vojnu Číne, aby ju prinútila otvoriť svoje prístavy voľnému obchodu. Rastúce nákupy čínskeho čaju splácala predajom ópia, ktoré sa vyrábalo v Indii. Británia súčasne odštartovala celosvetovú priemyselnú revolúciu, keď začala spracúvať bavlnu, dovážanú

zo Spojených štátov. Tie vyvážali bavlnu, cukor a tabak z plantáží, na ktorých pracovali otroci z Afriky. Dôsledky medzinárodného obchodu s poľnohospodárskymi výrobkami môžu byť skutočne značné. Zrušením obilných zákonov sa v roku 1846 skončilo obdobie britského agrárneho protekcionizmu. Ale už o necelé storočie neskôr – po katastrofách prvej svetovej vojny a burzovom krachu v roku 1929 – v Británii, v Amerike a v mnohých ďalších krajinách opäť zaviedli ochranné bariéry. Druhá svetová vojna ešte viac zvýšila obavy o potravinovú bezpečnosť a viedla k dotáciám a ochrane pred importom. V Európe sa takto sformulovala Spoločná poľnohospodárska politika a v Amerike to bol Farmársky zákon (Farm Bill). Podobné opatrenia prijali aj iné krajiny. Predchodca WTO, Všeobecná dohoda o clách a obchode (GATT), sa zamerala na priemyselný tovar a prekážky voľného obchodovania s poľnohospodárskymi produktmi nezrušila. Podrobnejšie sa o nich rokovalo na takzvanom Uruguajskom kole, ktorého výsledkom bola v roku 1994 dohoda o poľnohospodárstve. Obsahovala záväzky znížiť dotácie, zmeniť iné ako colné bariéry na colné a clá znížiť. Výklad týchto záväzkov bol však dosť nejasný, čo obmedzilo ich účinnosť. Cieľom agendy WTO z Dohy bolo odstrániť nejasnosti a dosiahnuť pokrok v liberalizácii nad úroveň dohody z roku 1994.

Pri rokovaníach o liberalizácii obchodu s priemyselným tovarom sú hlavnými navrhovateľmi rozvinuté krajiny, ktorým hospodársky slabšie rozvojové oponujú. Pri poľnohospodárstve sa pozície vymenia. Tlak na liberalizáciu v poľnohospodárstve prichádza najmä z rozvojových krajín, k nim sa pridáva niekoľko rozvinutých, ktoré sú veľkými exportérmi agrárnych produktov. Najväčšími oponentmi sú Spojené štáty a Európa, ich podporu má aj Japonsko.

Táto kapitola skúma možné konzekvencie plnej liberalizácie obchodu s poľnohospodárskymi výrobkami na celosvetovej úrovni. Implementácia Uruguajského kola dohody o poľnohospodárstve viedla k otvoreniu a revízii viacerých ďalších dohôd, predovšetkým medzi Európou a jej bývalými kolóniami v Afrike, Karibiku a Pacifiku (krajiny ACP). To má významný vplyv na multilaterálnu liberalizáciu pod egidou WTO.

Tradičné zisky z liberalizácie obchodu s poľnohospodárskymi výrobkami

Asi dve tretiny ekonomických výhod, ktoré sa tradične očakávali od voľného obchodu s tovarmi, plynú z poľnohospodárstva. Modelové štúdie naznačujú, že z celosvetového hľadiska by odstránenie všetkých poľnohospodárskych ciel a dotácií znamenalo ekonomický prínos na úrovni asi 80 miliárd USD. Obmedzená liberalizácia, navrhovaná na rozvojovom kole v Dohe, by tento prínos znížila na približne 25 miliárd. Profitovala by väčšina exportujúcich krajín, rozvinutých či rozvojových, ale najväčší zisk by mali rozvinuté krajiny. Rozvojové krajiny ako celok by strácali. Zisky a straty sú väčšie ako pri priemyselných produktoch, ale stále ešte veľmi malé. Celkový globálny prínos z liberalizácie – 80 miliárd USD – zodpovedá asi 0,3 % globálnych príjmov. Za desať a viac rokov – toľko trvá, kým sa vyrokuje a implementuje obchodná dohoda – by bol zisk z plnej liberalizácie asi jedna stotina toho, čo možno očakávať ako výnos z bežného hospodárskeho rastu. Z hľadiska návrhov z Hongkongu by to bolo menej ako jedna tristotina.

Zástancovia voľného obchodu majú tendenciu argumentovať miliardami dolárov, ktoré vkladajú do diskusie bez toho, aby si dali prácu s hodnotením významu. Obchodní vyjednávači robia to isté, keď sa pokúšajú presvedčiť iné krajiny, aby prijali ich návrhy, pričom si neuvedomujú, aký vplyv to bude mať na ekonomickú prosperitu ich vlastnej krajiny. Oveľa dôležitejšie sú iné témy. Strata príjmov z colných poplatkov môže mať pre niektoré najchudobnejšie krajiny veľmi nepriaznivé účinky, ale predstavuje to len asi štvrtinu colných príjmov z priemyselných tovarov. Hlavným záujmom obchodných vyjednávačov všetkých krajín sú oveľa väčšie dôsledky na niektoré exportné odvetvia priemyslu, na domácich výrobcov a v niektorých prípadoch i na dlhodobé dynamické efekty.

Ceny a výroba

Podpora poľnohospodárstva znižuje ceny vyvázaných, ale aj doma spotrebovaných potravín. Tieto výhody pre importérov zaplatia tí, ktorí financujú podporu. Keď krajina zruší svoju dotačnú politiku, vyššie domáce ceny potravín kompenzuje nižším všeobecným zdanením, takže čistý efekt z pohľadu domácich spotrebiteľov je malý. Dôsledky v krajinách importérov potravín sú omnoho väčšie, pretože výhody z dotácií sa celkom stratia. V krajinách ako Egypt, ktoré závisia od dovozu, je okamžitým dôsledkom poľnohospodárskej liberalizácie rast cien potravín. Postihuje predovšetkým obyvateľstvo v mestách, ale môže mať nepriamy vplyv aj na vidiek.

Odhadované zmeny vo svetových cenách potravín sú v porovnaní so zmenami, spôsobenými všeobecnejšími výkyvmi, pomerne malé, natrvalo však ovplyvnia výrobu. Keď ostatné krajiny odstránia ochranné bariéry a dotácie určené na vlastnú produkciu, v ktorejkoľvek inej krajine bude produkcia rásť; a naopak – bude klesať, ak aj táto krajina zruší vlastnú dotačnú a ochranársku politiku. Čistý efekt závisí od pôvodnej úrovne ochranných opatrení a od objemu exportu a importu agrárnych produktov. Najrizikovejších je šesť skupín krajín: vysokopríjmové – s vysokou úrovňou ochrany (napr. krajiny EÚ, USA a Japonsko); exportéri s vysokou konkurencieschopnosťou (Austrália, Nový Zéland a Kanada); významní exportéri v rámci rozvojových krajín (napr. Brazília a Argentína); rozvojové krajiny so silnou ochranárskou politikou (napr. Čína, India a Egypt); najmenej rozvinuté krajiny (najmä v subsaharskej Afrike) a ostatné nízkoopríjmové rozvojové krajiny (väčšina ostatných krajín subsaharskej Afriky).

Podobne ako v priemyselnej výrobe, aj v poľnohospodárstve rozsiahle zmeny vo výrobnej štruktúre nevelmi ovplyvnia ekonomickú prosperitu. Modelové štúdie, ktoré sme sledovali, naznačujú, že pri plnej liberalizácii by celková produkcia potravín klesla v EÚ asi o 12 % a o 18 % v Japonsku.¹⁰ V USA zostáva celková produkcia v podstate konštantná, ale produkcia bavlny klesá približne o 15 %, ryže o 36 % a olejní o 46 %. Aj v EÚ dochádza v niektorých sektoroch k veľkým poklesom produkcie. Produkcia mäsa a mliečnych výrobkov klesá o 18 %, olejní o 27 %, cukru o 43 %, obilnín o 48 % a bavlny o 70 %. V Japonsku klesá chov dobytka o 26 %, produkcia ryže, olejní, mäsa a mliečnych výrobkov približne o 40 % a cukru o 59 %. V Austrálii a na Novom Zélande je trend opačný. Celková poľnohospodárska produkcia a výroba potravín rastie približne o 20 % a o trochu menej v Kanade.

Veľká časť potravín, dovážaných do Európy, USA a Japonska, pochádza z Brazílie a Argentíny, najmä však z Brazílie, kde celkový objem produkcie stúpa asi o 34 %. Vo zvyšku Latinskej Ameriky stúpa asi o 12 %. Objem exportov z iných rozvojových krajín je menší, štruktúra produkcie sa však výrazne mení. Odhaduje sa, že produkcia olejnin v Južnej Afrike stúpne o 70 % a o 24 % vo zvyšku subsaharskej Afriky. V Mexiku zase o 70 % klesne. Produkcia cukru v Strednej Amerike stúpne približne o 50 %, o 47 % vo východnej Afrike, o 32 % v Južnej Afrike a o 29 % vo zvyšku subsaharskej Afriky. Dramaticky klesne na Mauríciu a na Jamajke, ktoré stratia doložku najvyšších výhod na exporty do EÚ. Výroba mäsa a mliečnych výrobkov sa zvýši približne o 15 % na Blízkom východe a v severnej Afrike, o 12 % v Južnej Afrike a o 45 % vo zvyšku subsaharskej Afriky. Produkcia obilnín stúpne v Južnej Afrike približne o 15 % a o 17 % klesne v Mexiku.

Žiaden z týchto globálnych posunov v štruktúre výroby nenaznačuje, že liberalizácia by komukoľvek na svete poskytla viac jedla – a už vôbec nie v rozvojových krajinách. Ich zdroje by boli odklonené na nadprodukciiu pre Európu, Ameriku a Japonsko. Odstránenie podpory poľnohospodárstva vo vysokopríjmových krajinách sveta presmerúva aktivitu do iných sektorov a znižuje ekonomickú motiváciu vyrábať potraviny. Podľa odhadov Svetovej banky by plná liberalizácia znížila globálnu produkciu potravín a poľnohospodárskych produktov o 1,3 % (Anderson et al., 2006).

Tieto konvenčné rovnovážne ekonomické kalkulácie sú iba jednou stranou mince. Odkrývajú iba to, že zmeny v štruktúre produkcie, súvisiace s liberalizáciou obchodu s poľnohospodárskymi komoditami a výrobkami, sú oveľa závažnejšie ako zisky z ekonomickej efektívnosti, ktorými sa argumentuje.

Potravinová bezpečnosť

Cieľom liberalizácie je zvýšiť medzinárodný obchod s poľnohospodárskymi produktmi, a teda aj zvýšiť dovoz a znížiť podiel doma dorábaných potravín. V niektorých krajinách podiel domácej produkcie stúpa, ale z globálneho hľadiska klesá. Dokonca aj v krajinách, kde celkový objem poľnohospodárskej produkcie stúpa, pri niektorých produktoch klesá a kompenzuje sa dovozom. Vysokopríjmové krajiny ako celok sa stávajú menej sebestačné. Odhaduje sa, že v prípade plnej liberalizácie by prebytky ich produkcie obilnín klesli zo 137 % spotreby na 118 % (ibid.). Prebytky olejnin by sa zmenili na veľký deficit, produkcia by zo súčasných 119 % spotreby klesla na 55 %. Pri ryži by sebestačnosť klesla z 97 % na 49 % a pri cukre z 92 % na 47 %. V niektorých krajinách by boli zmeny menšie, v iných zase väčšie.

Pri hodnotení podľa celkovej produkcie a spotreby potravín sa ukazuje, že rozvojové krajiny začínajú byť trochu sebestačnejšie. Veľká časť ich produkcie sa však exportuje. Ide najmä o také produkty ako rezané kvety a iné, určené na exportné trhy. Sebestačnosť pri domácej spotrebe preto môže klesať. Pokles v niektorých druhoch produktov môže byť výrazný. Sebestačnosť Číny v zabezpečovaní vlastnej spotreby cukru klesá z už beztak nízkych 45 % na ešte nižších 27 %. V subsaharskej Afrike klesá jej podiel pri rastlinných tukoch a olejoch z 85 % na 72 %, pri ryži z 91 % na 78 % a pri pšenici z 53 % na 35 %.

Ako zdôraznil nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu Amartya Sen, potravinová sebestačnosť nie je to isté ako potravinová bezpečnosť. Ak je možné nejakým spôsobom zabezpečiť

dovoz, potravinovú bezpečnosť možno dosiahnuť aj bez toho, aby krajina bola v tomto smere sebestačná. Sen tvrdí, že ani v najchudobnejších demokraciách ako napríklad v Indii neexistujú hladomory, pretože vlády dokážu zabezpečiť, aby sa odnikadiaľ doviezlo dostatočné množstvo potravín (Sen, 1982). V praxi to nie je vždy tak, dokonca ani v demokratickej Indii nie. Krajina nezažila hladomor takých rozmerov, ako bol veľký bengálsky hladomor z roku 1942, ale rozsahom menšie sa odohrali v Orisse, Ándhrapradéši, Uttarpradéši, Madhjadpradéši, Maháraštre, Biháre a Gudžaráte (Shiva, 2002). Politické snahy riešiť vidiecku chudobu sa začali súčasne so získaním nezávislosti. Neskôr ho zmarili programy štrukturálnych reforiem, ktorým demokratický systém nedokázal zabrániť. Sen takisto tvrdí, že keby Európa a Amerika otvorili svoje hranice indickému exportu agrárnych produktov, chudobní by sa stali bohatšími a mohli by si kúpiť viac jedla (Sen, 1982). Je ťažké predstaviť si, ako by sa vidiecka chudoba stala bohatšou z predaja svojich poľnohospodárskych výrobkov Európe a Amerike, ktoré by si potom odtiaľ kupovala späť.

Európska Spoločná poľnohospodárska politika a americký Farmársky zákon vznikli v prvom rade kvôli zaisteniu potravinovej bezpečnosti. Po skúsenostiach z dvoch svetových vojen je najmä v Európe zmyslom podpory poľnohospodárstva predovšetkým to, aby žiadny protivník v nejakej ďalšej vojne nemohol jej krajiny poraziť tak, že ich vyhladuje. Saudská Arábia našla alternatívny spôsob ako sa vyhnúť závislosti na svetových trhoch. Svoje dodávky potravín si zabezpečuje kúpou alebo dlhodobým prenájmom pôdy v krajinách ako Egypt, Etiópia a Sudán. To isté robí aj Čína v Kongu a Zambii (*Economist*, 2009b). Vlády predávajúcich či prenajímajúcich krajín tvrdia, že majú dostatok úrodnej zeme a že ich zákony a politika chráni záujmy miestnych komunít. V mnohých prípadoch sa tieto tvrdenia ukázali ako nepravdivé (Cotula et al., 2009).

Krajiny, ktoré nie sú dosť bohaté, aby si mohli kúpiť pôdu inde, a pritom musia dovážať potraviny, ich dovážajú za ceny, ktoré stúpajú alebo klesajú podľa situácie na globálnom trhu. Počas šokového skoku cien v roku 2008 stúpla priemerná cena potravín o 78 %. Cena sóje a ryže vyletela až o vyše 130 % (*Economist*, 2009b). Výkyvy svetových cien nemajú veľký vplyv na domácnosti, v ktorých výdavky na jedlo pohltia len malú časť ich príjmov. Ale chudobné domácnosti postihnú tvrdo. Kríza z roku 2008 vyvolala pouličné demonštrácie v Indii a v Latinskej Amerike, nepokoje v Afrike a rôzne núdzové ochranné opatrenia, ktoré prispeli k ďalšiemu kolapsu rokovania rozvojového kola z Dohy. Potravinová sebestačnosť môže byť v ideálnom svete ekonomickej stability, absencie medzinárodných konfliktov a dokonalých trhov zanedbateľný problém. V reálnom svete je to však prioritá.¹¹

Energetická bezpečnosť a biopalivá

USA a Európa vo všeobecnosti odmietali zrušiť svoje ochranné opatrenia v poľnohospodárstve a nezľavili z nich ani pri biopalivách. Využívanie plodín na výrobu paliva namiesto potravín však v roku 2008 prispelo k cenovým šokom v potravinárskom sektore. Liberalizácia poľnohospodárstva by na tento vývoj mala iba nepatrný vplyv. Produkcia biopalív v USA a v Európe by klesla a nahradil by ju import z iných krajín. Celková produkcia a jej vplyv na svetové ceny potravín by ostali viac menej rovnaké.

Dotácie a iné motivačné opatrenia na zvýšenie výroby biopalív slúžia dvom hlavným cieľom. Pomáhajú v boji proti klimatickým zmenám a prispievajú k znižovaniu závislosti na dovoze fosílnych palív. Európska politika kladie väčší dôraz na prvý aspekt, Amerika viac zdôrazňuje ten druhý. V súčasnosti je ich politika podobná. Obidve zoskupenia dotujú svoju produkciu biopalív a na dovozy uplatňujú colné bariéry.

Biopalivá možno vyrábať z rôznych plodín; najefektívnejšia je výroba etanolu z cukrovej trstiny. Európa ani Severná Amerika však na jej pestovanie nemajú vhodné podnebie. USA preto vyrába etanol z kukurice, zatiaľ čo Európa produkuje biodiesel z repky olejnej a etanol z cukrovej repy. Z ostatných plodín sú vhodné aj sója, palmový olej a iné olejnaté plodiny. Účinnosť mnohých plodín vrátane cukrovej trstiny prispieje k rozvoju technológií „druhej generácie“, ale tie sa dostanú do praxe najskeôr v roku 2015. Brazílsky etanol si tak naďalej udrží ekonomickú výhodu. V súčasnosti dokáže európsky biodiesel konkurovať ropu pri cene 72 USD za barel, zatiaľ čo brazílsky etanol jej konkuruje s cenou 35 USD (Motaal, 2008). Etanol vyrábaný v USA z obilia je lacnejší ako európsky biodiesel, ale ešte stále je o 50 % drahší ako brazílsky (Doornbosch a Steenblik, 2007). Brazília má potenciál na rozširovanie výroby. Pri plnej liberalizácii budú mať ostatné krajiny problém umiestniť svoju produkciu na trh. Výnimkou budú len malé objemy, ktoré pri rastúcom globálnom dopyte Brazília nedokáže okamžite pokryť.

Cena etanolu z cukrovej trstiny je v porovnaní s ostatnými biopalivami dostatočne nízka, aby mu pri plnej liberalizácii obchodu dala jasnú ekonomickú výhodu. Producenti v USA a Európe by stratili, ale spotrebitelia by získali. Ako uvidíme ďalej, environmentálne dôsledky ani zďaleka nie sú iba pozitívne, a to bez ohľadu na typ používanej plodiny. Hlavné motívy uplatňovania dotácií a ochranných opatrení nemajú ekonomický ani environmentálny charakter. Ide o energetickú bezpečnosť.

Zamestnanosť, príjmy a pracovné podmienky

Poľnohospodárstvo vo vysokopríjmových krajinách je vysoko mechanizované a vzťah medzi výrobou a zamestnanosťou je tam v hrubých črtách podobný ako v priemysle. Zamestnanosť v ktoromkoľvek sektore bude stúpať či klesať spolu s objemom produkcie. Plná liberalizácia by znížila celkový počet poľnohospodárskych robotníkov v Európe a Japonsku o 10 až 20 % a sústredila by sa na oblasti, kde sa konkrétne produkty pestujú. V USA, kde sa celková produkcia udrží na takmer rovnakej úrovni, bude zamestnanosť stúpať alebo klesať v závislosti od regiónov a robotníci budú musieť ísť za prácou. Vo väčšine vysoko-príjmových krajín strata práce postihne predovšetkým krátkodobých migrantov, čo bude mať lavínovitý efekt na zamestnanosť v ich pôvodných krajinách a na pokles finančných obnosov, ktoré posielajú domov. V Austrálii, na Novom Zélande a v ďalších krajinách, kde produkcia rastie, stúpa aj dopyt po poľnohospodárskej pracovnej sile.

V industrializovaných krajinách sa negatívny vplyv najviac prejavuje na príjmoch príjemcov poľnohospodárskych dotácií. Väčšinou ide o firmy a jednotlivcov vlastníacich veľké komerčné farmy, ale v menej produktívnych oblastiach sa to týka aj malých hospodárov. Zamestnanosť v poľnohospodárstve tvorí iba niekoľko percent celkovej, preto celkovú úroveň zamestnanosti príliš neovplyvňuje. Najviac postihnuté sú malé oblasti, čo je porovnateľné s pohybmi v iných sektoroch ekonomiky, ktorých efektivita expanduje, alebo klesá.

Dôsledky v rozvojových krajinách sú komplexnejšie. Podiel ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve je tam omnoho väčší (niekde aj vyše 50 %), preto následky zasiahnu tamjšie obyvateľstvo omnoho citelnejšie. Na podporu argumentov, že liberalizácia obchodu pozdvihne milióny ľudí z chudoby, sa často používajú počítačové modely. Ich matematické rovnice skutočnosť hrubo zjednodušujú. Väčšina týchto modelov skúma len formálnu ekonomiku, hoci mnoho chudobných prežíva iba vďaka neformálnej. Dokonca aj pri kalkuláciách v rámci formálnej ekonomiky tieto modely vo všeobecnosti predpokladajú plnú zamestnanosť, akoby niekto, kto stratí zamestnanie v jednom sektore, automaticky našiel nové v inom. S nekvalifikovanou pracovnou silou narábajú ako s beztvorou masou, akoby neexistoval rozdiel medzi chudobným farmárom na jednom konci krajiny a továrenským robotníkom na druhom. Efekty obchodných reforiem sú v praxi oveľa komplexnejšie, než dokážu prepočítať počítačové modely (Polaskiová, 2006).

V krajinách a regiónoch, kde má produkcia podľa predpokladov klesať, klesne aj celková zamestnanosť v poľnohospodárstve. Inde, ako napr. v Číne a Vietname, kde priemyselná výroba rastie, nájde voľná pracovná sila relatívne rýchlo nové uplatnenie. V krajinách, kde priemysel nie je konkurencieschopný, najmä v Afrike, bude stúpať mestská i vidiecka nezamestnanosť. Dokonca aj v krajinách ako Brazília a Argentína, kde poľnohospodárska produkcia rastie, to väčšine vidieckeho obyvateľstva nemusí priniesť výhody. Tam, kde je vidiecka nezamestnanosť nízka, možno očakávať rast miezd. To ale nemusí platiť, ak je nezamestnanosť vysoká, alebo ak pracovný trh ovplyvňujú iné faktory (IAASTD, 2009a). Vo väčšine rozvojových krajín sa mnohí chudobní vidiečania spoliehajú na tradičnú výrobu jedla pre domácu potrebu alebo na predaj na miestnych trhoch. Poľnohospodárske pozemky sú malé, majú nízku produktivitu a obmedzený prístup na vzdialenejšie trhy. Paralelne s takouto tradičnou aktivitou často funguje komerčné poľnohospodárstvo s vyšším stupňom mechanizácie, používajúce intenzívnejšie vstupy s menšími nárokmi na pracovnú silu. Farmy často vlastní spoločnosti so sídlom v mestách a zameriavajú sa na produkty pre medzinárodný trh.

V krajinách s nárastom exportu sa dodatočná produkcia dorába najmä na farmách, ktorých vybavenie a spôsob spracovania komodít vyhovuje potravinovým štandardom krajín, kam vyvážajú. To zvýhodňuje veľké komerčné farmy, ktorým malí farmári môžu len ťažko konkurovať. Mzdy a pracovné podmienky pravdepodobne nemajú lepšie ako mali novozamestnaní robotníci v predchádzajúcom období. Pretrvávajúci problém je nútená práca pri chove dobytka na brazílskych rančoch, ktorú sa tamojšej vláde nedarí vykoreniť (Costa, 2009). Z Uzbekistanu zase prichádzajú početné správy o zneužívaní detskej práce pri pestovaní bavlny (EJF, 2005). Za takýchto okolností môže rozmach komerčného poľnohospodárstva priniesť iba ďalšie prehĺbenie nerovnosti.

Negatívne dôsledky môže spôsobiť aj snaha komerčných fariem zväčšovať obrábané plochy. V krajinách ako Brazília to môže viesť k vysídľovaniu domorodého obyvateľstva a zmenšeniu rozlohy pôdy, ktorá je k dispozícii na tradičné poľnohospodárstvo. Dokonca aj v krajinách, kde produkcia rastie, to môže viesť k úbytku tradičných foriem života na vidieku, ku zvyšovaniu chudoby a k hľadaniu iných alternatív živobytia migráciou do miest. V krajinách, kde sa darí priemyslu, bude mnoho takýchto migrantov zarábať lepšie ako predtým na vidieku. Inde sa budú musieť pretíkať ako sa dá a živoríť v mestských slumoch.

Zmeny v štruktúre výroby môžu rôznym spôsobom postihnúť aj ženy. V mnohých rozvojových krajinách pracuje v tradičnej poľnohospodárskej výrobe vysoký podiel žien, ktoré nepoberajú žiadnu mzdu. Komerčné farmy, ktoré najviac profitujú zo zvýšených možností exportu, zamestnávajú spravidla málo žien a najímajú si ich iba ako príležitostnú pracovnú silu. Pestovanie istých exportných produktov, ako napr. kvetov či ovocia, môže v niektorých krajinách zamestnávať vyšší podiel žien, zvyčajne však v podmienkach, ktoré sú horšie a zdraviu škodlivejšie ako v tradičnom poľnohospodárstve.

Všetky tieto dôsledky zmien vo výrobe postihujú rôzne vrstvy obyvateľstva v rôznych krajinách a prejavujú sa krátko- alebo strednodobo. Dlhodobé dynamické efekty sú opäť iné. Minimálne v krátkej či strednodobej perspektíve by ale odstránenie poľnohospodárskych dotácií a importných bariér vo vysokopríjmových krajinách neznamenal – ako sa často predpokladá – univerzálne zvýšenie životnej úrovne obyvateľov rozvojových krajín. Malo by to skôr opačný efekt.

Environmentálne dôsledky

Poľnohospodárstvo – tak ako každá ľudská aktivita – môže závažne ovplyvniť prírodné prostredie. Človek plánovito nahradzuje biologickú diverzitu malým množstvom vybraných druhov. Spotrebúva vodu, ktorá môže inde chýbať. Používa insekticídy, pesticídy a herbicídy, ktoré sú špecificky určené na hubenie niektorých rastlinných a živočíšnych druhov a devastujú prostredie. K znečisťovaniu prispievajú aj hnojivá, ktoré môžu mať na lokálne ekosystémy katastrofálne následky. Nadmerná produkcia môže spôsobovať eróziu a znižovať úrodnosť pôdy. Aj prílišné čerpanie podzemných vôd má negatívne dôsledky, zvyšuje salinitu podzemných zásobníkov vody a následne aj pôdy. Dobytok produkuje metán, čo je omnoho silnejší skleníkový plyn ako oxid uhličitý. Zmena skladby drevín v lesoch či premena lesnej na poľnohospodársku pôdu uvoľňuje skleníkové plyny a znemožňuje, resp. znižuje efektívnosť viazania uhlíka v prírode. V podstate možno všetky tieto dôsledky kontrolovať a udržať v prijateľných hraniciach. Na globálnej úrovni sa to však nikdy nedialo, či už išlo o udržanie biodiverzity alebo emisií skleníkových plynov. Na lokálnych úrovniach je efektívnosť kontroly rôzna a to platí rovnako o chudobných i bohatých krajinách.

Obchodná liberalizácia v niektorých oblastiach zvyšuje poľnohospodársku produkciu, v iných nastáva pokles. Kde produkcia klesá, klesajú aj následky, kde stúpa, tam narastajú aj negatívne vplyvy. S výnimkou difúzných efektov, napr. emisií skleníkových plynov, sa pozitíva a negatíva navzájom nerušia. Znížený tlak na jeden ohrozený druh nemôže kompenzovať stratu iného. Menej znečistená pitná voda pre jedného človeka nevyváži vyšší stupeň znečistenia vody niekoho iného. Priaznivý vplyv nižšej poľnohospodárskej produkcie v oblasti s nízkou biologickou diverzitou je podstatne nižší ako negatívny vplyv zintenzívnenia v oblasti s vysokou diverzitou.

Zvýšená produkcia potravín a biopalív v Brazílii a iných krajinách s vysokou biodiverzitou, určená na spotrebu v Amerike, Európe, Japonsku a iných vysokopríjmových krajinách, ktoré už zničili veľkú časť svojej vlastnej biologickej diverzity, by nevyhnutne nemusela mať závažné nepriaznivé ekologické následky. Brazília urobila pri zvyšovaní efektívnosti poľnohospodárstva veľké pokroky vďaka technologickému rozvoju, ktorý pomáha zvyšovať

vať výnosy, a pritom nespôsobuje vážne ekologické škody. Je možné, že súčasný trend umožní tejto krajine splniť zámer zvýšiť poľnohospodársku produkciu približne o 34 % bez akýchkoľvek negatívnych následkov na životné prostredie. Ak sa jej to podarí, bude to pozoruhodný výkon (pozri Rámček 5.1). Situácia je podobná ako pri dôsledkoch priemyselnej výroby v Číne. Amazonský dažďový prales a iné na biodiverzitu bohaté oblasti sa napriek technologickému pokroku a vyššej efektívnosti naďalej zmenšujú. Ak sa tento trend nepodarí zvrátiť, liberalizácia poľnohospodárstva výrazne zhorší environmentálne problémy, ktoré sú vážne už dnes.

V krajinách ako Brazília, ktorá má dostatok pôdy, je extenzívny spôsob hospodárenia na novej pôde zvyčajne lacnejší ako zvyšovanie produkcie intenzifikáciou. Oblasť Amazónie sa na pestovanie cukrovej trstiny nehodí, a tak sa odlesnená pôda používa najmä na chov dobytka a v menšej miere na pestovanie sóje. Okrem prognózovaného rastu exportu sa bude produkcia sóje ako krmiva pre dobytok ďalej zvyšovať. Ak sa na chov hovädzieho dobytka zaberie ďalšia pôda, oblasť Amazónie to tvrdo zasiahne. Rozšírené pestovanie cukrovej trstiny a sóje ju postihne nepriamo záberom pôdy, ktorá sa predtým používala na chov hovädzieho dobytka. Podobné javy možno pozorovať aj v Argentíne a iných krajinách, kde je vysoká biodiverzita a poľnohospodárska produkcia rastie.

Významné následky na biodiverzite zanecháva aj nečakaný nárast produkcie v Austrálii a na Novom Zélande; spôsobuje vyššie tempo salinizácie a acidifikácie pôdy. V krajinách a regiónoch, kde je prístup k novej pôde obmedzený, si nárast produkcie pravdepodobne vyžiada zvýšené používanie agrochemikálií. To platí najmä v prípadoch, keď liberalizácia vyvolá expanziu komerčných fariem a úbytok tradičného farmárenia. Ďalšie environmentálne riziká hrozia pri používaní geneticky upravených plodín. Hoci niektoré geneticky upravené odrody znižujú nutnosť používať agrochemikálie, iné ju zvyšujú. Paralelnou hrozbou sú pritom nepredvídateľné a potenciálne katastrofické následky, súvisiace s transferom genetického materiálu na voľne rastúce príbuzné druhy rastlín, ktoré môžu ovplyvniť odolnosť celých ekosystémov (IAASTD, 2009b; CIPR, 2002).

S výnimkou rozširovania alebo znižovania produkcie cukru a bavlny je väčšina environmentálnych dôsledkov v najmenej rozvinutých a iných afrických nízkopríjmových krajinách iba okrajová. Pokles produkcie aj tu znižuje existujúce environmentálne tlaky a v opačnom prípade ich zvyšuje.

V EÚ a v Japonsku budú environmentálne dôsledky zväčša priaznivé. Pokles produkcie sa negatívne odrazí na kultúrňovaní chotárov, ale vo vysokopríjmových krajinách to rýchlo vykompenzujú príslušné regionálne opatrenia. Tlak na biologickú diverzitu sa zníži. Z globálneho hľadiska však tieto efekty nedokážu vyvážiť opačný vplyv v krajinách, odkiaľ sa potraviny dovážajú, pretože biodiverzita je tam omnoho bohatšia.

Niektoré efekty pôsobia na klimatické zmeny utlmujúco, iné ich urýchľujú. Vyšší objem medzinárodnej prepravy spôsobí nárast globálnych emisií v priemysle a poľnohospodárstve približne o 0,5 % (pozri kapitolu 5). Presuny výroby zvýšia v Brazílii emisie uhlíka asi o 3 % a súčasne o podobné percento klesnú v iných krajinách. V tom nie sú zahrnuté potenciálne vplyvy liberalizácie obchodu s biopalivami na spomalenie klimatických zmien, alebo odlesňovania na ich urýchlenie. Brazílsky etanol ako náhrada fosílnych palív je pri znižovaní emisií skleníkových plynov omnoho účinnejší ako biopalivá pestované v Európe alebo v USA.

Rámček 5.1 Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo v Brazílii

Oblasti pôvodného lesa v Brazílii, predovšetkým panva Amazónie, majú z celosvetového hľadiska mimoriadny ekologický význam. Chov dobytka na rančoch a pestovanie sóje majú priamy i nepriamy súvis s odlesňovaním rozsiahlych oblastí. Obidve aktivity zažívajú búrlivý rast a Brazília je dnes druhým najväčším exportérom sóje a hovädzieho mäsa na svete. Súčasne má pomerne veľký potenciál na ďalší rozvoj.

Ekonomické modely navrhovanej obchodnej dohody EÚ Mercosur naznačujú, že keby sa uskutočnila, poľnohospodárska produkcia by vzrástla asi o 32%. Multilaterálna liberalizácia v réžii WTO by viedla k ďalšiemu rastu. Pri súčasnej úrovni efektivity by si zvýšenie produkcie o 32% vyžadovalo produktívne využívať 55 miliónov hektárov pôdy navyše a väčšinu z tejto rozlohy na chov hovädzieho dobytka. Zvýšená produktivita, na ktorú tam existuje veľký priestor, by pokryla časť nárokov na rast produkcie. Zvýšila by aj ziskovosť, čo však môže viesť k ďalšiemu odlesňovaniu. Intenzifikácia môže preto iba čiastočne znížiť zaberanie novej pôdy, väčšia časť rastu produkcie pokryje hospodárenie na novej pôde.

Produkcia sóje a hovädzieho mäsa relatívne najviac vzrástla v štátoch, ktoré sú priamo v Amazónii, alebo s touto oblasťou susedia. Pokračovanie doterajšieho trendu by viedlo k ďalšej intenzifikácii poľnohospodárskej výroby pozdĺž prirodzenej hranice lesa a zvyšovalo by tlak na odlesňovanie. Väčšinu pôdy, ktorá je potrebná na zvýšenú produkciu sóje, možno získať úpravou starých pasienkov, a nie výrubom lesa. Biologická fixácia dusíka navyše zlepší kvalitu takejto pôdy. Tento spôsob produkcie však môže mať okrem rozšírenia chovu hovädzieho dobytka aj nepriame dôsledky na prirodzenú konverziu lesa. Trend zlučovania malých fariem do veľkých agro-industriálnych podnikov s menšími nárokmi na množstvo pracovných síl má za následok sťahovanie malých farmárov do miest, ale aj ich presídľovanie na dovedy neobrábanú pôdu.

Veľa nových osád vzniká práve ilegálnym prienikom do zalesnených oblastí. Tie sú pre osadníkov atraktívne, pretože opustené pastviny sa ručne ťažko obrábajú. Výrub lesa na poľnohospodárske účely prináša okrem toho aj úvodný zisk z predaja dreva, ktorý zlepšuje vyhliadky osadníka udržať si zabranú pôdu. Súčasná brazílska legislatíva umožňuje osadníkom odlesniť 20% ich zeme a 80% si ponechať ako zákonnú rezervu. Polovicu lesov, ktoré patria do skupiny ‚v prechode‘, možno tiež vyrúbať. Podľa odhadov sa však zákon porušuje na 60 až 70 percentách takto osídlenej pôdy. Nezákonné výruby sa dajú ťažko sledovať, v praxi môže teda ísť o likvidáciu prirodzeného lesa v omnoho väčšom rozsahu. Ďalší tlak na lesné oblasti vytvárajú aj projekty dopravnej infraštruktúry, ktorých cieľom je sprístupniť vzdialenejšie oblasti, a ktoré spravidla vedú k ďalšej kolonizácii novými osadníkmi.

Zdroj: Prezaté od Nelson a Ryder (2007)

Podľa niektorých aktuálnych odhadov by väčšina, alebo dokonca celá produkcia z Európy a Ameriky mohla emisie ešte zvýšiť.¹² Ale keby produkcia cukrovej trstiny vytlačila pestovanie sóje a chov hovädzieho dobytka do oblasti Amazónie, environmentálne výhody

liberalizácie by úplne zmizli. Zvýšenie svetových cien v roku 1999 viedlo v Brazílii k nárastu produkcie, v dôsledku čoho sa tempo odlesňovania v ďalších piatich rokoch zvýšilo o 33 %. Opakovanie týchto procesov by malo negatívne účinky na klimatické zmeny a následne i na globálnu biodiverzitu. Odlesňovanie v súčasnosti spôsobuje asi 18 % globálnych emisií skleníkových plynov (Stern, 2006).

Mnoho environmentálnych dôsledkov poľnohospodárskej liberalizácie má prevažne lokálny charakter: v niektorých oblastiach sú pozitívne, v iných negatívne. Z celosvetového hľadiska budú dôsledky skoro určite významné a negatívne. Vplyvy na klimatické zmeny by mohli byť pozitívne, ale ak sa produkcia biopalív nebude riešiť rozumne, pravdepodobnejšie budú veľké negatíva. Produkcia potravín pre európskych, amerických a japonských spotrebiteľov sa presunie z ich materských krajín, kde sa už biodiverzita dramaticky znížila, do iných, kde ešte existujú pôvodné prírodné prostredia, pôsobiace ako dôležité stabilizátory globálnej klímy, ktorých biodiverzita má veľký globálny význam. Hrozí, že liberalizácia obchodu s poľnohospodárskymi komoditami a výrobkami ich zničí.

Dynamické efekty

Správa o globálnom rozvoji (World Development Report) Svetovej banky za rok 2008 si začala opäť viac všímať úlohu poľnohospodárstva v rozvoji (Svetová banka, 2007). Zdôraznila, že v rozvojových krajinách žijú traja zo štyroch chudobou postihnutých ľudí vo vidieckych oblastiach a že Miléniový rozvojový cieľ OSN do roku 2015 znížiť na polovicu chudobu na svete sa nedá splniť bez zvýšeného dôrazu na potreby vidieka. Odporúčania správy sa nestretli s nadšením. Kritici im vyčítali, že upravujú niektoré pozitívne fakty z minulosti tak, aby vyhovovali súčasnej politike banky. Iní zase odsudzovali, že správa podporuje agrobiznis a kladie dôraz na konkurenciu voľného trhu, na trhovo orientované pozemkové reformy, privatizáciu poľnohospodárskeho výskumu a liberalizáciu obchodu vo všeobecnosti, pričom súčasne pokrytecky vychvaľuje úlohu tradičných farmárov (ActionAid, 2007; Oxfam, 2007; Ecofair, 2007).

Priemyselná revolúcia, ktorá premenila Britániu z nízkoпрíjmovej ekonomiky na vysokoпрíjmovú, by nebola možná bez paralelnej revolúcie v poľnohospodárstve. Spoločne prispeli k tomu, aby menej ľudí produkovalo viac potravín a uvoľnili pracovné sily, ktoré prešli pracovať do priemyslu. Podobný vývoj nastal neskôr aj v ostatných krajinách Európy a Severnej Ameriky, potom v Japonsku a napokon aj v rozvíjajúcich sa ekonomikách východnej Ázie. Teraz ich príklad v dynamickom procese transformácie nasleduje Čína. Tieto zmeny neboli vždy bezbolestné. V Británii, kde trhové sily pôsobili bez akýchkoľvek obmedzení, sa mnohí poľnohospodárski robotníci stali prebytoční a boli odsúdení na živorenie v priemyselných slumoch. A práve pohľad na nich zmenil Marxa a Engelsa na revolucionárov. Väčšina „prebytočných“ emigrovala do Ameriky. Rozvojové krajiny v súčasnosti takúto možnosť nemajú a tej prvej by sa radšej vyhli.

Východná Ázia zvládla svoj prechod z nízko- na vysokoproduktívne poľnohospodárstvo podstatne lepšie ako kedysi Británia. Podobne aj Čína. Aj Svetová banka otvorene priznáva, že pokrok na ceste k splneniu Miléniového rozvojového cieľa, zameraného na znížovanie chudoby, by bol minimálny, nebyť pozoruhodných úspechov Číny. Výskum, ktorý

robila samotná Svetová banka (Ravallion, 2008) naznačuje, že tento úspech sa dosiahol celkom inou politikou, akú navrhla banka vo svojej kľúčovej správe. Trhová súťaž aj v Číne hrala kľúčovú úlohu, ale iba medzi malými farmármi. Veľké farmy kolektívneho typu boli zrušené. Zodpovednosť za poľnohospodárstvo sa presunula z veľkých organizácií na malé jednotky a dala moc do rúk vidieckej chudobe. Jednotlivé domácnosti nedostali pôdu do vlastníctva, ale do užívania, čo zaručilo relatívne rovnomerné rozdelenie pozemkov. Vznikli poľnohospodárske výskumné ústavy, ktoré boli zodpovedné štátu, a mali dostatočný vplyv, aby dokázali presvedčiť politikov konať na základe odborných zistení výskumu. Následné centrálné politické rozhodnutia boli často širšou verziou úspešných lokálnych iniciatív, ktoré uskutočňovali samotní farmári. Tieto politické rozhodnutia boli úspešné aj preto, že súčasťou čínskej tradície je aj vybudovanie a udržiavanie štátnej administratívy na každej úrovni až po úroveň dedín. Vláda súčasne podporovala aj vidiecky priemysel. Čína už predtým dosiahla vysokú úroveň vidieckej gramotnosti, čo bolo dobré východisko na prechod ľudí do zamestnaní v priemysle v období, keď produktivita poľnohospodárstva vzrástla. Až potom, keď boli vyriešené tieto základné predpoklady, sa Čína vydala cestou obchodných reforiem, nevyhnutných na členstvo vo WTO.

Čína bola v posledných desaťročiach právom kritizovaná za problémy s dodržiavaním ľudských práv. Jej ohromný príspevok pri znižovaní svetovej chudoby je nespochybniteľný. Jej domáca stratégia sledovala príklad tzv. ekonomických tigrov východnej Ázie. Aj tieto štáty dosiahli výrazné pokroky pri zvyšovaní produktivity poľnohospodárstva a znižovaní chudoby. Nekládli však pritom dôraz na poľnohospodárstvo alebo na priemysel, ale na integrované stratégie rozvoja mesta i dediny, ktoré kombinovali oba sektory (Ali, 2004). Transformácia Kórey bola jedna z najimpozantnejších (pozri Rámček 4.1). Jej program rozvoja vidieka v 70. a 80. rokoch minulého storočia obsahoval množstvo rôznych intervenčných prvkov, ktoré sa postupne menili tak, ako sa menila celková štruktúra ekonomiky štátu (Choi, 1986). Súbežne s pozemkovou reformou vznikali na vidieku ekonomicky životaschopné priemyselné podniky, predovšetkým také, ktoré nejako súviseli s poľnohospodárstvom. Vysokou prioritou na celoštátnej úrovni bolo budovanie vidieckej infraštruktúry. Vláda najprv dávala farmárom podpory na zlepšenie ich okolia. Neskôr dedinčanom pomáhala pri budovaní ciest, pri malých zavlažovacích projektoch, stavaní dedinských kultúrnych domov a zakladaní úverových družstiev. Ďalšia vládna podpora potom smerovala do príjem vytvárajúcich projektov, akými boli skupinové farmárčenie, spoločné pareniská, mimosezónne pestovanie zeleniny, nové pastviny, zalesňovanie, lokálne spracovateľské podniky a spoločné marketingové systémy. Podporu drobných výrobcov dopĺňalo vytváranie malých vidieckych podnikov, ktoré vyrábali súčiastky alebo polotovary pre veľké firmy v mestách. Tieto malé podniky dostávali od materských spoločností špeciálne výhody, ako napr. zaručený odbyt a dodávku potrebnej technológie od materských spoločností. Iné priemyselné sektory boli decentralizované do vidieckych oblastí, aby podporovali lokálnu zamestnanosť, optimálne využívali miestne zdroje a zmierňovali znečisťovanie miest. Obchodné bariéry ostali v platnosti až do polovice 80. rokov, keď sa poľnohospodárstvo i priemysel stali globálne konkurencieschopné.

Takýto typ stratégií sa nerealizuje ľahko. Ak sa krajina predčasne vystaví medzinárodnej konkurencii, na ktorú ešte domáce hospodárstvo nedorástlo, úloha sa stane prakticky

neuskutočiteľnou. Rovnako môžu pôsobiť aj dotácie, poskytované vo vysokopríjmových krajinách, najmä keď sa skombinujú s obchodnými pravidlami, ktoré v nízkoopríjmových krajinách zakazujú zavádzať obchodné bariéry na dovoz. Zvlášť škodlivé je dotovanie exportu. Lacné subvencované potraviny, importované z USA a Európy, síce zlacňujú nákupy mestských spotrebiteľov, ale na úkor domácich poľnohospodárov. Vo vysokoproduktívnych krajinách ako Brazília, kde situáciu veľkého a malého agrobiznisu určuje domáca politika, to nehrá veľkú rolu. Takýto postup je problémom najmä v Afrike a v tých častiach južnej Ázie, kde súčasná medzinárodná obchodná politika bráni tradičným farmárom, aby napodobnili úspešnú cestu svojich kolegov z východnej Ázie.

Celkové dôsledky na trvalú udržateľnosť rozvoja

Podobne ako v priemysle, aj v poľnohospodárstve má liberalizácia rôzne účinky. S výnimkou odstránenia exportných dotácií má na ľudí v rozvojových krajinách oveľa nepriaznivejší vplyv, ako sa všeobecne predpokladá. V krátkodobom horizonte možno dokonca zaznamenať aj negatívne efekty. Nárast prosperity, vyplývajúci zo zvýšenia ekonomickej efektívnosti, je väčší ako v priemyselných sektoroch, ale v porovnaní s normálnym tempom hospodárskeho rastu je ešte stále veľmi nízky. Export z rozvojových krajín do rozvinutých stúpa, ale prospech z neho majú veľké komerčné farmy, nie malí hospodári. Základný problém rozvoja – nájsť dobre platené zamestnanie pre ľudí, ktorí kvôli zvýšenej produktivite poľnohospodárstva stratili možnosť obživy – sa skôr prehĺbuje, než rieši. Pri absencii dynamicky sa rozvíjajúceho priemyslu, ktorý by tieto výpadky pracovných príležitostí kompenzoval, chudoba neustupuje, ale narastá. Kombinované stratégie paralelného rozvoja mesta a vidieka, ktoré sa v niektorých častiach sveta ukázali pri znižovaní chudoby také účinné, už dnes nemôžu fungovať, pretože jadrom týchto stratégií bola existencia malých súkromných fariem. Tie však medzitým nahradili veľké komerčné projekty. Ich produkcia rastie, nie však pre domácu spotrebu, ale na export pre spotrebiteľov v bohatších častiach sveta. Rozvinuté krajiny dnes produkujú menej vlastných potravín a viac ich dovážajú. Tendencia importnej závislosti rastie všade. Výkyvy vo svetových cenách potravín doliehajú na chudobné obyvateľstvo miest ešte citeľnejšie ako doteraz.

V niektorých častiach sveta sa lokálne životné prostredie zlepšuje. V iných sa zhoršuje, pričom konečným výsledkom je úbytok biodiverzity. Ak sa nenájde nejaké riešenie, ako výrazne zlepšiť správu oblastí s bohatou biodiverzitou, bude sa znižovať ešte rýchlejšie ako doteraz. Podobne poklesne schopnosť prírody viazať uhlík. Obchod s biopalivami bude iba zväčšovať problém, ktorý mal pôvodne riešiť. To bude viesť k zrýchľovaniu klimatických zmien. V porovnaní s liberalizáciou priemyslu však budú v tomto prípade dôsledky oveľa intenzívnejšie. S výnimkou odstránenia exportných dotácií má liberalizácia poľnohospodárstva na trvalo udržateľný rozvoj evidentne negatívne následky.

6. Neviditeľné zárobky

„Pravdepodobne viac ako tri štvrtiny benefitov, ktoré [Anglicku] vyplynuli počas devätnásteho storočia z pokroku v priemysle, možno pripísať nepriamym vplyvom, akými bolo zníženie nákladov na dopravu ľudí a tovarov, na dodávku vody a svetla, elektriny a novín.“ (Alfred Marshall)¹³

Sektor služieb, predovšetkým finančných, postupne získal v ekonomikách Európy a ďalších vysokopríjmových krajín významné postavenie. Dosiahnuť prístup na trh služieb v iných krajinách patrí pri obchodných rokovaniach k hlavným záujmom Európskej únie, rovnako aj USA a iných krajín s rozvinutým sektorom služieb. Niektoré rozvojové krajiny síce majú záujem exportovať niektoré druhy služieb, ale vo všeobecnosti liberalizáciu služieb podporujú rozvinuté krajiny. Rozvojové krajiny sa jej bránia.

V tejto kapitole sa pozrieme na možné dôsledky liberalizácie v každom type služieb. Vzájomne sa veľmi líšia. Liberalizácia telekomunikačných a dopravných služieb ponúka významné benefity, ale pri obchodných rokovaniach ich nemožno využiť na zlepšenie vyjednávacjej pozície. Z ostatných druhov služieb tri predstavujú vážne problémy. Z distribučných služieb majú v rozvojových krajinách prospech majetnejšie vrstvy spoločnosti, zhoršujú však situáciu chudobnejších vrstiev a trpí aj životné prostredie. Možné environmentálne výhody z liberalizácie environmentálnych služieb sú relatívne malé, prevažujú sociálne a environmentálne negatíva. Efektívne finančné služby prospievajú ekonomike akejkoľvek krajiny, ale väčšina z nich by pochodila lepšie, keby posilnila svoje domáce inštitúcie a nespoliehala sa na zahraničných poskytovateľov. Liberalizácia týchto služieb sa totiž často spája s veľkým rizikom finančnej nestability.

Obchod so službami

Už koncom devätnásteho storočia si ekonóm Alfred Marshall všimol, že Anglicko je na dobrej ceste stať sa ekonomikou služieb. Amerika a Nemecko v tom čase dosiahli v rozvoji priemyslu veľké pokroky a narušili takmer monopolné postavenie Albiónu. Tri štvrtiny priemyselného bohatstva Anglicka vtedy pochádzalo z lacnejších a efektívnejších dopravných služieb, environmentálnych služieb, z dodávok energie a komunikačných služieb. O storočie neskôr Európa ako celok stratila svoju dominanciu v masovej priemyselnej výrobe. Krajiny, ktoré kedysi dovážali priemyselné výrobky z Európy, ich teraz samy vyrábali a exportovali do

Európy, Ameriky a na ďalšie trhy sveta. Európska únia rozpoznala, že Európe hrozí strata jej výsadného postavenia v „rebríčku globálnej ekonomickej ligy“ a naštartovala svoju Lisabonskú stratégiu, ktorej cieľom bolo urobiť zo starého kontinentu „najdynamickejšiu znalostnú ekonomiku sveta“ (Európska komisia, 2004a: 12, 2005a: 3). V globalizovanej ekonomike mala Európa zastávať popredné miesto v rozvoji a podpore nových technológií a služieb s vysokou pridanou hodnotou.

Myšlienka ekonomiky založenej na službách nie je nová. Anglicko je jediná krajina, kde priemyselná výroba zamestnávala väčšinu pracovnej sily, aj to len nakrátko (Kumar, 1978). Inde pracovalo vždy viac ľudí v službách a v období, keď sa materiálne statky dovážali, dokonca väčšina. Staré obchodné mestá ako Byblos v Levante, Kartágo, Atény a neskôr Rím boli predovšetkým exportérmi dopravných služieb a služieb pre vládu, ktoré poskytovali za dovozy potravín a remeselných výrobkov. Benátky 15. a 16. storočia boli ekonomikou technologicky vyspelých služieb par excellence; väčšina ich pozoruhodného bohatstva pochádzala z poskytovania dopravných a finančných služieb pre celú Európu a často aj pre vzdialenejšie oblasti. Bohatstvo industriálnej Británie nepochádzalo priamo z výroby, ale z kupovania, predávania, financovania a prepravy surovín, hotových výrobkov a v prípade otrokárskeho ekonomiky Ameriky a Karibiku aj pracovnej sily.

Akumulovaný obchodný kapitál Anglicka sa používal na financovanie prístavov, železničných tratí, skladov, plantáží a baní v krajinách, ktoré dodávali suroviny a kupovali hotové výrobky. Celý proces sa začal dávno pred priemyselnou revolúciou. John Maynard Keynes ho vystopoval až do čias, keď „Drake v roku 1580 ukradol bohatstvo Španielom“ (Keynes, 1963 [1930]). Anglická kráľovná Alžbeta I. financovala pirátske lode, na ktorých Drake kradol zlato a striebro, ktoré španielski konkistadori ukradli Aztékom a Inkom. Výnos z týchto pirátskych operácií potom investovala do obchodných operácií na Blízkom východe a zo ziskov z týchto obchodov vznikla Východoindická spoločnosť. Tá zase poskytla svoje príjmy na investície do infraštruktúry v Latinskej Amerike, Číne, subsaharskej Afrike a vo zvyšku „rozvojového“ sveta. V dôsledku týchto operácií sa za obdobie od roku 1580 do 1930-teho britský majetok v zahraničí zväčšil stotisíc násobne. Británie sa rozvíjala. Krajiny, v ktorých investovala, však nie.

Pokiaľ ide o výrobky materiálnej povahy, má dnes väčšina vysokopríjmových krajín deficit zahraničného obchodu, teda viac dovážajú ako vyvážajú. Na udržanie rovnováhy platobnej bilancie musia tento deficit kompenzovať príjmami zo služieb a inými neviditeľnými vývozm. Pretože import priemyselných tovarov vzrástol, liberalizácia obchodu s finančnými a inými službami začala pri obchodných rokovaníach zohrávať stále dôležitejšiu úlohu. Tradičná ekonomická teória obchodu hovorí, že liberalizácia by mala priniesť prospech všetkým ľuďom v každej krajine. Podobne ako pri voľnom obchode s tovarmi, aj tu je realita omnoho komplikovanejšia ako teória.

Rokovania o službách

WTO definuje štyri spôsoby poskytovania služieb. Cezhraničný obchod (1. spôsob) spočíva v transakciách, pri ktorých dochádza k prechodu hraníc, napríklad pri dopravných službách. Spotreba v zahraničí (2. spôsob) znamená, že spotrebiteľ je v cudzej krajine, ide napríklad

o cestovný ruch alebo vzdelávanie. Obchodná prítomnosť (3. spôsob) sú priame zahraničné investície, ako napríklad poskytovanie telekomunikačných služieb alebo dodávky elektriny. Prítomnosť fyzických osôb (4. spôsob) je dočasný pobyt zamestnancov exportéra služieb, ktorí riadia lokálnu pobočku banky alebo poskytujú konzultácie. Dohody WTO špecificky vylučujú väčší rozsah liberalizácie medzinárodného trhu práce migráciou alebo iným druhom dlhodobých pobytov.

Bariéry obchodu so službami obsahujú obmedzenia, týkajúce sa množstva dodávateľov služieb, objemu výkonov, hodnoty transakcií, počtu zamestnávajúcich osôb, vydávania víz alebo pracovných povolení, účasti zahraničného kapitálu a typov organizácií, ktoré môžu služby poskytovať. Každé z týchto obmedzení môže byť v rozpore so základnými princípmi WTO. Tie hlásajú, že zahraniční dodávatelia nemajú byť v ničom diskriminovaní voči domácim (vnútroštátne zaobchádzanie), a že produkty alebo služby, dodávané niektorou členskou krajinou, nesmú byť v ničom diskriminované v porovnaní s podobnými produktmi alebo službami, ktoré dodáva iná členská krajina (doložka najvyšších výhod). Všeobecná dohoda o obchode so službami (GATS) nezakazuje takéto obmedzenia, ale vyžaduje, aby každá členská krajina urobila konkrétne opatrenia, ktoré zabezpečia rovnaké zaobchádzanie. Súčasne definovala obmedzenia, ktoré mieni použiť. Tie sa musia uviesť v národnom zozname pre všetky štyri spôsoby dodávok. Zoznam musí obsahovať horizontálne záväzky pre všetky typy služieb a ďalšie, ktoré sa týkajú iba konkrétnych druhov služieb. Niektoré regionálne a bilaterálne obchodné dohody USA sa líšia od GATS v tom, že uvádzajú zoznam výnimiek s odlišným zaobchádzaním, a nie zoznam záväzkov. Väčšina európskych regionálnych a bilaterálnych dohôd sa riadi prístupom GATS a v porovnaní s jej pravidlami svoje záväzky zvyšuje.

Rokovania o týchto dohodách majú podobu série ponúk a požiadaviek. V nich krajiny definujú záväzky, ktoré sú ochotné prijať, a zároveň určujú, čo za to požadujú. Akékoľvek ústupky v iných oblastiach – napr. v poľnohospodárstve – sú väčšinou reakciou na ústupky iných krajín v oblasti služieb, ktoré by inak neurobili.

Tradičné ekonomické zisky

Účinky liberalizácie služieb sa kvantifikujú ťažšie ako pri fyzických tovaroch. Štatistiky sú na údaje chudobné, bariéry sú najmä kvalitatívne a ťažko sa vyjadrujú v číslach. Preto je mimoriadne náročné kalkulovať rozličné efekty liberalizácie rôznych typov služieb. Všetky odhady sú vysoko špekulatívne a iba približne naznačujú možný rozsah účinkov (Dihel, 2002).

Skúmané modelové štúdie naznačujú, že celosvetový prínos k ekonomickej prosperite by mohol byť až dvojnásobne vyšší ako pri priemysle a poľnohospodárstve spolu (Hertel a Keeney, 2006; Decreux a Fontagné, 2006; François et al., 2005). Pri plnej liberalizácii by veľká časť týchto prínosov vznikla zo zvýšenej mobility dočasnej pracovnej sily podľa spôsobu č. 4, najmä v prípade polokvalifikovaných a nekvalifikovaných robotníkov. Toto je jedna z hlavných požiadaviek rozvojových krajín, ktorej sa rozvinuté krajiny bránia. Celkový odhadovaný prínos plnej liberalizácie dosahuje asi 250 miliárd USD. Predstavuje to približne 1% čistých celosvetových príjmov. Keby sa prijala obmedzená agenda rozvojového kola z Dohy, klesli by približne na 0,3%. Jednopercentný prínos by počas desiatich rokov znamenal asi jednu tridsatinu toho, čo možno očakávať od bežného hospodárskeho rastu.

Prínos na úrovni 0,3% by predstavoval asi jednu stotinu. Je to viac ako predpokladané prínosy v priemysle a poľnohospodárstve, ale stále ešte veľmi málo. Spomedzi rozvojových krajín môžu väčší ako priemerný prínos očakávať iba India, Južná Afrika a niekoľko málo ďalších, ktoré majú silný sektor služieb. Ostatné by získali menej ako priemer.

Pretože bariéry v odvetví služieb nemajú formu colných poplatkov, ich odstránenie nespôsobí štátnemu rozpočtu priame straty. Všetky ďalšie ekonomické, sociálne a environmentálne následky vo veľkej miere závisia od typu služby.

Obmeny sektora služieb

Väčšina prác v sektore služieb ničím nepripomína európsky sen o znalostnej ekonomike. Pozostávajú z banálnych prác ako čistenie ulíc či upratovanie kancelárií, z prípravy či servírovania jedál, výučby detí v škole alebo z opráv vodovodného potrubia. Agenda obchodnej liberalizácie sa pri takýchto prácach samozrejme nezaobera podporou zahraničnej konkurencie, to necháva na uvážení imigračných úradov. Služby, o ktoré sa zaujímajú exportéri, sú iba tie, ktoré podľa kategorizácie WTO patria k 1., 2. a 3. spôsobu. Liberalizácia 4. spôsobu, pohyb osôb, je obmedzená na pobyt, ktorý je nevyhnutne potrebný na dodávku služieb podľa prvých troch spôsobov.

WTO kategorizovala medzinárodne obchodovateľné služby do dvanástich hlavných skupín. Ide o biznis služby (vrátane slobodných profesií a služieb IT); komunikačné služby; stavebné a s tým súvisiace inžinierske služby; distribučné služby; vzdelávacie služby; environmentálne služby; finančné (poisťovníctvo a bankovníctvo) služby; sociálne a zdravotnícke služby; turistické a s cestovaním súvisiace služby; rekreačné, kultúrne a športové služby; dopravné služby a iné menej významné služby. Energetické služby sa často chápu ako samostatná kategória.

Pri niektorých službách nejde o veľa. Pri liberalizácii biznis a profesionálnych služieb je v hre strata domácich poskytovateľov, nižšie ceny a vyššia kvalita zahraničných dodávateľov. Dodávatelia z rozvojových krajín spravidla konkurujú nižšou cenou, najmä pri službách súvisiacich s internetom, kde sa nevyžaduje odborná kvalifikácia. Vysokopríjmové krajiny súťažia ponukou sofistikovanejších služieb.

Služby v stavebníctve a súvisiace inžinierske služby fungujú podľa podobného scenára. Stavebníctvo je v mnohých rozvojových krajinách dobre rozvinuté, sú tam veľmi skúsené firmy, používajúce moderné technológie. Platy a mzdy sú tam však nižšie ako vo vysokopríjmových krajinách, preto nemajú otvorením svojich trhov čo stratiť, no prienikom na zahraničné trhy môžu veľa získať.

Boli prípady, keď liberalizácia energetických služieb spôsobila vážne problémy. Spomeňme aspoň veľký škandál s dodávkami elektriny v Indii, do ktorého bola zapletená dnes už celkom skompromitovaná americká spoločnosť Enron (Zarrilli, 2002). Takéto prípady sú celkom zriedkavé a výhody liberalizácie sú omnoho zreteľnejšie ako výhody privatizácie. V Tunisku, ktoré riešilo dodávky elektriny formou PPP-projektov so zahraničnými spoločnosťami, boli ceny energií menej ako polovičné oproti cenám v afrických krajinách, ktoré svoje elektrické siete privatizovali a súčasne liberalizovali medzinárodný obchod s energiami (UNECA, 2004).

Väčšinu vzdelávacích služieb poskytuje verejný sektor, a teda nie sú „zasiahnuté“ liberalizáciou. Veľké starosti nerobí ani súkromné vzdelávanie. Väčšie obavy sa spájajú s poskytovaním zdravotníckych a sociálnych služieb. Správa UNCTAD (1997) dospela k záveru, že s výnimkou najchudobnejších krajín mala liberalizácia na zdravotníctvo pozitívny vplyv – znižovala ceny zdravotnej starostlivosti. Niektoré rozvojové krajiny majú ekonomický prospech z ošetrovania zahraničných pacientov alebo z príspevkov od profesionálov, pracujúcich v zahraničí (Svetová banka, 2002). Pokiaľ však krajina nemá rozvinutý systém zdravotnej starostlivosti a chýba jej zdravotnícky personál, liberalizácia zdravotníckych a sociálnych služieb môže zanechať negatívne následky na zdraví jej obyvateľstva (Hilary, 2004).

Krajiny so silným mediálnym priemyslom ako Spojené štáty alebo India sa angažujú za liberalizáciu rekreačných, audiovizuálnych a športových služieb. V tomto prípade vznikajú najmä obavy z ohrozenia kultúrneho dedičstva.

Cestovný ruch a s ním súvisiace služby sú zdrojom mnohých obáv z environmentálnych a sociálnych dôsledkov, ale obchodná liberalizácia ich príliš neovplyvňuje. Rast týchto sektorov závisí najmä od požiadaviek trhu a vládnej politiky; dôsledky liberalizácie sú v podstate bezvýznamné.

Najviac polemík o liberalizácii obchodu so službami prostredníctvom GATS alebo regionálnych dohôd sa týka ďalších piatich kategórií: finančných, komunikačných, environmentálnych, dopravných a distribučných služieb.

Finančné služby

EÚ, USA a viacero ďalších krajín, ktoré exportujú finančné služby, predstavilo počas príprav na stretnutie ministrov v Hongkongu koncom roka 2005 spoločné vyhlásenie, v ktorom zazneli argumenty v prospech liberalizácie. Podporili ich tvrdením, že UNCTAD vo svojej *Správe o svetových investíciách (World Investment Report)* z roku 2004 „hovorí, že v súčasnej globálnej ekonomike sú pre rozvoj kľúčové medzinárodne konkurencieschopné služby vrátane sektora finančných služieb“ (WTO, 2005). To bola mierne skresľujúca interpretácia toho, čo správa v skutočnosti priniesla. Jeden zo záverov naozaj bol, že „medzinárodne konkurencieschopný sektor služieb je v súčasnej svetovej ekonomike pre rozvoj kľúčový“, ale špecifická zmienka o finančných službách tam nebola (UNCTAD, 2004: 237). Správa UNCTAD obsahovala málo, o čo by sa spoločné vyhlásenie mohlo skutočne oprieť. Citovala početné štúdie, ktoré tvrdili, že „vstup zahraničných finančných inštitúcií by mohol oslabiť schopnosť štátnych orgánov kontrolovať pohyb medzinárodného kapitálu dnu a von z ich krajín,“ že „riziko volatility výmenného kurzu domácej meny môže po vstupe medzinárodných poskytovateľov finančných služieb stúpnuť“ a že „prostredníctvom činnosti zahraničných bánk existuje možnosť prenosu finančných kríz z cudziny na domáci trh alebo na trhy tretích krajín“ (ibid.: 139).

Spoločné vyhlásenie z roku 2005 však presnejšie citovalo správu Svetovej banky z roku 2001 s názvom *Financovanie rastu (Finance for Growth)*, Svetová banka, 2001). Tá tvrdila, že pre rast a stabilitu je dôležitý efektívne fungujúci finančný sektor vrátane zahraničnej účasti. Na podporu tohto tvrdenia správa uviedla Argentínu ako príklad priaznivých dôsledkov vstupu zahraničných inštitúcií na zvýšenie efektívnosti a konkurencieschopnosti

domáceho bankového systému, ale aj na upevnenie finančnej stability. Niekoľko mesiacov po uverejnení správy argentínska ekonomika skolabovala.

Tí, ktorí za Európsku komisiu v roku 2005 spolupracovali na spoločnom vyhlásení, mali zvoliť lepšiu argumentáciu v prospech liberalizácie ako túto konkrétnu správu Svetovej banky. Štúdia o hodnotení dôsledkov rokovacieho kola WTO, uverejnená na ich vlastnej webstránke v roku 2003, už zdôraznila, že bolo chybou opierať sa o ňu (George a Kirkpatrick, 2003). Štúdia citovala Josepha Stiglitz, bývalého hlavného analytika Svetovej banky, ktorý tvrdil, že argentínsku krízu spôsobila – aspoň čiastočne – zle riadená liberalizácia bankového systému krajiny (Stiglitz, 2002). Iné výskumy, týkajúce sa príčin krízy, dospeli k podobným záverom (Damill a Frenkel, 2003).

Bez ohľadu na pochybné dôkazy, ktoré predniesli obchodní vyjednávači, liberalizácia finančných služieb môže byť prospešná. Detailný výskum Svetovej banky zistil, že krajiny, ktoré úspešne zreformovali svoje sektory finančných služieb a telekomunikácií, rástli v priemere o jeden percentuálny bod rýchlejšie ako iné krajiny (Mattoo, 2005). Nemožno jednoznačne tvrdiť, či väčšia otvorenosť priniesla rýchlejší rast, alebo či rast podnietil väčšiu otvorenosť, ale iné štúdie zistili, že dostupnosť efektívnych finančných služieb je kľúčovým faktorom ekonomickej výkonnosti (Jalilian et al., 2007). Ten istý výskum Svetovej banky však varuje, že pokiaľ liberalizáciu nesprevádza riadny a ostražitý dohľad, môže viesť k zlým investičným rozhodnutiam a mať opačné účinky ako sa očakáva. Iná štúdia účinkov minulých liberalizačných programov uvádza veľké rozdiely. V troch zo sledovaných krajín zistila výrazné zlepšenie výkonnosti bankových systémov, menej pozitívne výsledky konštatovala v Kórei a mnohých afrických krajinách (Hodge, 2002).

Zlé skúsenosti s liberalizáciou v Kórei úzko súvisia s kolapsom východoázijských ekonomík v roku 1997. Množstvo ďalších štúdií finančných kríz v Latinskej Amerike a východnej Ázii prišli k záveru, že samotná liberalizácia bez adekvátneho politického rámca môže zvýšiť nestabilitu finančného sektoru alebo dokonca celého hospodárstva (Finger a Schuknecht, 1999; Key, 1999; Contreras a Yi, 2004; Daniel a Jones, 2006; Bird a Rajan, 2001). Štúdia dvadsiatich šiestich bankových kríz zistila, že v osemnástich prípadoch bol finančný sektor tesne po liberalizácii. Zistili sa aj ďalšie potenciálne riziká zle riadenej liberalizácie finančných služieb (Stiglitz, 2002; UNDP/ Rockefeller, 2003; Stiglitz a Charlton, 2004; UNCTAD, 2004): veľké banky so zahraničnými vlastníkmi môžu odlákať najlukratívnejších zákazníkov z domácich bánk, domáce banky môžu skrachovať, pretože v reakcii na novú konkurenciu idú do riskantných operácií, malé a stredné podniky môžu mať problémy získať úver, bankový systém bude menej ochotný riešiť výpadky v úverovom systéme, určenom znevýhodneným sociálnym skupinám či regiónom, bankový systém môže byť menej ochotný akceptovať monetárnu politiku, ktorá by zmierňovala prudké výkyvy, a repatriácia ziskov môže vytvárať tlak na platobnú bilanciu krajiny (Stiglitz, 2002; UNDP/Rockefeller, 2003; Stiglitz a Charlton, 2004; UNCTAD, 2004). Niektoré z týchto javov môžu mať aj nepriaznivé rodové dôsledky, pretože ženy v chudobných krajinách sú vylúčené z práce vo formálnom sektore častejšie ako muži, a preto viac závisia od malých pôžičiek.

Všetky tieto obavy dramaticky vzrástli od svetovej finančnej krízy v roku 2008. Okrem iných osobností, aj Pascal Lamy ako generálny riaditeľ WTO nástojil na globálnom systéme finančných pravidiel. Potvrdilo sa, že iba národné riešenia na odvrátenie kríz nestačia

(CENTAD, 2008). MMF to tak však nevidí. Správa o globálnej finančnej stabilite z roku 2008 z dielne MMF požaduje iba lepšiu koordináciu orgánov medzinárodného finančného dohľadu, a súčasne rozvojovým krajinám odporúča, aby sa sústredili na zníženie svojej zraniteľnosti voči lavínovitým výkyvom, ktoré prichádzajú z krajín rozvinutého sveta (MMF, 2008). Dani Rodrik uvádza tri dôvody, prečo sa Lamy mýli a prečo má MMF pravdu (Rodrik, 2009). V prvom rade si vôbec nevie predstaviť, že by americký kongres schválil medzinárodný dohľad s takými kompetenciami, že by mohol zabrániť kríze na americkom hypotekárnom trhu (*sub-prime crisis*), a nie ešte predchádzať budúcim. Slabšie rozvojové krajiny by bolo možné presvedčiť, aby sa v tomto smere vzdali svojej suverenity, určite však nie Spojené štáty, pravdepodobne ani Európu a Čínu. Po druhé, ak by sa najsilnejšie krajiny aj dokázali dohodnúť, ľahko by sa mohlo stať, že prijímú rovnako zlý súbor pravidiel. Ani jedna z nich nerozumie príčinám krízy tak dobre, aby vedeli, ako jej predchádzať. A napokon, čo je najdôležitejšie, vhodné formy finančnej regulácie sú pre každú krajinu iné. Závisia od jej konkrétnej situácie a úrovne rozvoja. K týmto trom problémom môžeme ešte dodať, že súčasná kríza rozšírila na globálnu úroveň dôsledky liberalizácie finančných služieb, spôsobujúcich lokálne finančné krízy, o ktorých bola reč vyššie.

Už pred globálnou krízou existovali silné dôvody na opatrnosť pri liberalizácii finančných služieb. Dnes sa podozrenia zmenili na istotu. Liberalizácia prináša prospech poskytovateľovi služieb, ale obrovské riziká ich príjemcom.

Komunikačné služby

Medzinárodný obchod s komunikačnými službami sa sústreďuje najmä na telekomunikácie, ktoré môžu zohrávať významnú úlohu pri transformácii ekonomiky celej krajiny. Výskum Svetovej banky, o ktorom už bola reč, tvrdí, že tempá rastu v krajinách, ktoré liberalizovali svoje finančné a telekomunikačné služby, boli o jedno percento vyššie ako ostatné. Relatívne slabá štatistická korelácia, ktorú štúdia priznáva, však odráža veľké rozdiely. Keď India v polovici 90. rokov minulého storočia liberalizovala svoj telekomunikačný trh, slabá a neefektívna regulácia vyústila do konfliktov, ktoré spomalili rozšírenie siete a negatívne ovplyvnili súkromné investície (Hodge, 2002). India tieto ťažkosti postupne prekonala. Skúsenosť Číny ponúka iný obraz. Jej pozoruhodný ekonomický rast priniesol aj rýchly rozvoj telekomunikačného sektora, ale bez privatizácie či liberalizácie. Ambiciózne verejné investície do štátneho monopolu viedli k desaťnásobnému rozšíreniu telekomunikačnej siete. V iných krajinách sa monopoly nesprávali tak vládne – a to ani štátne, ani tie v súkromných rukách (Svetová banka, 2003b). Konkurencia druhého poskytovateľa v Maroku prinútila domácu spoločnosť počas jediného roka až štyrikrát znížiť ceny. Aj v Jordánsku po príchode konkurenčnej spoločnosti z Egypta cena mobilných telekomunikácií veľmi rýchlo klesla.

Väčšina rozvojových krajín má práve z liberalizácie telekomunikačného sektora výrazný profit. Málokto z nich má však pri modernizácii sektora bez zahraničnej účasti technické schopnosti nasledovať čínsky príklad. Platí to najmä v Afrike, kde sa preukázalo, aký veľký význam a výhody má vybudovanie mobilnej telefónnej siete (Scott et al., 2004). Potrebná je prísna regulácia, aby nevznikli také problémy ako kedysi v Indii, ale systémy nemusia

byť také sofistikované ako v iných druhoch služieb. Vo väčšine prípadov nevznikajú hlavné výhody v samotnom telekomunikačnom sektore, ale v jeho potenciálnej funkcii podporovateľa výkonnosti celého hospodárstva.

Environmentálne služby

Približne 80 % trhu environmentálnych služieb tvorí dodávka vody, sanitácia a odstraňovanie tuhého odpadu (Kirkpatrick et al., 2006b). Dôsledky liberalizácie obchodu s inými environmentálnymi službami – ako sú ochrana kvality ovzdušia, sanácia kontaminovanej pôdy, znižovanie hlučnosti a ochrana biodiverzity a krajiny – sú zanedbateľné. Najviac polemik vyvoláva dodávka vody a sanitácia.

Globálnemu trhu s vodou a odpadovou vodou dominuje úzky počet nadnárodných korporácií. V 90. rokoch päť z nich zastrešovalo 45 % projektov súkromného sektora (Svetová banka, 2003c). Ak službu poskytuje verejný sektor, liberalizácia obchodu má na vstup zahraničných firiem malý alebo žiadny vplyv. Naopak, ak sa obchodné bariéry ponechajú v platnosti, často má malý efekt privatizácia. Oboje hrá dôležitú úlohu pri podpore vstupu medzinárodných korporácií na trh. Privatizáciu podporujú možnosti získať po splnení istých podmienok úľavy z dlhovej služby či pôžičky z MMF alebo Svetovej banky, prípadne získať od donorských vlád rozvojovú pomoc na realizáciu privatizačných programov. EÚ, USA a iné dodávateľské krajiny podporujú liberalizáciu prostredníctvom WTO a iných obchodných dohôd.

Jednou z kľúčových úloh Miléniových rozvojových cieľov je do roku 2015 znížiť na polovicu podiel ľudí bez trvalého prístupu k zdravotne neškodnej pitnej vode a k základnej sanitácii. To sa nedá dosiahnuť bez významných investícií do infraštruktúry, čo predovšetkým pre vlády chudobných krajín nie je ľahká úloha. V minulosti takéto projekty pomáhala riešiť rozvojová pomoc, samozrejme, nie v dostatočnom rozsahu. Pomoc poskytli aj úvery zo Svetovej banky, tie však treba splácať. Pri hľadaní riešenia sa Svetová banka a rozvojové agentúry obrátili na súkromný finančný sektor vo viere, že efektívnosť sa zvýši natoľko, že sa projekty zaplatia samé. Prieskum Svetovej banky však túto vieru spochybnil.

Prehľad reforiem dodávky vody a sanitácie v Latinskej Amerike, ktorý uskutočnila Svetová banka, dospel k záveru, že súkromný sektor si nepočínal ani horšie, ani lepšie ako verejný (Clarke et al., 2004). Výskum v Ázii dospel k podobným výsledkom, nezistil významné rozdiely medzi výkonnosťou verejného a súkromného sektora (Estache a Rossi, 2002). Iné výskumy ukazujú, že po privatizácii sa tempo pripájania k zdrojom síce zvýšilo, často sa však orientovalo na majetnejších užívateľov. Za niekoľko rokov sa ceny často zvyšovali nad dohodnutú úroveň, neplatičov odpájali, a tak si museli kupovať vodu pochybnej kvality od pouličných predavačov a dokonca za vyššie ceny (Mehta a la Cour Madsen, 2005). Vo viacerých prípadoch bolo rozhorčenie verejnosti také silné, že vlády museli tieto služby späťne znárodniť (UNDP, 2009). Keď jeden z európskych dodávateľov požadoval kompenzácie za ukončenie zmluvy, Svetová banka – ktorá sama podporovala privatizačný program – jeho žiadosť zamietla (Molina a Chowla, 2008). Potom spoločnosť zažalovala vládu na súde, ale ten zistil, že spoločnosť zmluvu vo viacerých bodoch porušila, a tak žalobu zamietol. Veľa prípadových štúdií zistilo, že reformy vo verejnom sektore neraz veľmi efektívne pomohli zlepšiť zásobovanie chudobných komunít, zamedzili plytvaniu a znížili potrebu vládných do-

tácií na služby (Warwick a Cann, 2007; Plan Bleu, 2003). Mnohé z týchto iniciatív využívali služby miestnych súkromných subdodávateľov, ktorých riadili vládne agentúry a miestne úrady bez účasti súkromného finančného sektora (pozri tabuľku 6.1).

Hoci privatizačné projekty nemajú problém nájsť kapitál na novú infraštruktúru služieb, znamená to iba toľko, že splátky úrokov z investovaného kapitálu sa z vlády presúvajú na spotrebiteľov. Najchudobnejší spotrebiteľia na to nemajú. Súkromná spoločnosť môže byť niekedy efektívnejšia ako zle riadená verejná služba, ale aj v takom prípade budú prevádzkové úspory pravdepodobne menšie ako náklady na zabezpečenie ziskov spoločnosti. Privatizácia neznižuje množstvo verejných výdavkov, ktoré sú potrebné na služby pre chudobných, ani neodstraňujú nutnosť vládnej intervencie na ich zabezpečenie. Regulácia je potrebná aj kvôli životnému prostrediu, aby napríklad nadmerné čerpanie vody nevyprázdnilo podzemné zásoby. Z ekonomického hľadiska je silná regulácia nevyhnutná. Dodávka vody a kanalizácia sú prirodzené monopoly bez ohľadu na to, či sú v štátnych alebo súkromných rukách.

Rámček 6.1 Iniciatívy verejného sektora v dodávke vody a sanitácii

Mestská aglomerácia Rabat-Casablanca v Maroku napriek vysokej a stále rastúcej urbanizácii už 12 rokov zaznamenáva výrazný pokles spotreby vody. Dosahuje to pravidelnou opravou siete, ktorá zabraňuje únikom vody, fakturovaním podľa reálnej spotreby, aby sa spotrebiteľia – vrátane verejných užívateľov – správali zodpovednejšie a intenzívnou kampaňou, zameranou na šetrenie vodou. Chudobní obyvatelia pritom dostávajú vodu zadarmo, ale jej spotreba sa pravidelne meria. Na fungovanie takéhoto systému bolo potrebné vytvoriť príslušný administratívny rámec, ktorý kombinuje súkromné podnikanie s vládnymi agentúrami a miestnymi úradmi. Výsledkom je „delegované riadenie vodných služieb“, ktoré upravuje záväzná charta. To umožnilo odsunúť veľké investície (priehradu, vodné kanály) na neskôr, pretože bez rozsiahlych úverov ich nebolo možné financovať; v konečnom dôsledku však neraz ani nie sú potrebné.

Zdroj: Plan Bleu 2003 (Hlavná správa vodného hospodárstva, Rabat)

Vodárenský podnik (WUC) v Botswane dokázal pokryť dopyt po vode vo všetkých svojich operačných oblastiach, vrátane mestských a prímestských častí. V období rokov 1970–1998 sa prostredníctvom WUC podstatne zvýšil počet obyvateľov s prístupom k hygienicky neškodnej vode. Počet ľudí s napojením na sieť sa zvýšil z 30 000 na 330 000 a stúpila aj priemerná denná spotreba vody.

V Bogote, hlavnom meste Kolumbie, odmietli privatizačné projekty a uprednostnili verejného poskytovateľa vody a kanalizačných služieb. Tento podnik sa stal jedným z najefektívnejších a transparentne vedených poskytovateľov v Kolumbii, ak nie v celej Latinskej Amerike. Hoci počet obyvateľov rýchlo rástol, v roku 2001 malo už 95 % z nich zavedený vodovod s pitnou vodou a 87 % bolo napojených na kanalizáciu.

V meste Savelugu v Ghane zaviedli systém nákupu vody vo veľkom od štátnych vodární, miestna komunita riadi distribúciu a údržbu, určuje ceny a vyberá poplatky.

Prístup k pitnej vode sa zvýšil na 74 %. Celoštátny priemer pre vidiecke oblasti je pritom iba 36 %.

V indickej Olavanne iniciovala miestna komunita 60 programov na zlepšenie zásobovania pitnou vodou a polovicu z nich podporila aj miestna vláda. Bezpečnú vodu tam teraz má k dispozícii viac ako polovica obyvateľov, v 90. rokoch minulého storočia to bolo iba asi 30 %.

V Bangladéši podpísala vláda zmluvu na prevádzku vodovodného systému v jednej časti Dháky so zamestnaneckým družstvom, v inej časti poverila tou istou úlohou miestnu súkromnú spoločnosť. Po prvom roku tohto experimentu boli výsledky zamestnaneckého družstva také dobré, že štátny úrad pre vodu a kanalizáciu poveril družstvo prevádzkou aj v tej časti mesta, ktorú mala dovtedy na starosti súkromná spoločnosť.

V Santa Cruz v Bolívii vzniklo družstvo na zabezpečovanie dodávok vody a prevádzku kanalizácie; vedúcich pracovníkov družstva volia sami zákazníci. V roku 1996 sa dodávka vody rozšírila na 272 000 obyvateľov a kanalizáciu malo 46 700. Po dosiahnutí týchto cieľov zostalo družstvu ešte dosť prostriedkov, ktoré sa použili na ďalšie rozšírenie kanalizačnej siete.

Zdroje: Balanyá et al., 2005; Hoque, 2003; Lobina a Hall, 1999; PSIRU, 2002 (podľa sumára vo Warwick a Cann, 2007)

Vysokopríjmové krajiny, ktoré ich privatizovali, zaviedli veľmi sofistikované regulačné rámce, ktoré majú minimalizovať ekonomickú neefektívnosť monopolov, respektíve zabrániť zneužívaniu oligopolného postavenia. Mnoho rozvojových krajín nemá na podobné kroky administratívne a inštitucionálne kapacity.

Veľa obáv zaznelo v súvislosti s úvahami o liberalizácii obchodu a s návrhmi, aby tieto služby mohli poskytovať veľké medzinárodné korporácie (Stevens a Holmes, 2005; Higgott a Weber, 2005; Chandra, 2003). GATS uznáva právo krajín uplatňovať vnútroštátnu reguláciu a obmedzenia obchodu so „službami, súvisiacimi s výkonom vládnej moci“ pod podmienkou, že takéto obmedzenia nevytvárajú „zbytočné“ prekážky obchodu. Liberalizácia v princípe neoslabuje schopnosť vlád zavádzať legislatívne normy, potrebné na poskytovanie služieb chudobným vrstvám obyvateľstva. V praxi je však táto možnosť podstatne zúžená nejasnými formuláciami v dohodách WTO alebo v regionálnych dohodách, asymetriou politickej sily partnerov, nízkou transparentnosťou rokovaní a inštitucionálnou slabosťou domácej politiky (Mehta a la Cour Madsen, 2005). Tieto problémy ešte znásobuje nedostatočné chápanie regulačných potrieb krajiny pri uzatváraní zmlúv. Udržanie potrebného rozsahu regulácie závisí od schopnosti krajiny formulovať špecifické obmedzenia v zozname svojich záväzkov a to sa málokedy podarí. Po prijatí záväzku ho už nemožno odvolať bez opätovných rokovaní, čo môže spôsobovať problémy s ústupkami, ktoré bude požadovať druhá strana.

Privatizácia služby, ktorá je svojou podstatou verejná, a otvorenie trhu medzinárodným spoločnostiam nie je – ako si to mnohí myslia – ľahká cesta na získanie kapitálových investícií, potrebných na splnenie Miléniových rozvojových cieľov. Ak sa rozvojová krajina s obmedzenou schopnosťou regulácie rozhodne liberalizovať svoj trh na revanš za ústup-

ky v iných oblastiach toho istého sektora, cena pre najchudobnejších občanov môže byť podstatne vyššia ako osov pre krajinu.

Transportné služby

Liberalizácia transportných služieb sa časovo prekrýva s teraz už zrušeným rokovacím kolom WTO o hospodárskej súťaži. Zákon o hospodárskej súťaži sa do agendy WTO dostal v roku 1996 na stretnutí ministrov v Singapure a bol z agendy stiahnutý v Cancúne v roku 2003, keď ho rozvojové krajiny rezolútne odmietli. Cieľom týchto návrhov bolo eliminovať opatrenia, obmedzujúce hospodársku súťaž v rozvojových krajinách, skoro vôbec sa však nezaoberali postupmi, ktoré sú ešte stále bežné vo vysokoprijmových krajinách. Štúdia z roku 2002 odhadla, že cenové dohody medzi lodnými spoločnosťami, ktoré boli povolené podľa legislatívy Spojených štátov a Európskej únie, alebo ich prinajmenšom priamo nezakazovali, zvýšili ceny medzinárodnej námornej prepravy približne o 24 % (Fink et al., 2002). Európa sa týmto problémom už začala zaoberať, ale kolúzne dohody medzi lodnými spoločnosťami sú v USA ešte stále z antitrustových zákonov čiastočne vyňaté.

Keď si Británia v období industrializácie vytvárala svoje globálne obchodné siete, zaviedla ochranné opatrenia, aby maximalizovala zisky britských lodiarov pri exporte svojich priemyselných výrobkov, dovoze surovín a preprave pracovnej sily z Afriky. Keď neskôr zaviedli podobné opatrenia aj iné krajiny, UNCTAD sa pokúsila vniesť do celého procesu poriadok a dať priestor na rast aj lodným spoločnostiam z rozvojových krajín. Jej nové pravidlá stanovili, že 40 % obchodného nákladu je rezervovaných pre lode, patriace exportujúcej krajine, 40 % pre lode importujúcej krajiny a 20 % pre ostatné. Nárast kontajnerovej dopravy a rozšírená prax registrovať lode pod vlajkami iných štátov znížili účinnosť týchto opatrení, takže vzájomné dohody medzi lodiami sa stali hlavnou formou ochrany. To sa týka leteckej i námornej dopravy.

Súčasnou transportných služieb je zabezpečenie infraštruktúry a samotný transport tovarov. Obchodné bariéry majú podobu obmedzeného vstupu cudzích lodí a lietadiel do domácich prístavov a na letiská, obmedzenia vlastníctva zariadení, slúžiacich na medzinárodnú a vnútroštátnu dopravu a poskytovania služieb v takýchto zariadeniach. Bariéry zavádzajú vysoko- i nízkoprijmové krajiny, často kvôli národnej bezpečnosti. Monopolistické či oligopolistické praktiky je potrebné obmedziť istým stupňom verejnej kontroly, ale možno uviesť aj veľmi úspešné príklady čiastočnej privatizácie a obchodnej liberalizácie. Keď prístav Puerto Nuevo v Argentíne otvorili domácej i zahraničnej konkurencii, priemerná cena za kontajner klesla skoro štvornásobne. Odhaduje sa, že liberalizácia prístavných služieb by znížila náklady na globálnu medzinárodnú dopravu približne o 9 % (ibid.).

Tvrdí sa tiež, že liberalizácia by mala pozitívny vplyv aj na životné prostredie, predovšetkým vďaka rozvoju lepších technológií riadenia dopravy. To je možné, ale akýkoľvek prospech by viac než anulovali dôsledky nárastu dopravy. To je už samostatný problém, súvisiaci s trvalou udržateľnosťou materiálneho hospodárskeho rastu ako celku. Ak dáme tento širší problém bokom, možno konštatovať, že liberalizácia transportných služieb a eliminácia postupov, ktoré potláčajú konkurenciu, poskytuje veľké ekonomické benefity všetkým – chudobným i bohatým krajinám. Problémy spojené s liberalizáciou a s prekona-

ním ochranných opatrení sú v tomto odvetví špecifické. Nič sa nezíska, keď prístavné úrady krajiny urobia ústupky ako protihodnotu za prístup na zahraničné trhy pre svojich farmárov či priemyselných výrobcov. Zaradenie transportných služieb do jednotného balíka komplexnej obchodnej dohody veci iba zahmlieva.

Rámček 6.2 Liberalizácia distribučných služieb v Brazílii, Keni a Malajzii

Dynamika distribúcie. V Brazílii už koncentrácia maloobchodu do rúk relatívne malého počtu silných sietí supermarketov výrazne pokročila najmä vo väčších mestách a hustejšie osídlených regiónoch. Zostáva ešte mnoho malých obchodíkov, ale tie sú pod stále väčším tlakom veľkých predajcov. Trh v Keni nebol pre veľké maloobchodné siete dosť atraktívny a rast sa najviac prejavil v malej a mikrodistribúcii. V Malajzii, ktorá sa rýchlo industrializuje, nastal najprudší rozvoj maloobchodu v podobe veľkoplošných predajní.

Dôležitosť malých predajcov. V roku 2002 tvorili v Brazílii spoločnosti s menej ako desiatimi zamestnancami 93,5 % maloobchodných firiem. Zamestnávali 55 % ľudí, pracujúcich v maloobchode, hoci ich obrat bol iba 22 % celkového maloobchodného obratu. V Keni sa sektor skladá predovšetkým z mikro- a malých firiem, zamestnáva veľké množstvo slabo platených ľudí s nízkou kvalifikáciou. Väčšinou ide o ženy. V Malajzii zamestnávajú malé predajne väčšinu pracovníkov, ale väčšie predajne nadobúdajú prevahu.

Rast väčších predajní. V Brazílii sa rozvoj supermarketov začal relatívne skoro. Toto odvetvie, charakterizované vysokým stupňom koncentrácie, už dlhší čas zabezpečuje väčšinu predaja potravín a je hlavným distribučným kanálom základných spotrebiteľských produktov. V Keni sa supermarkety a iné veľkoplošné predajne prispôsobujú nárokom obyvateľov väčších miest na vyššiu kvalitu služieb, čo ohrozuje menšie predajne. Rozvoj väčších predajní (žiadnu z nich nevlastní zahraničný kapitál) sa však v 90. rokoch pre zhoršené ekonomické podmienky a znížené príjmy obyvateľstva spomalil. V Malajzii sú väčšie predajne väčšinou vo vlastníctve zahraničných spoločností a v súčasnosti ich obrat dosahuje skoro 60 % celkového maloobchodného obratu. To ohrozuje menšie a rodinným spôsobom vedené obchodíky, ktorých počet bude pravdepodobne ďalej klesať. V niektorých oblastiach bola z environmentálnych dôvodov vyhlásená na projekty hypermarketov stavebná uzáva.

Zdá sa, že najdôležitejším faktorom, ktorý ovplyvňuje záujem medzinárodných investorov vstupovať do biznisu distribučných služieb, je ekonomické prostredie. Brazília sa k priamym zahraničným investíciám stavia liberálne, ale ekonomické ťažkosti v 80. a začiatkom 90. rokov odradili nových investorov. Už existujúce distribučné podniky boli nútené podstúpiť proces koncentrácie. Liberálny prístup k investíciám do distribúcie v Keni v posledných rokoch marila slabá výkonnosť kenskej ekonomiky a obavy z korupcie. K tomu možno pridať problematcky vyčísliteľné efekty, súvisiace s fyzickým obmedzením investícií z environmentálnych a plánovacích dôvodov. V Malajzii je základný investičný režim menej liberálny a zo sociálnych dôvodov je tam potrebné zamestnávať určité percento reprezentantov etnických skupín. Napriek tomu investovanie do distribúcie malo takú dynamiku, že vláda bola nútená v niektorých oblastiach zaviesť reštrikčné opatrenia.

V Brazílii i Keni by rozvoj väčších distribučných centier mohol mať sociálne dôsledky (najmä na zamestnanosť), ale aj vplyv na životné prostredie a zdroje. V Brazílii by to bolo iba pokračovanie súčasnej situácie. Keňa už má podrobné zákony na kontrolu výstavby a ochranu životného prostredia, ktoré sa však vždy striktne nedodržiavajú.

Ďalšia liberalizácia v Malajzii by ešte zvýšila tlak na malo- i veľkoobchodníkov. Vo väčších obchodných centrách by sa zvýšil dopyt po kvalifikovanom personáli, ale súčasne by sa znížila zamestnanosť v malých firmách. Malajzia by v takom prípade musela novelizovať väčšinu, možno aj všetky opatrenia na kontrolu investícií. Mohlo by to mať negatívne následky na chudobnejších spotrebiteľov, v súčasnosti chránených fungujúcou kontrolou cenovej hladiny, ktorí využívajú najmä malé obchodíky s potravinami. Špeciálne nariadenia, týkajúce sa etnického zastúpenia, by bolo pravdepodobne potrebné zrušiť alebo upraviť. A práve etnické trenice by mohli v Malajzii ohroziť sociálnu stabilitu, ktorá je dlhodobo najvyššou prioritou malajskej vlády.

Zdroj: Prevzaté od Arkell a Johnson (2005)

Distribučné služby

Najzaujímavejšie distribučné služby poskytujú exportérom veľké medzinárodné siete supermarketov. Liberalizácia im dáva nové významné možnosti budovať predajne v zahraničí, najmä v rozvojových krajinách, pretože trhy rozvinutých krajín sú už do veľkej miery otvorené a obsadené. Technologický potenciál veľkých spoločností im v porovnaní s domácimi maloobchodníkmi núka konkurenčnú výhodu. Materská krajina spoločnosti má zisk z návratnosti investície, zvyšuje sa však aj ekonomická efektívnosť v cieľovej krajine. To prináša mierny nárast ekonomickej prosperity (ekonomické modely zvyčajne uvádzajú približne 10 % z celkového prínosu liberalizácie služieb), ktorý vyvolali veľké zmeny v sektore. Hlavným činiteľom rastu ekonomickej efektívnosti je zníženie zamestnanosti v sektore, pretože novozniknutých pracovných príležitostí je menej ako ich ubúda v malých obchodoch (pozri Rámček 6.2).

Zvýšená efektívnosť vedie k nižším spotrebiteľským cenám niektorých výrobkov a do ponuky pribúdajú aj celkom nové produkty, ktoré boli predtým v krajine nedostupné. Tieto benefity sa týkajú predovšetkým mestských spotrebiteľov s vyššími príjmami, strata zamestnania zase postihuje chudobnejšie vrstvy pracujúcich. Ponuka globálnych značiek môže oslabiť miestnu kultúru a poškodzuje domácich výrobcov. Všetky tieto dôsledky identifikovala štúdia o liberalizácii maloobchodných služieb v Thajsku, kde tento krok viedol k rozsiahlym protestom a intenzívnej politickej konfrontácii (WTO, 2002). Expanzia domácich i zahraničných hypermarketov v Malajzii ohrozila sociálnu súdržnosť a viedla k moratóriu na ich ďalší rozvoj (Arkell a Johnson, 2005). Vynorili sa aj vážne environmentálne problémy. Medzinárodné reťazce čerpajú svoje produkty z omnoho širšej oblasti ako domáci dodávatelia, čo má za následok zvýšenú intenzitu dopravy, zápchy, viac nehôd, viac znečistenia, vyššiu spotrebu palív s negatívnymi dôsledkami na vývoj klimatických zmien. Dôkladnejšie balenie vytvára viac tuhého odpadu.

Liberalizácia sa môže niekedy stať stimulom ďalšieho rozvoja ambiciózných domácich spoločností, ktoré začnú používať rovnaké technológie ako nadnárodné korporácie. Je to však draho zaplatená výhoda.

Globálne dôsledky na trvalo udržateľný rozvoj

Ekonomické benefity, ktoré sa tradične pripisujú liberalizácii obchodu so službami, sú – podobne ako v prípade priemyselnej výroby a poľnohospodárstva – prehnané. Môžu byť o niečo väčšie ako pri obchode s tovarom, ale ešte stále nie sú dosť významné. Pri niektorých službách existujú potenciálne benefity pre rozvojové krajiny, ale tie sú vyvolané dynamickými efektmi, nie zvýšenou ekonomickou efektivitou.

V mnohých sektoroch služieb ako stavebníctvo, energetika, služby pre podnikateľov, školstvo, zdravotníctvo, kultúrne, športové a turistické služby nejde o veľa. Telekomunikácie a dopravné služby samy osebe ponúkajú výrazné výhody, o ktorých netreba rokovať v jednotnom balíku obchodných dohôd WTO alebo iných obchodných dohôd. Pre väčšinu krajín je výhodné otvoriť svoje trhy medzinárodnej konkurencii v oboch sektoroch, ale za ponuku nejakej drobnej výhody v inej oblasti sa to neoplatí.

Liberalizácia distribučných služieb v rozvojových krajinách prináša výhody zámožnejším vrstvám spoločnosti a vyššiu záťaž chudobnejším. Trpí aj životné prostredie. Liberalizácia environmentálnych služieb môže čiastočne zlepšiť životné prostredie, ale možnosť zabezpečiť pre chudobné komunity za prijateľnú cenu zdravotne neškodnú vodu a kanalizáciu sa pravdepodobne skôr zhorší akolepší. Ľahká dostupnosť dobre fungujúcich finančných služieb je kľúčový faktor v procese zvyšovania ekonomickej výkonnosti akejkoľvek krajiny, ale väčšina z nich by urobila lepšie, keby posilnila svoje vlastné inštitúcie a nespoľiehala sa na schopnosti zahraničných dodávateľov, ktorým potom odovzdá úroky z pôžičiek. Dôsledky liberalizácie finančných služieb boli v minulosti v mnohých prípadoch katastrofálne. „Výhody“, ktoré ponúka rozvojovým krajinám, sú až znepokojivo podobné tým, ktoré postihli vysokopříjmové krajiny pri kolapse ich finančných systémov a následnom chaose v roku 2008.

Európska vízia globálne udržateľnej budúcnosti, ako ju formuluje Lisabonská stratégia, vychádza z predstavy, že Európa bude zarábať ako svetový dodávateľ špičkových technológií, finančných služieb a iných služieb s vysokou pridanou hodnotou, zatiaľ čo iné krajiny jej budú dodávať suroviny a tovary s nízkou pridanou hodnotou. Vízia USA je len o málo sebestačnejšia. To nie je stratégia, ktorá podporuje rozvoj chudobných krajín. Niektoré jej aspekty v skutočnosti brzdia rozvoj, poškodzujú životné prostredie v rovnakej miere, ako mu pomáhajú, alebo sú z hľadiska finančnej a ekonomickej stability rizikové. Liberalizácia niektorých služieb môže prispieť k trvalo udržateľnému rozvoju, ale agenda ako celok má opačný účinok.

7. Obchodné aspekty práv duševného vlastníctva (TRIP)

I „Poznanie je moc.“ (Bacon, 1597)

Práva duševného vlastníctva – patenty a autorské práva – majú stimulovať inovácie a obmedzovať konkurenciu. Pri tvorbe národnej legislatívy sa vlády usilujú o optimálnu rovnováhu. Medzinárodnú ochranu poskytujú dohody WTO o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva (TRIP) a ich doplnky v regionálnych a bilaterálnych obchodných dohodách.

V tejto kapitole skúmame možné dôsledky všetkých dôležitých aspektov. Pôvodná dohoda TRIP mala nepriaznivé následky na verejné zdravie v nízkopríjmových krajinách, čo aspoň čiastočne kompenzovali následné dodatky. Rozšírenie opatrení na ochranu geografických označení výrobkov by z celkového hľadiska malo nepodstatný význam. Prospelo by európskym i ďalším dodávateľom a poškodilo by ich konkurenciu. Práva duševného vlastníctva na genetické materiály majú vo všeobecnosti negatívne sociálne dôsledky, sú vysoko rizikové pre životné prostredie, pričom globálne environmentálne dohody tieto riziká dostatočne neobmedzujú. Najvýraznejšie dôsledky sa týkajú priemyselného rozvoja. Medzinárodná ochrana zvyhodňuje krajiny s vysokým stupňom technologického rozvoja na úkor možného pokroku v rozvojových krajinách.

Duševné vlastníctvo

Skombinovať slová „biologický“ a „pirátstvo“ a vytvoriť z nich nové slovo „biopirátstvo“ je šikovný výmysel, ktorý má čitateľa presvedčiť, že je nemorálne zbierať genetický materiál v cudzej krajine, analyzovať ho, popísať a mať zisk z jeho komerčného využitia. Rovnako duchaplný je aj nápad skombinovať dve nesúvisiace slová „duševný“ a „vlastníctvo“ a urobiť z nich nový pojem „duševné vlastníctvo“. V čitateľovi to má vzbudiť iracionálne presvedčenie, že ktokoľvek príde s nejakou myšlienkou ako prvý, je „vlastník“ a ktokoľvek ďalší ju použije, „kradne“. Ak používame šikovne vymyslené nové slovo alebo duchaplné zostrojený nový pojem, v skutočnosti nikomu nič neberieme, nemôže teda ísť o krádež. Je nezmyslom tvrdiť, že ľudia, ktorí ich prvýkrát použili, ich môžu vlastníť – ibaže by vláda schválila zákon, ktorý stanoví, že ich vlastní. To isté platí aj o vedeckom popise genetického materiálu, o akekoľvek myšlienke či poznání. Ich „vlastníctvo“ je právna konštrukcia.

Keby sa niekto rozhodol publikovať túto knihu pod svojím menom, autor by mohol danú osobu žalovať za podvod. Vôbec by na to nepotreboval zákon o autorskom práve, ktorý slúži na iné účely. Keď sa po prvýkrát zaviedla ochrana copyrightu, nebolo to kvôli autorom, ale na ochranu vydavateľov, aby nikto iný nemohol danú knihu vydať, a tak znížiť tržby pôvodného vydavateľstva. Pri niektorých druhoch výrobkov anglickí kráľi a kráľovné používali „patentovú listinu“, ktorou obľúbeným spoločnostiam udeľovali monopolné práva ako protihodnotu za podiel na zvýšenom zisku (Seth, 2004). Začiatkom sedemnásteho storočia narastajúci odpor túto prax ukončil. Výnimkou ostali nové vynálezy, ktoré mali podporiť inovácie. Neskoršie patentové zákony umožňovali udeliť monopolné práva iba na tento typ výrobkov, aj to iba na určitý čas po ich uvedení na trh.

Začlenenie copyrightu, patentov a iných práv duševného vlastníctva (IPR) do obchodných dohôd je opakom všetkých ostatných aspektov agendy obchodnej liberalizácie. Súťaž nepodporuje, ale potláča. Monopolné práva, získané pomocou týchto zákonov, všetkým ostatným bránia konkurovať niekomu, kto ako prvý priniesol na trh novú myšlienku – a to až dovtedy, kým mu to autori zákona nepovolajú.

Okrem patentov na nové vynálezy a autorských práv na literárne a umelecké diela (a dnes aj na počítačový softvér) sa zákonný koncept duševného vlastníctva vzťahuje aj na obchodné tajomstvo, obchodné značky, estetické aspekty priemyselného dizajnu, označenia zemepisného pôvodu ako Champagne a špecifické (sui generis) systémy, použiteľné na aktivity, ktoré nie je možné jednoducho patentovať. V poslednej kategórii sú napríklad práva pestovateľov rastlín a konštruktérov elektronických integrovaných okruhov. Cieľom národných legislatív IPR je zlepšiť výkonnosť ekonomiky udelením monopolných práv firmám či jednotlivcom v niektorých z týchto oblastí.

Ekonomike krajiny to môže pomôcť dvomi hlavnými spôsobmi. Vyššie zisky, plynúce z monopolu, v prvom rade umožňujú väčšie investície do výskumu, vývoja a výstavby zariadení, potrebných na výrobu nových produktov. To samo osebe prispieva k hospodárskemu rastu. Podobné úvahy sa týkajú aj marketingových výdavkov na propagáciu hudobnej produkcie, obchodných značiek a nepatentovateľných dizajnov. A po druhé, patentové zákony požadujú podrobné zverejnenie vynálezov, čo môže ďalším vynálezcom pomôcť pri vývoji iných zlepšovacích návrhov. Trvanie monopolu sa stanovuje tak, aby vznikla optimálna rovnováha medzi obmedzením súťaže a podnecovaním inovácie. Zámerom legislatívy je maximalizovať výkonnosť danej ekonomiky. Pokiaľ iné vlády neschvália podobné zákony a neuzavrú dohody o ich vzájomnom uznávaní, inovátori nemajú pred zahraničnou konkurenciou žiadnu ochranu.

Keď USA zaviedli svoje patentové zákony, vyžadovali, aby vynález bol originálnou myšlienkou nielen v USA, ale celosvetovo. Patenty sa však udeľovali iba občanom USA, ktorí mohli bez obmedzenia kopírovať zahraničné vzory. Keď sa tieto práva neskôr rozšírili aj na cudzincov, tí museli za registráciu platiť omnoho vyššie poplatky. Až koncom devätnásteho storočia si krajiny, ktoré dosiahli podobnú úroveň industrializácie, začali uvedomovať, že je pre nich výhodnejšie, ak aj zahraničným vynálezcom udelia na svojom území rovnaké práva ako vlastným občanom (Khan, 2008). Medzinárodné dohody začali pribúdať, jednotlivé zákony IPR sa však navzájom výrazne odlišovali. Keď sa globálna ekonomika začala viac integrovať, rastúce náklady na rozvoj produktov pre globálny trh si vyžiadali vyššiu úroveň medzinárodnej ochrany. V roku 1970 vznikla Svetová organizácia duševného vlastníctva

(The World Intellectual Property Organization, WIPO). Jej poslaním bola celosvetová podpora IPR. Tak ako OSN aj WIPO dalo rovnoprávne hlasovacie práva všetkým členským krajinám. Rozvojové krajiny tak mohli bez problémov blokovať návrhy, ktoré od nich vyžadovali, aby udeľovali práva zahraničným spoločnostiam. Tento cieľ sa preto neskôr dosahoval pomocou jednotlivých obchodných dohôd, ktoré dovoľovali vyvíjať tlak cez obchodné sankcie.

Počas rokovaní Uruguajského kola sa USA, Európa, Japonsko a ďalšie priemyselné krajiny zjednotili a spoločne požadovali, aby sa do agendy zaradili aj IPR, zatiaľ čo rozvojové krajiny naďalej kládli návrhom GATS odpor (J. P. Singh, 2006). Prvotný nesúhlas zahrnúť do rokovaní aj IPR oslabili hrozby jednostranných sankcií voči každej krajine, ktorá by tieto návrhy blokovala, a súčasne aj ponuky ústupkov v iných oblastiach. Argumenty o falšovaní značkových produktov a záujmy farmaceutického priemyslu viedli k čiastočným ústupkom pri liekoch, ale odvedli pozornosť od širších aspektov problému. A keď USA prijali novú legislatívu, ktorá rozšírila možnosti sankcionovania, opozícia voči IPR sa vytratila.

Po podpise dohôd Uruguajského kola o obchodných aspektoch duševného vlastníctva (TRIP) začali rásť obavy z ich dôsledkov v rozvojových krajinách. Išlo predovšetkým o vplyv na verejné zdravotníctvo, čo bola nakoniec jedna z kľúčových tém v Seattli a neskôr pri príprave konferencie v Dohe. Záujem médií a angažovaný prístup mimovládnych organizácií umožnil koalícii rozvojových krajín vymanévrovať veľké farmaceutické koncerny a problém postaviť ako prekážku pri účinnej liečbe AIDS (Odell a Sell, 2006). Na amerických vyjednávačov to nezapôsobilo, ale EÚ svoju pozíciu zmiernila. V Dohe sa dohodlo, že TRIP sa prehodnotí so zvláštnym dôrazom na verejné zdravotníctvo. Iné časti agendy však nezmiernovali, ale skôr posilňovali požiadavky TRIP. A USA spoločne s Európou naďalej tieto záväzky presadzovali prostredníctvom regionálnych a bilaterálnych dohôd.

TRIP a navrhované dodatky sa týkajú štyroch hlavných tém: verejného zdravotníctva, používania geografických označení produktov, politiky priemyselného rozvoja a biologickej diverzity. Každú z týchto tém podrobnejšie charakterizujú nasledujúce odstavce. Už v tretej kapitole sme však konštatovali, že ekonomické modely nedokážu spoľahlivo merať tento druh aktivít, preto sa hodnotenia dôsledkov zakladajú najmä na kvalitatívnych úvahách a na údajoch z dostupnej literatúry.

TRIP a verejné zdravotníctvo

Najväčšie obavy, súvisiace so zdravotnou starostlivosťou, ktoré zazneli v Dohe, sa týkali ustanovení TRIP o zákaze exportu lacných generických verzií patentovaných liekov do krajín, ktoré nemajú kapacity na ich výrobu. To platí aj o liekoch na také choroby ako tuberkulóza, malária, zápal pľúc, meningitída a hnačky, ale aj proti HIV/AIDS a iným chorobám, prenosným pohlavným stykom. TRIP od produkčných krajín ako je napr. India požadoval, aby držiteľom patentov platili licenčné poplatky (tzv. povinná licencia), ale ponechal im voľnosť tieto generiká vyrábať bez povolenia držiteľa patentu. Distribuovať sa však smeli iba pre potreby vlastného zdravotníctva, najmä počas epidémií. Konferencia v Dohe uznala problém malých rozvojových krajín a v roku 2003 bola schválená doložka, umožňujúca v prípade potreby export generických liekov. V roku 2005 bol schválený dodatok k TRIP, ktorý mal po súhlase členských štátov WTO nahradiť túto dočasnú doložku.

Zmena neprinesla veľké zlepšenie (Haakonsson a Richey, 2007). Ustanovenie o možnosti exportu generík, vyrobených na základe povinnej licencie, sa využívalo iba zriedkavo. Množili sa i sťažnosti, že získať povinnú licenciu je veľmi obtiažne, až nemožné (Oxfam, 2005). Niektoré krajiny namiesto toho vybudovali vlastné výrobné zariadenia, často so zahraničnou pomocou. Iné, ktoré záviseli od donorského financovania, naďalej lieky kupovali od držiteľov patentov, zvyčajne za zľavnené ceny. Je možné, že tieto zľavy by firmy dali aj dobrovoľne, silnou motiváciou však bola aj hrozba dodatku k TRIP. Dodatok teda mohol mať silný nepriamy vplyv na udržanie nízkych cien liekov. V niektorých prípadoch je plná cena patentovaných liekov viac ako desaťnásobne vyššia oproti cenám príslušných generík (Oxfam, 2002a, 2002b). Boli hlásené prípady, keď nižšie ceny liekov spôsobili, že počet pacientov liečených na HIV/AIDS sa strojnásobil (Mishra, 2002).

Tieto čísla iba približne naznačujú možné účinky a nemožno ich použiť ako mierku na stanovenie celkového počtu pacientov, ktorým to prinesie možnosť liečiť sa. Reálne poskytnutie liečby závisí od ľudských, infraštruktúrnych a finančných zdrojov zdravotných služieb a, samozrejme, aj od ceny liekov. Dodatok však v každom prípade môže mať významný pozitívny efekt na verejné zdravotníctvo minimálne v tom, že aspoň čiastočne tlmí negatívne dôsledky ustanovení z pôvodnej dohody TRIP.

Hlavným argumentom farmaceutických spoločností proti zmierneniu pôvodných dohôd bolo, že by to obmedzilo ich prostriedky na výskum a vývoj nových liekov. Toto tvrdenie však pri hlbšom pohľade neobstojí. Odhaduje sa, že rozdiel v príjmoch týchto spoločností v rámci OECD by bol menej ako jedna miliarda USD (Abbott, 2002). Pritom by nebolo možné hovoriť o strate príjmov, ale o absencii príjmov navyše, vyplývajúcich z dohody, ktorá im umožňovala rozšírenie predaja patentovaných liekov. Celkové náklady týchto spoločností na výskum a vývoj sú približne 22 miliárd USD. To je iba malá časť celkových nákladov na výskum a vývoj nových liekov, veľký podiel predstavujú náklady na univerzitný výskum a prácu výskumných ústavov, ktoré financuje buď verejný sektor, alebo charitatívne organizácie. Väčšina výskumnej aktivity sa sústreďuje na vývoj liekov, určených na trhy vysoko-príjmových krajín, nie pre potreby nízkopríjmových. To isté by platilo aj o tej jednej miliarde zisku navyše. Vplyv na verejné zdravie v rozvinutých krajinách by bol malý a v rozvojových prakticky nebadateľný. Jediným negatívnym dôsledkom zmiernenia požiadaviek z dohody TRIP by pravdepodobne bolo mierne zníženie ziskovosti veľkých farmaceutických koncernov a nevýznamné dôsledky na ekonomiky ich domovských krajín.

Geografické označenie názvov produktov

Pôvodná dohoda TRIP obsahovala všeobecné ustanovenia na ochranu názvov výrobkov, súvisiacich s konkrétnou zemepisnou lokalitou. Agenda z Dohy chcela tieto ustanovenia posilniť pomocou multilaterálneho systému registrácie špecifických názvov, pôvodne vín a destilátov, neskôr aj iných výrobkov. Tieto návrhy podporovala EÚ a iné krajiny s dlhou tradíciou uznávaných a známych názvov. Proti boli krajiny, ktorých výrobky im priamo konkurovali.

Tvrdilo sa, že zaradenie iných produktov ako víno a destiláty by bolo žiaduce, pretože by to podporilo lokálne tradície rozvojových krajín. Iné druhy IPR sú ťažko zlučiteľné s kolektívnym vlastníctvom. Je však mimoriadne ťažké zdokumentovať a zdôvodniť práva na

tradičné postupy; potenciálne výhody z vlastníctva týchto práv sú ťažko dosiahnuteľné v krajinách s obmedzenými možnosťami marketingu a reklamy, bez ktorých nie je možné dostať značku do povedomia verejnosti a presadiť sa na trhu. Za týchto okolností môže názov získať väčšiu trhovú expozíciu bez ochrany (McCalman, 2002).

Obmedzenia konkurencie, vyplývajúce z navrhovaného rozšírenia dohody TRIP, by zvýšilo zisky v chránených krajinách predovšetkým v dôsledku zvýšenia ceny v krajinách spotrebiteľov. Najviac by získala EÚ, straty by sa rozdelili medzi zvyšok sveta. Výsledný efekt na globálnu ekonomickú prosperitu by bol negatívny, ale malý.

TRIP a rozvoj priemyslu

Existuje mnoho príkladov najúspešnejších globálnych korporácií, ktoré začali svoju kariéru kopírovaním inovácií, vytvorených konkurenciou v zahraničí. Priemyselný rozvoj Ameriky sa začal kopírovaním textilných strojov patentovaných v Anglicku, nie v USA (Dutfield, 2004). Unilever rozbehol svoj globálny biznis výroby potravín margarínom, ktorý vynášli vo Francúzsku, a ktorý v Holandsku nebol patentovaný (Moser, 2003). Holandský elektronický gigant Philips začal svoju činnosť kopírovaním dizajnu žiaroviek, patentovaných Thomasom Edisonom v USA, a ešte predtým Josephom Swanom v Anglicku. Švédska telekomunikačná spoločnosť Ericsson bez škrupúl používala vynálezy Alexandra Grahama Bella. Veľká časť japonského priemyslu polovodičov vznikla podľa amerických vzorov, pretože japonskému patentovému úradu trvalo veľmi dlho, kým Američanom ich patenty zaregistrovali. Firmy v novo industrializovaných krajinách východnej Ázie boli priamo vyzvané, aby obchádzali patenty iných krajín. A už vo štvrtej kapitole sme videli, ako veľmi to pomohlo rýchlemu rozvoju a úspechu v období pred existenciou dohôd TRIP.

TRIP ide ďalej ako predošlé medzinárodné dohody, ktoré od všetkých členských krajín WTO požadovali, aby uznali minimálny súbor celosvetových pravidiel, týkajúcich sa práv duševného vlastníctva. V niektorých prípadoch rozširuje platnosť IPR aj na oblasti, ktoré nie sú súčasťou legislatívy dokonca ani v niektorých vyspelých krajinách (Watal, 2002). Na prispôbenie sa týmto návrhom dostali rozvojové krajiny lehotu do januára 2000 a najmenej rozvinuté krajiny do roku 2006 (s dlhšími dobami odkladu na farmaceutické produkty). Vonkoncom sa nepredpokladalo, že by tieto krajiny dovtedy dosiahli vyšší stupeň priemyselného rozvoja. Išlo len o to, dať im čas na prípravu potrebnej legislatívy a administratívnych systémov, kontrolujúcich dodržiavanie nových pravidiel.

Pri podpore svojho stanoviska Európska komisia argumentuje, že TRIP je nevyhnutný predpoklad, ktorý do rozvojových krajín pritiahne zahraničné investície, podporí transfer technológií a súčasne ochráni držiteľov duševných práv z týchto krajín (Európska komisia, 2005b). Pri bližšom skúmaní žiaden z týchto argumentov neobstojí. TRIP môže pozitívne ovplyvniť priame zahraničné investície, ale tie majú na rozvoj iba obmedzený vplyv, pričom môžu mať aj negatívne dôsledky.¹⁴ Ako dokazujú úspechy mnohých spoločností z obdobia pred TRIP, pri transfere technológie je oveľa ľahšie odkopírovať pôvodný vzor, ako udeliť monopolné práva pôvodnému vynálezcovi. Miestni držiteľia práv vonkoncom nepotrebujú medzinárodnú ochranu, pokiaľ sa nedostanú na takú technologickú úroveň, ktorá bude konkurencieschopná na globálnom trhu. Po dosiahnutí tohto štádia bude pre rozvojovú

krajinu z hľadiska jej ekonomických záujmov výhodné pripojiť sa k medzinárodným dohodám IPR. Nútiť tieto krajiny pripojiť sa k nim predčasne, v rámci jednotného balíka dohôd (*single undertaking*), brzdí ich vývoj a zvyhodňuje rozvinuté, už industrializované krajiny.

Práve tak ako je TRIP opakom iných zložiek agendy obchodnej liberalizácie v tom zmysle, že namiesto podpory súťaž obmedzuje, opakom je aj hlavný ekonomický argument v prospech TRIP. Tradičná argumentácia za odstránenie ciel a iných prekážok obchodu sa zakladá na statických efektoch ekonomickej účinnosti. Dynamické efekty neberie do úvahy. Ekonomická obhajoba dohôd TRIP je založená na dynamickej účinnosti a ignoruje statickú. Obmedzuje voľnú súťaž v záujme podpory technického vývoja a dlhodobého rastu globálnej ekonomiky, z ktorých by mali profitovať všetky krajiny. Väčšina patentov je však v rukách spoločností a jednotlivcov v industrializovaných krajinách, dohoda preto podporuje dynamické efekty v týchto krajinách, nie v rozvojových (Singh a Dhumale, 1999). Krátkodobým statickým dôsledkom je transfer príjmov z chudobných krajín do bohatých, kým dlhodobé dynamické vplyvy na globálny hospodársky rast sa chudobných krajín týkajú iba okrajovo (Hoekman a Holmes, 1999; McCalman, 2005). Dynamické efekty môžu mať výrazne negatívny vplyv na vlastnými silami generovaný rast rozvojových krajín.

Industrializované krajiny majú po schválení dohôd TRIP legitímnu oporu pri prísnejšom vynucovaní dodržiavania týchto pravidiel. Ich snahou bude trvať na dohodách, ktoré obmedzujú schopnosť rozvojových krajín rozvíjať sa za rovnakých podmienok, aké mali kedysi ony. Regionálne a bilaterálne rokovania môžu priniesť prísnejšie reštrikcie, ktoré ešte viac spomalia a skomplikujú priemyselný rozvoj (Shadlen, 2005).

TRIP a biologická diverzita

„Ako je možné oblohu či teplo Zeme kúpiť alebo prediť?“ Mnoho ekológov dobre pozná tento výrok, ktorý sa pripisuje severoamerickému indiánskemu náčelníkovi menom Seattle. Mal ho vysloviť pri podpise zmluvy, ktorá ukončila vojny s Indiánmi. Výrok sa stal známym vďaka scenáristovi Tedovi Perrymu, ktorý si myslel, že práve toto sa mohol náčelník spýtať, keď uvažoval o predaji indiánskych území (Zussy, 1993). Keby náčelník (alebo scenárista) vedel o dohodách TRIP, mohol by tú istú otázku položiť aj o samotnej podstate života. TRIP vymedzuje nároky na vlastníctvo štruktúry živých organizmov bez ohľadu na to, či boli vytvorené genetickým inžinierstvom, tradičným krížením, evolúciou v procese prirodzeného výberu alebo božským zásahom. Etické úvahy nemajú mnoho miesta vo svete, ktorý verí v kúpu a predaj všetkého. Väčšina polemík sa krúti okolo ekonomiky, politiky a trochu menej okolo ekologických rizík.

Dohody TRIP vyžadujú od vlád, aby uznali ochranu IPR pre mikroorganizmy, mikrobiologické procesy a odrody rastlín. Pre odrody rastlín možno používať špecifický (*sui generis*) režim ako alternatívu k patentom, ale ďalšie dva musia byť patentovateľné. V princípe možno takto chrániť iba nové vynálezy, ale severoamerické a európske patentové právo považuje aj objavy nových prírodných substancií za vynálezy (Dutfield, 2002). Keď moderná veda „objaví“, čo tradiční farmári a domorodci poznali už stovky či tisícky rokov, práva duševného vlastníctva umožňujú, aby si prvá spoločnosť alebo jednotlivec ochránili patentom fenomén, ktorý formálne ako prvý popíše. Formy života v prirodzenom stave patentovať nemožno, ale keď sa prvýkrát použijú v priemyselnom procese, už áno.

Ekonomická argumentácia je tu rovnaká ako v prípade priemyselných produktov a má tie isté slabiny. Takisto možno tvrdiť, že ak daný produkt možno využiť v medicíne alebo v poľnohospodárstve, jeho komerčné použitie pomôže liečiť chorých či nasýtiť hladných tohto sveta. Ani jeden z týchto argumentov neobstojí. Podobne ako sme už videli pri analýze dôsledkov TRIP vo verejnom zdravotníctve, výskum v súkromnom farmaceutickom sektore je zameraný predovšetkým na choroby bohatého sveta. Chudobné krajiny sú na okraji záujmu. A podobne aj tradičné poľnohospodárstvo a verejne financovaný výskum boli pri znižovaní chudoby v rámci liberalizácie poľnohospodárstva omnoho úspešnejšie ako komerčný agrobiznis.

Politické a ekologické argumenty sa týkajú vzťahu medzi TRIP a Konvenciou o biologickej diverzite (CBD), ktorá bola prijatá na Samite Zeme pod záštitou OSN. Sú najmä politické. Medzi ukončením Uruguajského kola a konferenciou v Dohe sa opozícia proti TRIP sústredila na potenciálny konflikt s CBD. Konferencia v Dohe zaregistrovala polemiku a otvorila na túto tému diskusie. CBD mala tri ciele: zachovať biologickú diverzitu; trvalo udržateľne využívať jej zložky; a spravodlivo distribuovať výhody, plynúce z využívania genetických zdrojov. Diskusia sa sústreďuje najmä na posledný bod ako vo WTO, tak aj pri implementácii CBD (Straus, 2008). Rokovania sa týkajú nárokov jednotlivých korporácií, suverénnych štátov a tradičných komunit na monopolné práva. Ekologické obavy vedcov a mimovládnych organizácií sú odsunuté na druhú koľaj.

Približne 90% svetového genetického materiálu s potenciálnou hodnotou pre agrobiznis a farmaceutické spoločnosti sa nachádza v prirodzených habitátoch rozvojových krajín. Iba 10% prežilo rozvoj poľnohospodárstva a priemyslu v rozvinutých krajinách. Na rokovaníach v rámci WTO i na regionálnej úrovni sa industrializované krajiny usilujú rozšíriť tie ustanovenia TRIP, ktoré dávajú ich komerčným spoločnostiam právo tento genetický materiál používať. Rozvojové krajiny sa zase usilujú o dodatky, ktoré v tejto oblasti rozšíria ich práva.

Hlavným cieľom USA a EÚ je univerzálne prijatie smerníc medzinárodnej Únie na ochranu nových odrôd rastlín (UPOV) z roku 1991 a budapeštianskej zmluvy o medzinárodnom uznávaní ukladania mikroorganizmov. Obe upresňujú požiadavky TRIP na „účinnú“ ochranu sui generis a zjednodušujú proces získavania patentov vo viacerých krajinách naraz (GRAIN, 2005; Khor, 2007). Slovo „účinný“ tu znamená súlad s ustanoveniami UPOV. Krajiny tak strácajú slobodu definovať vlastné systémy sui generis v súlade so svojimi potrebami. UPOV aj budapeštianska zmluva sú výsledkom tlaku zo strany západných korporácií. Ich prijatie prináša rozvojovým krajinám problémy, tak z hľadiska schopností zaviesť ich, ako aj nákladov na ich dodržiavanie (Rangnekar, 2002). Na biodiverzitu bohaté rozvojové krajiny sa im bránia. Namiesto toho žiadajú, aby sa pôvod genetických zdrojov povinne uvádzal, a súčasne vyžadujú potvrdenie, že bol vydaný súhlas na ich použitie (CEAS, 2000). To by im umožnilo uprednostniť vlastné spoločnosti. Teoreticky by to mohlo pomôcť aj pri udeľovaní zákonných a komerčných práv tradičným komunitám.

Domorodé obyvateľstvo s najväčšou pravdepodobnosťou nebude mať ošoh ani z jedného z týchto návrhov. Obchodné práva sú preň celkom neznámy pojem a jediné zákonné právo, ktoré má pre nich cenu, je nárok na výlučné využívanie ich územia. Hlavné dôsledky v tradičných komunitách postihnú malých farmárov.

Objavili sa tvrdenia, že keby sa musel uvádzať pôvod genetických materiálov, znamenalo by to ochranu tradičného poznania poľnohospodárskych komunit. Možno oprávnene

pochybovať, či by sa takéto riešenie dalo právne zabezpečiť (Európska komisia, 2002b; CIPR, 2002). Štúdie o účinkoch zavedenia ochrany rastlinných odrôd naznačujú, že neexistujú dôkazy o snahách výskumu a vývoja presadiť takúto ochranu – a to ani v USA, ani v strednopriemových rozvojových krajinách (CIPR, 2002). Najväčší prospech sa tu črtá pre komerčných farmárov a pestovateľov semien, zatiaľ čo chudobní roľníci nemajú mnoho priamych výhod. Navyše sú obmedzovaní pri získavaní a výmene osiva. Osivá nových odrôd ponúkajú spravidla komerčnú výhodu veľkým farmám, ktoré ich nakupujú. To môže mať za následok, že tradičné odrody, ktoré sú pre malých farmárov výhodnejšie, sú ťažšie dostupné a sú drahšie. Vzrastajúca závislosť na používaní vlastného osiva môže viesť k poklesu kvality a k nižším úrodám. Jedinou alternatívou potom je prechod na nové odrody. Celá poľnohospodárska produkcia tak začne závisieť od malého množstva odrôd, dodávaných veľkými korporáciami vlastniacimi zákonné obmedzenia na uchovávanie a výmenu osiva.

Nové odrody rastlín môžu zvýšiť poľnohospodársku produktivitu, ale neexistujú jednoznačné závery, či môžu znížiť chudobu alebo tlak na prírodné habitáty (Scoones, 2002). Pokrok vo vývoji geneticky modifikovaných rastlín vyvoláva vážne obavy o stabilitu ekosystému, čo však zatiaľ nemožno s istotou posúdiť. Vyhodnotiť tieto obavy a identifikovať ostatné problémy, ktoré sú potenciálnou hrozbou, brzdí mimoriadne málo vedecky podložených informácií (Batie a Ervin, 2001). V súčasnosti neexistujú ani presvedčivé a jednoznačné dôkazy o potenciálnych ekologických výhodách niektorých geneticky modifikovaných odrôd.

Za týchto okolností nie je možné spoľahlivo vyhodnotiť dôsledky aplikácie dohôd TRIP na biodiverzitu. Možno iba konštatovať, že tvrdenia nie sú dostatočne podložené, riziká sú pomerne veľké a súvisiace sociálne vplyvy sú vo všeobecnosti negatívne. Zachovať biologickú diverzitu znamená v prvom rade ochrániť pôvodné habitáty. Ochrana práv duševného vlastníctva k tomu nijako neprispela (CEAS, 2000). Nebolo by spravodlivé viniť za tento neuspokojivý stav WTO, zodpovednosť nenesú ani obchodní vyjednávači či tí, ktorí pripravujú regionálne obchodné dohody. Nie sú to biológovia, ani ekológovia. Hlavným vinníkom je CBD. Vstúpila do ekonomických a politických úvah na úkor svojho hlavného poslania – bdieť nad zachovaním biologickej diverzity. Iba CBD môže pripraviť potrebné medzinárodné zákony, ktoré musia byť dostatočne presné, aby definovali záväzné obmedzenia, ktoré musí WTO i všetci ostatní rešpektovať.

Celkové následky na trvalo udržateľný rozvoj

Neskoršie dodatky aspoň čiastočne vyvážili negatívny vplyv pôvodných dohôd TRIP na verejné zdravotníctvo v nízkopriemových krajinách. Dohody však mali priaznivé účinky v krajinách s vysokou úrovňou technologického rozvoja – bolo to na úkor rýchlejšieho rozvoja nízkopriemových krajín. Udelenie majetkových práv na genetické materiály má vo všeobecnosti negatívne sociálne následky a vysoké ekologické riziká, ktoré globálne environmentálne dohody dokážu brzdíť len veľmi nedostatočne. Celkové dôsledky dohôd TRIP na trvalo udržateľný rozvoj sú zreteľne negatívne. Dodatky o preferenčnom obchode ešte viac posilňujú negatívne efekty.

8. Zapĺňanie medzier

„Nikdy som nezažil veľa dobrého od tých, čo sa tvária, že obchodujú pre verejné dobro. Také správanie nie je medzi obchodníkmi príliš časté a netreba mnoho slov, aby sa dali odradiť“ (Smith, 1904 [1776]: 360).

Uruguajské kolo, ktoré sa skončilo v roku 1994, urobilo veľký kus práce rušením ciel na nepoľnohospodárske produkty, ale mnoho ďalších prekážok obchodu nechalo v platnosti. Na mítingu WTO v Singapure v roku 1996 pribudli do agendy štyri nové body: uľahčovanie obchodu, verejné obstarávanie, súťaž a investície. Tieto „singapurské témy“ mali zaplniť zostávajúce medzery pri otváraŇí trhov priemyselnému exportu aj kapitálu. Mnohí predstavitelia rozvojových krajín k nim pristupovali s podozrením. Keď rokovania v Seattli uviazli na mŕtvom bode, na ďalšom mítingu v Dohe sa dohodlo, že rokovania o týchto nových témach sa môžu začať až po konferencii v Cancúne v roku 2003, ale iba pod podmienkou, že sa dosiahne úplná zhoda o obsahu návrhov. Jasne to formuloval predseda na záverečnom zasadnutí v Dohe: rokovania nebudú pokračovať, kým každá členská krajina WTO nebude pripravená s návrhmi súhlasiť. Zo štyroch tém prežilo iba uľahčovanie obchodu. Koalícia rozvojových krajín v Cancúne ostatné tri zablokovala. Ale celkom sa nevytratili. Ostávajú v „spodných zásuvkách“ agendy WTO a EÚ spolu s USA sa aktívne usilujú presadiť ich do regionálnych a bilaterálnych dohôd.

Táto kapitola skúma dôsledky navrhovaných dohôd pre každú zo štyroch singapurských tém. Ustanovenia, týkajúce sa uľahčovania obchodu, môžu pozitívne prispieť k ekonomickému rozvoju, ale ich účinky nie sú výrazné. Verejné obstarávanie by prinieslo krátkodobý málo významný prospech, ale za cenu obmedzenia schopnosti rozvojových krajín používať v záujme dlhodobého rozvoja jednoduché a účinné politické nástroje. Dôsledky návrhov o súťaži sú podobné. Tie o investíciách sú výhodnejšie pre investorov ako pre krajiny, v ktorých investujú, pretože zakazujú množstvo opatrení a postupov, ktoré sa predtým vo viacerých rozvojových krajinách osvedčili.

Uľahčovanie obchodu

Cieľom dohôd o uľahčovaní obchodu je znížiť alebo úplne odstrániť zbytočné náklady a byrokratické prekážky, ktorým exportéri a importéri čelia pri prechode produktov cez

hranice dokonca aj vtedy, keď clá už boli zrušené. Dohoda dosiahnutá v Cancúne odráža široký konsenzus rozvojových i rozvinutých krajín a presvedčenie, že obom skupinám môže priniesť významný ekonomický prospech. Náklady obchodovania by klesli, objem obchodu by rástol a rozvojové krajiny by získali dodatočné príjmy z účinnejšieho výberu colných poplatkov, ktoré ešte môžu v súlade s dohodou vyberať. Rokovania sa týkajú najmä rozsahu záväzkov, ktoré sú krajiny ochotné prijať, a od úrovne finančnej podpory, ktorú sú rozvinuté krajiny pripravené poskytnúť.

Ale to nie je všetko. Vo výkonnostných ukazovateľoch, ktoré pripravuje Svetová banka, sú medzi rozvinutými krajinami pomerne veľké odchýlky. Mnohé z nich majú v kľúčových ukazovateľoch nižšiu výkonnosť ako časť rozvojových ekonomík (Arvis et al., 2007; Svetová banka, 2008). Logistické náklady sú vo viacerých krajinách EÚ vyššie ako v Ázii a Latinskej Amerike. Argentína vyžaduje menej dovozných dokumentov ako Španielsko. Priame náklady importov do Brazílie sú nižšie ako pri dovozoch do Veľkej Británie. Mnoho vysokopríjmových krajín vyžaduje také technické a zdravotné štandardy, ktoré rozvojové krajiny považujú za prekážky v obchodovaní (pozri Rámček 8.1). Záväzky, ktoré sa krajiny počas obchodných rokovaní usilujú presadiť, sú teda protichodné. Transakčné náklady a byrokratické prekážky sú však vyššie v rozvojových krajinách ako v rozvinutých a najväčšiemu tlaku na reformu domácich systémov čelia rozvojové krajiny. Málokto je však ochotný zľaviť z vlastných navyknutých postupov bez toho, aby za to nezískal nejakú výhodu.

Navrhované reformné opatrenia sa týkajú informačných technológií, logistiky prepravy tovarov cez prístavy, prípravy a transferu dokumentov, nákladov, komplexnosti, transparentnosti a profesionality colného odbavovania, ako aj harmonizácie systémov a štandardov. Svetová colná organizácia (WCO) vypracovala pravidlá optimálnych postupov a praxe v dokumente s názvom Medzinárodná konvencia o zjednodušení a harmonizácii colných procedúr (Kjótska konvencia). Mnoho rozvojových krajín ju nepodpísalo. Pri dosahovaní požadovaných štandardov spôsobujú ťažkosti nepružnosť úradov, absencia moderných komunikačných a informačných systémov a nedostatočná kvalifikácia personálu (Hökman, 2001).

Kým sa celkom neodstránia hraničné kontroly, nie je možné eliminovať všetky náklady, spojené s importom a exportom. Existuje veľa odhadov, ako sa dajú tieto náklady znížiť. Zvyčajne sa tvoria tak, že sa porovnáva priemerná výkonnosť ekonomiky rozvojových krajín s rozvinutými. Keď sa tieto odhady vložia do ekonomických modelov, možno sa dopracovať k dramatickým výsledkom s hodnotami rovnako vysokými – alebo dokonca ešte vyššími – ako pri úplnom odstránení všetkých ciel a poplatkov. V súvislosti s rokovaniami rozvojového kola v Dohe väčšina modelov naznačuje, že celkový efekt na rast prosperity by bol väčší ako pri zrušení colných poplatkov na všetky poľnohospodárske a nepoľnohospodárske tovary. Ako sme už videli predtým, pozitívne dôsledky v ekonomickom vývoji sú často menej významné, ako sa zvykne tvrdiť. Celkový účinok na objem medzinárodného obchodu a s tým súvisiaci nárast alebo pokles produkcie by však bol výrazný. Keby bol taký veľký ako naznačujú modely, bolo by to toľko, alebo viac, ako pri požadovanom znížení všetkých ciel a poplatkov. To isté platí aj o súvisiacich dôsledkoch na ľudia a životné prostredie. Keby boli ekonomické benefity skutočne veľké, sociálne a environmentálne dôsledky by boli ešte väčšie.

Rámček 8.1 Technické prekážky obchodovania pri importoch do EÚ

Prieskum zainteresovaných subjektov, ktorý bol súčasťou štúdie SIA pre navrhovanú obchodnú dohodu EÚ Mercosur, označil za jednu z najväčších prekážok pri dovozoch do EÚ jej nové predpisy o registrácii, ocenení, autorizácii a obmedzeniach pre chemikálie (REACH). Zhodli sa na tom respondenti zo všetkých troch skúmaných krajín (Argentína, Brazília a Uruguaj). Predpisy boli zdrojom najväčších obáv v komorách exportérov a v komorách chemického priemyslu v Argentíne i v Brazílii.

REACH je komplexný systém registrácie, ktorý nepokrýva iba chemikálie, ale aj chemické deriváty. Týka sa exportu mnohých ďalších produktov, vrátane obuvi, textilu, kožených výrobkov, domácich spotrebičov, liekov, potravinových aditív, produktov výživy pre zvieratá, kozmetiky, palív a minerálov a, samozrejme, chemických produktov. Náklady na registráciu nie sú v súčasnosti spresnené, ale očakáva sa, že budú vysoké a tvrdo postihnú predovšetkým malé a stredné podniky. Exportéri a vládni činitelia, ktorí sa zapojili do prieskumu, považovali REACH za významnú technickú prekážku obchodovania.

Argentínska vláda predložila WTO stanovisko zahraničných dodávateľov, v ktorom vyjadruje vážne znepokojenie nad neprimeranosťou európskeho systému registrácie vrátane ustanovenia o informáciách a technickej pomoci prostredníctvom informačného strediska WTO a Európskej agentúry pre chemikálie. V stanovisku sa píše, že súčasné usporiadanie je vážnou prekážkou ďalšieho zotrvania predovšetkým malých a stredných zahraničných firiem na európskom trhu.

Zdroj: Prezaté od Estudio López Dardaine (2009)

V skutočnosti je veľmi nepravdepodobné, že by dôsledky uplatňovania predpisov EÚ boli takým veľkým problémom. Väčšina rozvojových krajín, ktoré si nemohli dovoliť plne informatizovať svoje colné postupy, už získali od Svetovej banky a iných rozvojových agentúr prostriedky na počítačové vybavenie a siete. Podobná pomoc bola poskytnutá aj na iné opatrenia na uľahčenie obchodu. Niečo z toho skutočne pomohlo, iné sa minulo účinkom. Ťažšie je implementovať ďalšie reformy a najväčší problém je zabezpečiť skutočnú efektívnosť rozvojovej pomoci. Keď rozvojové krajiny v rámci obchodných dohôd rokujú o opatreniach na uľahčenie obchodu, sú spravidla veľmi opatrné a nezaviažu sa k ničomu, čo by aj tak neurobili – najčastejšie s technickou, alebo finančnou pomocou zvonka. Takisto sú veľmi opatrné pri súhlase s penalizáciou za nesplnenie dohodnutých opatrení. Každá pomoc navyše, zakotvená v obchodných dohodách, by sa zišla. Nemožno však reálne očakávať, že to bude viac ako malý príspevok k úsiliu, ktoré si táto ťažká úloha vyžaduje. Tvrdenia, že opatrenia na uľahčenie obchodu, obsiahnuté v obchodných dohodách, ponúkajú veľké benefity – alebo naopak – znamenajú veľké náklady, sú iba pokusom problematiku zveličovať.

Verejné obstarávanie

Cieľom navrhovaných opatrení v oblasti verejného obstarávania je otvoriť veľký trh, ktorý by bol inak z voľného obchodu vylúčený. Vláadne výdavky na tovary a služby súkromného sektora sa často obmedzujú na domácich dodávateľov a zahraniční exportéri doslova túžia získať prístup na tento trh. V krajinách OECD je jeho priemerná hodnota približne 8 % HDP, v rozvojových krajinách je to asi 5 % (OECD, 2002). Argumenty za diskrimináciu cudzích a v prospech domácich dodávateľov hovoria o možnosti vyhnúť sa veľkým nákladom na vyhlasovanie medzinárodných tendrov, o zachovaní vládnej kontroly nad makroekonomickou a rozvojovou politikou krajiny, podpore rozvoja konkrétnych odvetví hospodárstva a regiónov a v neposlednom rade aj o národnej bezpečnosti. Je všeobecne známe, že diskriminačné investície USA do vesmírneho programu sa americkým firmám bohato vyplatili, pretože získali globálny náskok v mikroelektronike a počítačových technológiách.

Od konca 70. rokov minulého storočia viedla trhovo orientovaná politika krajín OECD k vyššiemu stupňu liberalizácie. Uruguajské kolo obsahovalo aj Dohodu o verejnom obstarávaní (GPA), ktorá definovala postupy a minimálne cenové prahy na vypisovanie medzinárodných tendrov s ustanoveniami o transparentnosti a potrebe vyhýbať sa používaniu technických prekážok v obchode. GPA zaväzuje iba svojich signatárov, pritom väčšina rozvojových krajín dohodu nepodpísala. Cieľom pôvodných návrhov zo singapurskej konferencie v roku 1996 bolo rozšíriť GPA tak, aby zaväzovala všetky členské krajiny WTO. Tento zámer sa neskôr zúžil iba na otázku transparentnosti (Khor, 1997). V Dohy sa téma verejného obstarávania opäť obmedzila na transparentnosť s jasným dodatkom, že rokovania nebudú krajiny pri uprednostňovaní domácich dodávateľov obmedzovať.

Deklarácia z Dohy síce uznala dôležitosť multilaterálnych dohôd o transparentnosti, ale nepokúsila sa vysvetliť, prečo sú dôležité. Keďže navrhovaná dohoda by neobmedzila právo krajín na diskrimináciu v prospech vlastných dodávateľov, nie je jasné, či má význam pre voľný obchod. V Singapure predstavitelia USA zdôrazňovali cieľ potlačiť korupciu (ibid.). Táto téma sa však netýka obchodu, najmä ak sa verejné obstarávanie dá obmedziť na domácich dodávateľov. Jedným z hlavných dôvodov, prečo rozvojové krajiny odmietli v Cancúne návrhy z Dohy bola obava, že by to mohol byť prvý krok k zákazu preferovať domácich dodávateľov (Das, 2002).

Keby sa dohoda o verejnom obstarávaní obmedzila na otázku transparentnosti, dôsledky by boli malé. Prípadné vyšetrovanie by sa zrejme odvíjalo od požiadavky WTO, a nie od iniciatívy niektorej z krajín. Pravdepodobne by sa týkalo iba tých rozhodnutí o obstarávaní, ktoré by vyvolali nespokojnosť niektorej zahraničnej spoločnosti. To by znížilo mieru domácej korupcie pri uzatváraní takýchto zmlúv, ale súčasne by to znamenalo, že štátne inštitúcie, ktoré obstarávanie realizujú, by museli čeliť lobistickým tlakom a rôznym iniciatívam nadnárodných korporácií. Celkovým efektom by bol pravdepodobne tlak na znižovanie cien aspoň pri niektorých kontraktach, ale je ťažké odhadnúť aký veľký prínos by to malo. Podiel zmlúv, ktorých by sa to týkalo, by bol pravdepodobne nízky, možno aj nulový, pretože preferenčné zaobchádzanie s domácimi dodávateľmi by bolo legitímne aj v prípade, keby zahraničný subjekt ponúkol nižšiu cenu.

Pri regionálnych a bilaterálnych rokovaniach sa ciele EÚ a USA neobmedzujú na transparentnosť. Jednou z ôsmich kľúčových zložiek obchodnej stratégie EÚ je eliminovať „reštriktívne postupy pri verejnom obstarávaní, ktoré diskriminujú dodávateľov z EÚ“ (Európska komisia, 2006b:11). Potenciálne ekonomické dôsledky sú väčšie ako pri požiadavke transparentnosti, ťažko sa však kvantifikujú. Dokonca aj v rámci jednotného európskeho trhu sa pri verejných obstarávaníach podarí dodávateľom z iných členských štátov získať len veľmi málo zmlúv, no často sa stáva, že tender vyhrá domáca pobočka zahraničnej firmy (UNDP, 2003: kap. 15). Veľmi málo sa vie o vplyve na ceny. Štúdia Európskej komisie uvádza, že pri niektorých produktoch môžu byť ceny v otvorených tendroch až o 30 % nižšie ako pri priamych zadaniach (Európska komisia, 2004b). O vplyve zahraničného obchodu to však veľmi málo vypovedá. Aj pri obchodovaní v rámci jediného členského štátu sa zaregistrovali cenové rozdiely, čiastočne spôsobené rozdielmi medzi zmluvami, uzatváranými na základe otvorených tendrov podľa legislatívy EÚ a zmluvami, ktoré takouto procedúrou prechádzať nemusia. Dôsledky týchto iniciatív v rozvojových krajinách sú ešte menej preskúmané. Simon Evenett a Bernard Hoekman vyvodzujú z dostupnej literatúry záver, že od výhod prijatia reforiem pri verejnom obstarávaní sa síce veľa očakáva, ale presvedčivé dôkazy na to nie sú (Evenett a Hoekman, 2005).

Verejné súťaže o zákazky môžu byť ťažkopádne a drahé. Ani vysokopríjmové krajiny ich nepoužívajú pri všetkých nákupoch pre verejný sektor. Mnoho rozvojových krajín by mohlo častejšie používať otvorené súťaže vrátane účasti zahraničných dodávateľov, pretože pri niektorých druhoch zmlúv by úspory z nižšej ceny kontraktu pravdepodobne viac ako vyvážili procedurálne náklady. To, že sa výhody takýchto úspor nevyužívajú, nemusí byť nevyhnutne znakom korupčných praktík. A keby aj bolo, opatrenia proti korupcii musia byť podstatne širšie a hlbšie, samotné obchodné dohody ju odstrániť nedokážu.

Zo širšieho pohľadu môže byť zvýhodňovanie domácich dodávateľov jednoduchý a účinný strategický nástroj ekonomického riadenia a dlhodobej vízie rozvoja. Rozhodnutia, kedy siahnúť po zahraničných dodávateľoch, resp. kedy uprednostniť domácich, sú vecou vlády danej krajiny, pretože sprievodné okolnosti a úvahy presahujú oblasť samotného obchodu. Dlhodobé náklady na prijatie záväzkov reformovať verejné obstarávanie v rámci obchodnej dohody môžu byť omnoho väčšie ako krátkodobé úspory a môžu výrazne prekonať akékoľvek kompenzácie, ktoré by vyjednávačom danej krajiny za to ponúkli.

Hospodárska súťaž

Cieľom navrhovaných opatrení v oblasti hospodárskej súťaže je harmonizácia zákonov a predpisov všetkých krajín v oblasti postupov, ktoré takúto súťaž narúšajú. Singapurský návrh bol za niekoľko desaťročí druhý pokus dosiahnuť záväznú medzinárodnú dohodu o pravidlách hospodárskej súťaže. Prvým pokusom bola iniciatíva OSN z roku 1980 o spravodlivých princípoch a pravidlách na kontrolu reštriktívnych postupov. Táto iniciatíva mala chrániť ekonomiky krajín pred neférovými krokmi nadnárodných korporácií. Rozvojové krajiny vyžadovali záväzný súhlas s iniciatívou, priemyselné ju odmietali (UNDP, 2003: kap. 14). Ďalšia iniciatíva WTO, ktorú predstavili v Singapure, mala opačný priebeh – podporovali ju rozvinuté krajiny a rozvojové ju odmietali. Jej ciele sa nekryjú s cieľmi predchádzajúcej ini-

ciatívy OSN. Presadzovala ju najmä EÚ, ktorá deklaruje obchodnú stratégiu „zabezpečiť, aby európske firmy netrpeli v tretích krajinách kvôli neprimeranej dotačnej politike domácich spoločností alebo kvôli praktikám, narúšajúcim hospodársku súťaž“ (Európska komisia, 2006b: 7). Ciele iniciatívy OSN (obmedziť praktiky nadnárodných korporácií) a iniciatívy WTO (obmedziť praktiky vlád a firiem rozvojových krajín), si nemusia byť až také vzdialené. Závisí na detailoch dohody a ako sa jedna či druhá iniciatíva naplní.

Len málo rozvojových krajín potrebovalo zákony a pravidlá o hospodárskej súťaži, kým koncom 80. a počas 90. rokov minulého storočia nezačali privatizovať svoje podniky. Odvtedy už mnohé z nich takéto zákony prijali, avšak s ustanoveniami, ktoré vyhovovali ich vlastným potrebám. Komplexné požiadavky, bežné v rozvinutých krajinách, v nich nemajú miesto. Spojeným štátom trvalo sedem rokov, kým vyvinuli infraštruktúru, schopnú zabezpečiť dodržiavanie zákona o zákaze kartelových dohôd, známeho pod menom Sherman Act. Veľká Británia potrebovala jedenásť rokov, pokiaľ si dokázala vynútiť dodržiavanie zákazu kartelov, dvanásť rokov potrebovala na podobný zákon EÚ, kým ho zakotvila v Rímskej dohode, a dokonca dvadsať rokov trvalo, kým novelizovalo zákon o karteloch Japonsko (A. Singh, 2004). Je zrejmé, že krajiny s nižším rozpočtom a menším počtom administratívnych profesionálov vo svojich kontrolných inštitúciách budú potrebovať rovnako dlhý čas, pokiaľ budú schopné na svojom území zabezpečiť podobné zákony – a to aj v prípade, že dostanú technickú pomoc.

Pravidlá hospodárskej súťaže možno využiť na obmedzenie či zákaz vládnych dotácií a iných foriem podpory alebo na zamedzenie niektorých praktík používaných súkromnými firmami. K nim patria kartelové dohody a iné formy tajných dohôd medzi firmami, konkurenčná tvorba cien (keď líder na trhu zníži ceny, aby zničil konkurenciu a potom ich zdvihne) a stratégia fúzií a akvizícií na odstránenie konkurencie. Každá krajina to rieši inak. Americké protimonopolné zákony sa posunuli od štandardizovaných postupov k individuálnemu skúmaniu jednotlivých prípadov, pričom sa berú do úvahy potreby a situácia daného hospodárskeho odvetvia (UNDP, 2003: kap. 14). Zákony a predpisy v EÚ takisto hodnotia jednotlivé ekonomické sektory diferencovane, pričom harmonizácia európskej legislatívy kladie dôraz na statickú efektívnosť a poskytovanie štátnej pomoci formuluje nejasným spôsobom. Japonské zákonodarstvo sa vyvíjalo súbežne s rozvojom jeho priemyslu a v období rýchleho hospodárskeho rastu zvýhodňovalo kartely a iné druhy spolupráce medzi konkurentmi. Mnoho rozvojových krajín prispôsobilo pravidlá hospodárskej súťaže svojim špecifickým potrebám a podmienky hospodárskej súťaže zladilo so štátnym intervencionizmom v prospech domácich firiem. Národné pravidlá hospodárskej súťaže môžu obmedziť kartelové a monopolistické správanie nadnárodných korporácií len čiastočne. Nemajú právomoc zastaviť antidumpingové konania iných krajín a dokázať, že tieto opatrenia majú iba ochranný charakter. Odhaduje sa, že keby úrady USA posudzovali antidumpingové prípady rovnakou optikou ako domáce porušovania hospodárskej súťaže, vo vyše 90 % z nich by sa žiadne porušenie pravidiel nenašlo (Singh a Dhumale, 1999).

O ekonomických dôsledkoch nekalej hospodárskej súťaže v rozvojových krajinách máme málo informácií, pretože väčšina súdnych konaní sa viedla proti členským krajinám OECD. Odhady o intenzite vplyvu rôznych kartelových dohôd na ceny sa pohybujú od 10 do 100 % (Levenstein et al., 2003). Okrem ovplyvňovania spotrebiteľských cien v produkčnej

krajine to môže mať negatívny vplyv aj na spotrebiteľov i výrobcov v krajinách, ktoré daný tovar dovážajú. Odhaduje sa, že medzinárodný obchod, ovplyvnený kartelmi krajín OECD, by mohol tvoriť až 12 % importov do rozvojových krajín a dosahovať hodnotu 2,8 % ich HDP. Rozvojové krajiny nevládu daný stav napraviť. Cieľom zákonov o hospodárskej súťaži v USA a iných krajinách OECD je v prvom rade zabrániť poškodeniu vlastných spotrebiteľov a ekonomík, nie predchádzať škodám v iných krajinách.

Úspech pokusov potlačiť nekalé hospodárske praktiky nadnárodných korporácií záleží predovšetkým od zákonov o hospodárskej súťaži v USA, EÚ a v iných vysokopríjmových krajinách. Medzinárodnú spoluprácu v tejto oblasti koordinuje OECD. Agenda WTO a iné obchodné dohody majú iný cieľ: potlačiť prax nekalej hospodárskej súťaže spoločností a vlád rozvojových krajín. V čase, keď boli v Cancúne zamietnuté návrhy z Dohy, urobila EÚ niektoré ústupky, ktoré zúžili navrhovanú dohodu na dve hlavné požiadavky: zákaz ‚hard core‘ kartelov a súhlas so základnými princípmi WTO: s pravidlom národného zaobchádzania a s doložkou najvyšších výhod. Obidva sú problematické. Zakázať niečo tak evidentne škodlivé ako hard-core kartely by sa stretlo so všeobecným súhlasom, keby sa vedelo, čo to vôbec je. Ajit Singh ich nazýva ‚prirodzene odporné‘ (Singh, 2004: 14). Krajiny OECD sa dohodli na vlastnej definícii, ktorá je dosť nepresná, nezasahuje rozličné zákony rozdielnych štátnych legislatív a jurisdikcie nechávajú jej interpretáciu otvorenú (International Competition Network, 2005). Podľa spomínanej definície možno z postihu vylúčiť skoro každé konanie, porušujúce hospodársku súťaž s odôvodnením, že „všetky výnimky a povolenia z toho, čo by sa mohlo považovať za hard core kartel, by mali byť transparentné a mali by sa pravidelne prehodnocovať, aby sa posúdilo, či sú potrebné na dosahovanie širších a nadradených politických zámerov“ (OECD, 1998). Keby sa takáto definícia dostala do bilaterálnych obchodných dohôd, vládni úradníci v USA alebo v EÚ by mali právo prikázať inej krajine, čo musí urobiť, aby boli splnené ich politické ciele. Rovnako by mohli zakázať robiť čokoľvek iné. To isté platí aj pre dohodu v rámci WTO.

Podobné sú aj problémy so základnými princípmi WTO. Národný prístup (*national treatment*) a doložka najvyšších výhod (*most favoured nation rule*) sú ustanovenia, ktoré riešia prístup na trh, nie priemyselný rozvoj. Keby boli súčasťou pravidiel o hospodárskej súťaži, zabránili by krajine podporovať fúzie medzi domácimi spoločnosťami, čo by im umožnilo získať potrebné úspory z rozšírenia, a tak úspešne konkurovať nadnárodným korporáciám. Podľa týchto pravidiel by to bolo možné iba v prípade, keby rovnakú možnosť uchádzať sa o fúziu s domácou spoločnosťou dostali aj zahraničné spoločnosti (Singh a Dhumale, 1999). Keby sa tie isté princípy aplikovali na rozvojovú politiku EÚ, všetky zmluvy, financované z rozpočtu Európskej komisie na výskum a vývoj by boli zakázané, tak ako aj podobné zmluvy jednotlivých členských štátov, pokiaľ by sa o tieto kontrakty nemohli uchádzať aj zahraniční konkurenti. Tá istá logika by platila aj pre armádne zmluvy financované z amerického štátneho rozpočtu. Aplikácia základných princípov WTO na pravidlá hospodárskej súťaže v rozvojových krajinách by im znemožnila uskutočňovať podobné stratégie rozvoja, aké v procese svojho rozvoja používali súčasné rozvinuté krajiny. Možné zisky z vyššej efektívnosti by boli oveľa menšie ako dlhodobé negatívne dôsledky.

Každá krajina má silné ekonomické dôvody, aby vytvorila svoje vlastné pravidlá hospodárskej súťaže v súlade s vlastnými špecifickými potrebami hospodárstva a stratégie

rozvoja. Existujú rovnako silné dôvody, aby krajiny OECD začali spoločne konať a dôslednejšie kontrolovať postupy medzinárodných korporácií, a to aj s pomocou argumentov zo strany rozvojových krajín. Rozvojové krajiny majú jediný dôvod súhlasiť s podobnými záväzkami v rámci jednotného prevzatia (*single undertaking*) obchodnej dohody: ak sa im súhlas kompenzuje ponukou iných výhod. Pokusy presvedčiť ich, aby s takýmito záväzkami súhlasili, je súčasťou stratégie prenikania na nové trhy, zaodetej do chatrného ekonomického hávu.

Investície

Navrhované opatrenia v oblasti investícií by rozšírili práva investorov a slobodu vlastníť kapitál aj v iných sektoroch ako v bankovníctve a finančných službách. Ide najmä o zriadenie a akvizíciu súkromných spoločností vrátane privatizácie štátnych podnikov. Pri TRIP ide o obmedzenia, ktoré presadzuje WTO, TRIM

(Trade-Related Investment Measures, Obchodné aspekty investičných opatrení) sa pokúša iné obmedzenia odstrániť. Tie prekážajú zahraničným investorom a už Uruguajské kolo rokovaní obsahovalo množstvo ustanovení, ktoré ich zakazovali používať. Kolo rokovaní v Dohy išlo ešte ďalej a navrhlo širšiu investičnú dohodu v rámci WTO. O to isté sa pokúšala aj OECD, rokovania o multilaterálnej dohode o investíciách sa však v roku 1998 skončili neúspechom. Pokus WTO odmietli aj v Cancúne v roku 2003. Odvtedy sa však podpísalo veľa bilaterálnych a regionálnych dohôd. Ich cieľom je zabezpečiť rovnaké zaobchádzanie so zahraničnými firmami ako s domácimi a stanoviť väčšie práva pre investorov. Výhody pre investujúce krajiny sú jasné. Dôsledky pre prijímajúce krajiny sú komplikovanejšie.

Podobne ako pri iných častiach agendy z Dohy, aj tu je vplyv na rast ekonomickej prosperity malý. Jednorazové účinky globálneho ekonomického rastu sa odhadujú približne na 75 miliárd USD, čiže 0,25 % HDP, pričom je veľmi nejasné, aký podiel pripadá na investujúce a aký na prijímajúce krajiny (Nagarajan, 1999). Omnoho väčší profit v dlhodobom horizonte by rozvojovým krajinám prinieslo zvýšenie dôvery investorov. To by znamenalo nárast priamych zahraničných investícií a trvalý hospodársky rast.

Dirk Willem te Velde a Dirk Bezemer zistili, že ustanovenia o investíciách v rámci regionálnych obchodných dohôd viedli k významnému nárastu priamych zahraničných investícií, najmä vo väčších krajinách jednotlivých regiónov (te Velde a Bezemer, 2006). Informácie z ďalších knižných zdrojov, ktoré zostavil Aaron Cosbey, nepriniesli jasné závery (Cosbey, 2005). Keď stúpa objem priamych zahraničných investícií, neznamená to ešte, že nevyhnutne prinášajú rýchlejšie tempo hospodárskeho rastu. Fakty, ktoré opisuje Cosbey, nenaznačujú priamu súvislosť. Jedným z dôvodov, prečo sa krajiny usilujú získať zahraničné investície, je zlepšenie platobnej bilancie. To im umožňuje zvýšiť úroveň dovozu (často luxusných tovarov) bez toho, aby zvýšili vývoz. Vlády, ktorých prioritou je získať takéto investície, to často robia prostredníctvom stimulačných balíčkov a zvyšujú ponuky, aby „prebili“ ponuku inej krajiny. To samo osebe znižuje benefit pre krajinu a zvyšuje zisky nadnárodných spoločností (Hoekman a Saggi, 2002). Investície do fúzií a akvizícií nijako nezvyšujú základné imanie krajiny, ale kapitálové zisky sa z domácich presúvajú na zahraničných investorov.

Dlhodobejšie výhody môžu rozvojovým krajinám priniesť iba technológie používané nadnárodnými korporáciami, ktoré neskôr preberú domáce firmy. S výnimkou východnej Ázie bol úspešný transfer technológií skôr výnimkou ako pravidlom (UNDP, 2003: kap. 12). Aj tam sa tie najúspešnejšie krajiny spoliehali na zahraničné investície iba okrajovo (Jomo, 2005). Ako sme videli vo štvrtjej kapitole, úspech východoázijských krajín bol založený na širokej palete protikonkurenčných opatrení, z ktorých spomeňme stimuly pre domácich investorov vo vybraných odvetviach, obmedzovanie zahraničného vlastníctva, obmedzenia exportu pre spoločnosti so zahraničnou majetkovou účasťou a požiadavku minimálnej úrovne domácej participácie. Požiadavky tohto druhu sú podľa ustanovení obchodných dohôd zakázané alebo významne obmedzené.

Kombinácia investícií do technológie a akumulácia kapitálu sa môže stať mohutným motorom socio-ekonomických premien a zníženia chudoby. Keby niektorá krajina dokázala vyrokovať takú obchodnú dohodu, ktorá by urýchlila rozvoj vlastného technologického potenciálu a umožnila akumuláciu vlastnej majetkovej podstaty, na jej celkovom rozvoji by sa to bezpochyby prejavilo pozitívne. Ak ju presvedčia, aby súhlasila s dohodou, ktorá uprednostní záujmy zahraničných investorov, a dobrovoľne pristúpi na zúženie priestoru pre vlastnú rozvojovú politiku, v dlhodobej perspektíve stratí omnoho viac, ako by jej bohaté elity, vyžadujúce luxusný tovar z dovozu, získali krátkodobým zlepšením platobnej bilancie krajiny.

Celkové vplyvy na trvalo udržateľný rozvoj

Iba jedna zo štyroch singapurských tém – uľahčovanie obchodu – má šancu pozitívne prispieť k trvalo udržateľnému rozvoju, a aj tam je efekt malý. Väčší prospech môže krajina získať vlastnou reformou administratívnych postupov v obchodnom styku, ale zahrnutie týchto opatrení do obchodnej dohody jej poskytne iba užitočný mechanizmus na koordináciu s inými krajinami a medzinárodnú pomoc.

Rozvojové krajiny v Cancúne zamietli ostatné tri témy zo Singapuru – a spravili dobre. Ustanovenia o verejnom obstarávaní by im priniesli iba malý a krátkodobý ekonomický benefit, ale za cenu zúženia, či dokonca straty možnosti slobodne rozhodovať o vlastných politických nástrojoch efektívneho riadenia ekonomiky v záujme dlhodobého rozvoja. Ustanovenia o hospodárskej súťaži majú podobné dôsledky. Pre rozvojové krajiny existujú presvedčivé dôvody, aby posilnili vlastné národné predpisy o hospodárskej súťaži, tie však treba upraviť na špecifické ekonomické a rozvojové potreby každej krajiny nezávisle od medzinárodných pravidiel. Navrhované dohody o investíciách sú predovšetkým v záujme investorov, nie krajín, v ktorých investujú. Zakazujú širokú paletu opatrení, ktoré svojho času významne prispeli k úspešnému rozvoju krajín východnej Ázie. Takzvané singapurské návrhy v týchto troch oblastiach a ich ekvivalenty v rámci bilaterálnych a regionálnych dohôd majú na trvalo udržateľný rozvoj negatívny vplyv.

9. Pravidlá hry

„Rozdeľovanie bohatstva závisí od zákonov a zvykov spoločnosti. Pravidlá, ktoré ho určujú, sú výrazom názorov a pocitov vládnucej zložky spoločenstva“ (Mill, 1909 [1848]: kniha 2, kap. 1)

Rámcová činnosť WTO okrem úsilia odstraňovať prekážky obchodu a iných opatrení, o ktorých sme sa zmienili v predchádzajúcich kapitolách, obsahuje aj množstvo iných pravidiel, bez ktorých by systém nemohol fungovať. Cieľom agendy z Dohy bolo revidovať viaceré z týchto pravidiel, pričom v regionálnych a bilaterálnych dohodách často nachádzame ich varianty alebo rozšírenie verzie.

V tejto kapitole sa budeme podrobnejšie zaoberať dôsledkami navrhovaných zmien v niektorých najdôležitejších pravidlách. Väčšina z nich má rozporuplné účinky, prospešné pre niektoré krajiny a škodlivé pre iné. Celkovo možno hovoriť o prospešných efektoch, sú však malé. Dve položky, pravidlo o špeciálnom a diferencovanom zaobchádzaní a pravidlo o regionálnych obchodných dohodách, vyvolávajú aj naďalej vážne obavy. Obe súčasné pravidlá majú vážne nedostatky, ktoré obmedzujú vyhliadky na pokrok v rozvojových krajinách. Navrhované úpravy ich korigujú iba nepatrne, alebo vôbec.

Kapitolu uzatvárajú úvahy o ďalšej téme, obchode s ropou a inými nerastnými zdrojmi. Ten môže mať vážne negatívne následky na trvalo udržateľný rozvoj, ktoré súčasná rokovacia agenda neobsahuje.

Pravidlá WTO

V porovnaní s OSN je Svetová obchodná organizácia malá inštitúcia s nevelkým rozpočtom. V niektorých prípadoch však dokáže viac najmä vďaka svojmu vysoko efektívnemu systému globálnych zákonov. Ak sa krajina neprispôbi pravidlám WTO, nikto jej nehrozí vojenským zásahom (o čo sa nie príliš úspešne pokúša OSN), ale musí zaplatiť pokutu úmernú previneniu. Používanie obchodných sankcií nie je výlučnou doménou WTO, ale nikto nepoužíva sankcie tak často a dôrazne ako práve ona. Poškodená strana podá žalobu, žalovaná strana je súdená a ak súd uzná jej vinu, musí zaplatiť pokutu, alebo niesť dôsledky. Rozvinuté krajiny sú postihnuteľné rovnako ako rozvojové a boli už prípady, keď niektoré z najchudobnejších krajín zažalovali bohatú krajinu a proces vyhrali.

Existujú tendencie využívať globálnu silu pravidiel WTO aj v iných prípadoch ako je regulácia medzinárodného obchodu. Veľká časť odporu voči TRIP a trom zo štyroch singapurských tém (verejné obstarávanie, hospodárska súťaž a investície) sa zakladá na argumente, že nejde o obchodné problémy, a teda by nemali byť predmetom regulácie podľa pravidiel WTO. Používanie obchodných sankcií pri riešení environmentálnych otázok zase viedlo k opačným názorom, podľa ktorých by WTO tieto otázky regulovať malo. To by uľahčilo rozhodovanie, či možno použiť sankcie v prípade, keď sa porušia pravidlá WTO v oblasti životného prostredia. Oba tieto argumenty stoja na vratkých nohách. WTO má na základe svojho statusu oprávnenie regulovať iba záležitosti týkajúce sa obchodu; keby sa jej oprávnenia rozšírili tak, aby zahŕňali oblasti všetkých relevantných orgánov OSN, znamenalo by to, že sa stane akýmsi kontrolným orgánom tejto svetovej organizácie.¹⁵ Na tzv. „darebácke“ štáty, ktoré sa odmietajú podriať rezolúciám OSN, možno uvaliť obchodné sankcie bez toho, aby sa zahraničná politika riešila prostredníctvom pravidiel WTO. Napriek tomu všetko, čo WTO robí, robí dobre.

Kvalita pravidiel WTO nezáleží od organizácie samotnej, ona ich totiž netvorí. Iba poskytuje obchodným predstaviteľom svojich členských štátov fórum na ich formulovanie. Takisto ani neposudzuje, či boli pravidlá porušené. Aj to prenecháva obchodným predstaviteľom členských štátov, ktorí pôsobia v rámci WTO. Väčšina polemík sa netýka otázky, či má WTO príliš veľa, alebo príliš málo právomocí, ale ako ich členské štáty využívajú.

WTO nie je iba priestor na stretávanie, kde členské štáty rokujú, čo by malo a čo nemalo byť v zozname povolených colných a iných obchodných bariér. Mechanizmus urovnávania sporov (*dispute settlement mechanism*) patrí ku kľúčovým zložkám jej fungovania. Veľmi dôležité sú aj pravidlá, ktoré určujú, v akom rozsahu môžu členské štáty udeľovať preferenčné zaobchádzanie niektorým členským štátom a iným nie, ako aj rôzne iné pravidlá, bez ktorých by systém nemohol efektívne fungovať. Cieľom agendy z Dohy bola revízia veľkého počtu týchto pravidiel, regionálne a bilaterálne dohody však často obsahujú ich varianty či rozšírené znenia.

Mimoriadne dôležitých je šesť skupín pravidiel: urovnávanie sporov; dotácie, kompenzačné opatrenia a anti-dumping; technické a zdravotné štandardy; osobitné a diferencované zaobchádzanie; regionálne obchodné dohody; obchod a životné prostredie. Každé z týchto skupín budeme venovať osobitný priestor. Ekonomické modely nedokážu spoľahlivo modelovať dôsledky, vyplývajúce z aplikácie týchto pravidiel, preto ich hodnotenie vychádza z iných metód. Pri niektorých boli k dispozícii kvantitatívne informácie, ďalšie sa hodnotili na základe kvalitatívnych úvah a zistení z dostupnej literatúry.

Štúdie SIA sa obmedzili na posudzovanie možných následkov zmenených pravidiel najmä v súvislosti s agendou WTO z Dohy. Pri posudzovaní viacerých pravidiel nepôjdeme ďalej. Bližšie sa však pozrieme na tie o uzatváraní regionálnych obchodných dohôd, pretože majú silný vplyv na celý globálny režim obchodovania. Takisto sa budeme zaoberať niektorými pravidlami, ktoré ešte neboli napísané, ale pravdepodobne by bolo vhodné, aby boli.

Urovnávanie sporov

Dohovor o urovnávaní sporov (DSU) z dielne WTO a mechanizmus urovnávania sporov (DSM) vznikli pri založení WTO a vo všeobecnosti sa považujú za výrazné zlepšenie v porovnaní so systémom, ktorý fungoval v rámci GATT (Delich, 2002). V predošlom systéme bolo možné prijímať rozhodnutia iba konsenzom. To spôsobilo, že jediný člen sporu ich mohol zablokovať. Pri systéme WTO sa oznámenia o urovnaní sporov prijímajú automaticky, pokiaľ nie sú jednomyselne odmietnuté. To uľahčuje prijímanie záväzných rozhodnutí, hoci odvolania môžu implementáciu ešte na nejaký čas oddialiť. Zbor na urovnávanie sporov, ktorý spravuje DSM, sa skladá zo zástupcov všetkých členských štátov WTO. Pre každý konkrétny prípad vymenúva grémium na urovnávanie sporu. Okrem toho existuje aj trvalý orgán na riešenie odvolaní, ktorého rozhodnutie je konečné, hoci teoreticky ho ešte môže zvrátiť jednomyselné hlasovanie zboru na urovnávanie sporov. Pri WTO bolo zriadené centrum obchodného práva, ktoré poskytuje poradenstvo, tréning a pomáha rozvojovým krajinám lacno a rýchlo zvládnuť odborné právne otázky. Rozvojové krajiny ešte stoja pred úlohou vyvinúť a zdokonaľiť kvalitu vlastných právnych služieb, aby sa nemuseli spoliehať na drahých expertov z rozvinutých krajín (Raghavan, 2000).

Systém WTO sa v praxi využíva omnoho častejšie ako predchádzajúci neefektívny systém GATT. Mnoho podnetov prichádza z rozvojových krajín, sťažujú sa na praktiky rozvinutých, ale aj iných rozvojových krajín. Približne polovica prípadov sa vyrieši už vo fáze konzultácií a zvyšok pokračuje do štádia systémového urovnávania. Iba málo z nich sa po rozhodnutí proti nemu odvolá. Vážne názorové rozdiely na správnosť rozhodnutí vznikli iba v niekoľkých medializovaných prípadoch, ktoré sa týkali zvlášť citlivých tém národného záujmu.

Napriek týmto úspechom možno identifikovať aj problémy (Hudec, 2002; Delich, 2002; UNEP/IISD, 2005). Transparentnosť systému je obmedzená, nevyžiadané podnety nemajú zákonné právo na vypočutie; proces urovnávania kladie vysoké nároky na odbornosť a stojí veľa peňazí; krajiny so silným trhom, ktoré môžu aplikovať obchodné sankcie bez toho, aby poškodili vlastné komerčné záujmy, používajú proces urovnávania sporov omnoho častejšie ako malé krajiny; ustanovenia, ktoré riešia problémy rozvojových krajín, nie sú obsahovo jasné. Agenda z Dohy mala vo svojom programe aj rokovania o vyjasnení týchto otázok.

Štúdia o hodnotení dôsledkov sa zaoberala možnými následkami takých zmien, ktoré sa považujú za pravdepodobné. Medzi ne patrí vyjasnenie postupov pri nevyžiadaných podaniach (*amicus curiae*) s dôrazom na vyššiu flexibilitu pri ich akceptácii. Ostatné zmeny v ďalších oblastiach sú transparentnejšie zverejňovanie priebehu rokovaní a vyjasnenie postupov.

Pri posudzovaní pravdepodobných vplyvov zmien štúdia skúmala ekonomické a iné dôsledky minulých sporov, niektoré z nich sa podarilo kvantifikovať. Dôsledky, vyplývajúce z úspešných prípadov, boli významné a vždy protichodné pre žalovanú a žalujúcu stranu. Medzi zmienenými dôsledkami pre rozvojové a rozvinuté krajiny sa nezistili žiadne odchýlky. Vychádzalo sa z predpokladu, že zmeny budú mať iba malý účinok na dôsledky, vyplývajúce z podobných sporov v budúcnosti. Bol identifikovaný jediný významný dôsledok – mierne skrátenie času, potrebného na dosiahnutie prípadnej dohody. To by znamenalo

protichodné ekonomické dôsledky pre každú zo strán sporu a malý celkový ekonomický prospech. Sociálne dôsledky by vyplývali priamo z ekonomických zvyšovaním či znižovaním zamestnanosti. Environmentálne efekty by sa prejavili ako výsledok zmien vo výrobe, ale pravdepodobne by neboli významné. Analýza nakoniec neponúkla komplexný pohľad na systém urovnávania sporov, ale naznačila, že agendu z Dohy, ktorá sa snažila zlepšiť niektoré prvky systému, možno v tomto smere hodnotiť pozitívne.

Dotácie, kompenzačné opatrenia a anti-dumping

Keď vláda dotuje nejakú hospodársku činnosť, znižuje cenu exportov, ktoré sú tak v porovnaní s výrobcami v iných krajinách konkurencieschopnejšie. Pravidlá WTO dotácie nezakazujú, obmedzujú však ich používanie. Ak niektorá vláda tieto pravidlá poruší, iné vlády môžu reagovať uvalením dovozného cla na dané výrobky alebo inými kompenzačnými opatreniami, ktoré by inak neboli povolené. Dohoda o dotáciách a kompenzačných opatreniach reguluje ako používanie dotácií, tak aj opatrení, ktoré možno proti nim použiť. Krajiny môžu podobne reagovať aj na dumping, teda keď nejaká firma predáva na exportných trhoch svoj produkt za nižšiu cenu ako doma. WTO nereguluje obchodné spoločnosti, ale vlády. Osobitná antidumpingová dohoda stanovuje opatrenia, ktoré môžu vlády prijať, aby sa bránili pred dumpingom zahraničných firiem.

Keď sa po Uruguajskom kole znížili clá, nastalo všeobecné zintenzívnenie rôznych protiopatrení (Spinager, 2002). To znamená, že sa vo zvýšenej miere začali zneužívať protiopatrenia, aby sa dosiahol rovnaký stupeň ochrany, aký predtým poskytovali clá. A rozvojové krajiny vyžadovali väčšiu flexibilitu opatrení na boj proti nim (Laird, 2002). Cieľom agendy z Dohy bolo obmedziť zneužívanie týchto protiopatrení presnejšou formuláciou pravidiel a takisto sprísniť obmedzenia na dotácie v rybolove. To je z environmentálnych i ekonomických dôvodov veľmi dôležité, pretože dotácie môžu viesť ku zvýšenému odchytu a k drastickému znižovaniu stavu rýb. Tá istá téma sa zjavila aj v agende z Dohy v sekcii Obchod a životné prostredie.

Štúdiá hodnotenia vplyvov na odvetvie rybolovu naznačila, aké mimoriadne rozdielne môžu byť dôsledky, ktoré sú iné v rozvinutých a iné v rozvojových krajinách, ale sú rozdielne aj v jednotlivých krajinách oboch skupín (Kleih et al., 2006). Možno konštatovať, že krajiny so slabo dotovaným, ale rozvinutým rybolovom by ekonomicky i sociálne profitovali z odstránenia dotácií v iných krajinách. Tam, kde toto odvetvie nie je dostatočne regulované, by sa však výlovy pravdepodobne zvýšili nad únosnú mieru. Konkurencia voľného trhu bez účinnej regulácie vedie v tomto odvetví ku zvyšovaniu kapacít a znižovaniu stavu rýb – s dotáciami či bez nich. V prípadoch, keď sa dotácie použili na znižovanie prebytočných kapacít, by ich zrušenie mohlo mať negatívny vplyv na trvalú udržateľnosť. Drobný rybolov dedinských rybárov je trvalo udržateľnejší ako veľkokapacitné komerčné výlovy. Podobnú úlohu majú aj dotácie v poľnohospodárstve, kde môžu chrániť malých pestovateľov pred konkurenciou z dovozu a pomáhajú zmierňovať chudobu. V týchto prípadoch by sociálne dôsledky mohli byť mimoriadne negatívne, bez akéhokoľvek zlepšenia životného prostredia, naopak, s tendenciou poškodzovať ho kvôli zvýšenému konkurenčnému tlaku. V rozvojových krajinách, ktoré predali právo na rybolov zahraničným spoločnostiam, to môže viesť

k strate príjmov, ale s potenciálne pozitívnymi dôsledkami pre miestnych rybárov. V rozvinutých krajinách s rozvinutým rybolovným priemyslom a s vysokými dotáciami do tohto odvetvia môže ich odstránenie pozitívne vplývať na životné prostredie, i keď krátkodobé negatívne na ekonomiku – ale z dlhodobého hľadiska aj tam prevážia pozitíva. Kľúčovým prvkom vo všetkých krajinách sa pravdepodobne stane silná regulácia rybolovu.

Z hľadiska iných typov dotácií, kompenzačných opatrení a antidumpingu možno očakávať, že zdokonalenie pravidiel WTO bude mať celkovo pozitívny ekonomický efekt. V istých prípadoch, najmä v krajinách, ktoré momentálne profitujú z porušovania pravidiel a zo zneužívania protiopatrení, by sa dali očakávať krátkodobé negatívne účinky. Čo sa týka rozvinutých krajín, posudzovanie vplyvov ukázalo, že Spojené štáty by ekonomicky stratili. Škody pre Európsku úniu by boli zanedbateľné. Z rozvojových krajín by profitovali ekonomiky východnej Ázie. India a Argentína by zaznamenali straty. Zmeny by spomalili rozvoj menších a najmenej rozvinutých rozvojových krajín, ktoré využívajú dotácie na ochranu svojich zatiaľ veľmi zraniteľných hospodárskych odvetví. Environmentálne dôsledky možno vo všeobecnosti charakterizovať ako zhoršenie kvality životného prostredia v niektorých krajinách a zlepšenie v iných. V rozvinutých krajinách nebude ani jeden z týchto trendov výrazný, ale v rozvojových môžu byť zmeny významnejšie najmä v odvetviach, ktoré závisia od prírodných zdrojov, ako napr. rybolov a lesníctvo.

Technické a zdravotné štandardy

Krajiny majú spravidla tendenciu stanovovať rovnaké technické štandardy priemyselných výrobkov a zdravotné štandardy potravín z importu i pre domácich výrobcov. Podmienky na tieto štandardy sú definované v dohodách WTO o technických prekážkach obchodovania (TBT) a sanitárnych a fytosanitárnych opatreniach (SPS). Rozvojové krajiny s rozsahom týchto opatrení nesúhlasia, niektoré predstavujú prekážku ich exportu, a preto musia pri zavádzaní medzinárodných štandardov žiadať o pomoc. Rozvinuté krajiny zase namietajú proti tomu, že dohoda SPS blokuje podmienky minimálnych štandardov ochrany zvierat pri ich importe, čo dáva zahraničným dodávateľom konkurenčnú výhodu pred domácimi.

Agenda WTO z Dohy sa sústredila na technickú a inú pomoc rozvojovým krajinám. Bola kompenzáciou za prijatie týchto dohôd a za zlepšenie domácich štandardov tak, aby ich produkty spĺňali požadované medzinárodné štandardy. Hodnotenia dôsledkov naznačili, že dosiahnuté zlepšenia by boli skôr malé, priniesli by nepodstatný ekonomický prospech – ako exportérom z rozvojových krajín, tak aj importujúcim rozvinutým krajinám. Súvisiace sociálne efekty by boli takisto malé a bez významnejších vplyvov na životné prostredie. Problém adekvátneho zaobchádzania a ochrany hospodárskych zvierat zdôraznili požiadavky EÚ adresované WTO. Píše sa v nich, že by mali byť povolené zákonné štandardy, vrátane kompenzácie za zvýšené náklady (Európska komisia, 2003c). Keby táto požiadavka prešla, zlepšila by štandardy ochrany exportných produktov aj postavenie producentov z krajín EÚ, ale na úkor daňových poplatníkov, ktorí by tieto kompenzácie pre výrobcov zaplatili. Ekonomické dôsledky v exportujúcich krajinách by záviseli od úrovne kompenzácií a spôsobu ich alokovania.

Špeciálne a diferencované zaobchádzanie

Dohody uzavreté v rámci Uruguajského kola obsahovali mnoho ustanovení, týkajúcich sa špeciálneho a diferencovaného zaobchádzania (SDT) s rozvojovými krajinami. Ich súčasťou sú dlhšie prechodné obdobia na implementáciu dohôd, preferenčné zaobchádzanie pri clách a liberalizácii služieb, obmedzenia pri ochranných opatreniach, namierených proti rozvojovým krajinám, menej prísne posudzovanie pri poskytovaní poľnohospodárskych dotácií a ustanovenia o technickej pomoci. Článok XVIII GATT takisto umožňuje poskytovať – po splnení istých podmienok – novým hospodárskym odvetviam podporu.

Počas príprav na konferencie WTO v Seattle a v Dohe mnoho rozvojových krajín vyjadrovalo obavy z ťažkostí, ktoré im spôsobí implementácia záväzkov, prijatých na Uruguajskom kole, implementácia záväzkov voči rozvinutým krajinám, interpretácia ustanovení SDT a iných pravidiel WTO. Konferencia v Dohe súhlasila s týmito podaniami a rozhodla sa zrevidovať ustanovenia o špeciálnom a diferencovanom zaobchádzaní, posilniť a upresniť záväzky rozvinutých krajín. Hodnotenie dôsledkov rozhodnutí z Dohy prišlo k záverom, že uspokojujivé vyriešenie problémov implementácie by mohlo mať vo väčšine rozvojových krajín, predovšetkým v tých najmenej rozvinutých, prospešný ekonomický a sociálny vplyv. Pomohlo by totiž minimalizovať niektoré potenciálne negatívne dôsledky iných častí agendy. Mnoho z týchto problémov na svoje riešenie ešte len čaká.

Obmedzená účinnosť ustanovení SDT pri podpore rozvojových krajín neprestáva byť zdrojom veľkých obáv. Niektoré z výhrad, ktoré formulovali rozvojové krajiny, sú oprávnené, iné sú otáznе. Ako sme už videli v piatej kapitole, lepší prístup poľnohospodárskych produktov na trhy rozvinutých krajín by v prvom rade prospel veľkým komerčným výrobcom, a nie malým farmárom. Dôsledky pri odstraňovaní chudoby by boli pravdepodobne skôr negatívne, ako pozitívne. A vo štvrtej kapitole sme konštatovali, že väčšia sloboda pri ochrane domáceho priemyslu by sama osebe nedokázala urýchliť priemyselný rozvoj krajiny. Tie krajiny, ktoré sa na rebríčku rozvoja dokázali posunúť výrazne vpred, odhodlane postupovali podľa starostlivo vypracovanej stratégie, ktorá riešila rozvoj mesta i vidieka ako jeden súvislý celok. Napriek schváleným dodatkom i tým, o ktorých sa ešte len rokuje, nestačia ustanovenia o špeciálnom a diferencovanom zaobchádzaní v dohodách WTO na to, aby sa z agendy z Dohy stala rozvojová agenda.

Na modifikáciu prístupov k SDT vzniklo viacero návrhov. Vrátime sa k nim v jedenástej kapitole, kde budeme skúmať aj ďalšie možné reformy.

Regionálne obchodné dohody

Keby v dohodách GATT nebol článok XXIV, Európska únia by flagrantným spôsobom porušovala pravidlá WTO. To isté platí aj o Severoamerickej dohode o voľnom obchode (NAFTA) medzi USA, Kanadou a Mexikom. Tento článok umožňuje výnimky z kľúčového pravidla WTO o zákaze diskriminácie a dáva priestor na vznik zóny voľného obchodu (FTA), v ktorej skupina krajín vo vzájomnom styku odstraňuje clá a iné obchodné bariéry, alebo vytvára colnú úniu so spoločnými externými clami pri obchodovaní s tretími krajinami. Zóny voľného obchodu a colné únie sú kolektívne známe ako regionálne obchodné dohody (RTA).

Kľúčové princípy WTO vyžadujú, aby sa každý členský štát WTO správal rovnako ku všetkým ostatným členským štátom. Zóna voľného obchodu je už vo svojej podstate diskriminačná. Jej členovia majú výnimku z kľúčových pravidiel WTO, čo umožňuje existenciu formácií ako EÚ, NAFTA a ďalších regionálnych zoskupení s podobnými ekonomickými väzbami.

Európska únia zašla ešte ďalej: nie je to iba zóna voľného obchodu a colná únia, ale jednotný trh, kde už neexistujú obmedzenia pre voľný pohyb kapitálu a pracovnej sily. V niektorých členských štátoch EÚ sa už intenzívne diskutuje, či integrácia nezašla príliš ďaleko, a dokonca aj o tom, či je výhodné zotrvať v zóne voľného obchodu. Podobné diskusie počuť aj v krajinách zoskupenia NAFTA. Členstvo v takomto klube dostáva každú krajinu pod väčší konkurenčný tlak zo strany ostatných členských krajín, ale súčasne umožňuje jej vlastným exportérom – vzhľadom na veľkosť regionálneho trhu – realizovať úspory z rozšírenia.

Preferenčné obchodné dohody už z princípu deformujú obchodné vzťahy, pretože diskriminujú iných v prospech svojich partnerov v zoskupení. Zvyšujú obchodnú výmenu s ďalšími členskými štátmi zoskupenia na úkor obchodu s inými krajinami. Výsledkom je ekonomická strata pre skupinu ako celok a pre každú krajinu zvlášť, pretože importujú tovary a služby medzi sebou, pričom nakúpiť ich inde by bolo lacnejšie. Strata sa aspoň čiastočne kompenzuje ziskom z úspor z rozšírenia. Oslabenie obchodnej výmeny s inými krajinami by mohla vykompenzovať vyššia ekonomická aktivita v regióne, ktorá by viedla k nárastu zahraničného obchodu. Ekonomické dôsledky v jednotlivých krajinách zoskupenia, ako aj v celom regióne závisia od toho, ktorý z uvedených efektov preváži. Preferenčné dohody, ktoré rušia, či aspoň zmiernujú bariéry pre niektoré tovary a služby, ale ponechávajú ich pre iné, majú tendenciu mariť, nie vytvárať nové obchodné vzťahy (Pomfret, 2006). Výnimka, ktorú udelila WTO v úsilí čo najviac potlačiť diskrimináciu, určuje, že každá regionálna obchodná dohoda musí požiadať v podstate o každý obchod medzi zúčastnenými stranami. Nie je jasne definované, čo znamená „v podstate“, dokonca ani to, čo tu znamená „obchod“. Výnimka takisto stanoví, že akékoľvek prechodné riešenia pri založení regionálnej obchodnej dohody sú možné iba v prípade, ak sa ukončia v rozumnom čase. Rozumný čas v týchto prípadoch znamená obdobie nepresahujúce desať rokov.

Tento nedostatok jasných formulácií vyvoláva množstvo zaujímavých polemík. Počas verejnej prezentácie jednej štúdie SIA vyjednávač za Európsku komisiu vysvetľoval, že jej ponuka zníženia ciel bola v súlade s pravidlami WTO, pretože sa týkala viac ako 95 % všetkých obchodných prípadov medzi zúčastnenými stranami. Vyjednávač za druhú stranu vysvetlil, ako dosiahol, aby pokrývala iba 35 %. Kalkulácia Európskej komisie vychádzala z aktuálneho objemu obchodnej výmeny. Alternatívny výpočet uvažoval objem obchodu, ktorý by sa dosiahol po odstránení všetkých ciel.

Rozvojové krajiny majú relatívne málo produktov s konkurenčnou výhodou na medzinárodných trhoch. Vysoké clá na tých niekoľko exportovateľných produktov môže obchod s nimi znížiť na nulu. Odstránenie colných poplatkov na ostatné produkty sa bude týkať v podstate celej existujúcej – väčšinou minimálnej – obchodnej výmeny. To nemožno chápať ako významnú zónu voľného obchodu.

Mnohé regionálne obchodné dohody ani zďaleka nenapĺňajú podmienky voľného obchodu a takisto mnohé sú regionálne len podľa názvu. Európa je jasne identifikovateľný región. Podobne aj Severná Amerika. Možno nájsť veľa ďalších skupín štátov, ktoré sa podpisom regionálnych dohôd pokúsili dosiahnuť vyšší stupeň ekonomickej integrácie. Často neúspešne. To však nemožno povedať o „regionálnom“ zoskupení Európy a Číny ani o kombinácii Spojených štátov a Maroka. V rámci voľne definovaných pravidiel, ktoré sa pokúšajú presadiť zákaz diskriminácie ako kľúčový princíp WTO, sa mnohé preferenčné obchodné dohody medzi geograficky vzdialenými a nesúvisiacimi stranami nazývajú regionálne obchodné dohody.

Väčšie rozvojové a novo industrializované krajiny teraz začínajú hrať tú istú hru. V roku 1990 bolo platných menej ako 50 regionálnych dohôd. Koncom roka 2008 počet tých, ktoré boli ohlásené WTO, presiahol vyše 400 – a ďalej stúpa.

Niektorí ekonomickí analytici tento typ dohôd jednoznačne odmietajú.¹⁶ Iní ich vnímajú ako druhú najlepšiu cestu k plnej multilaterálnej liberalizácii prostredníctvom WTO. Sheila Pageová niektoré z nich hodnotí inak (Pageová, 2007). Tvrdí, že v skupinách krajín so spoločnými historickými, politickými a bezpečnostnými vzťahmi dokážu širšie benefity veľmi výrazne prevážiť ekonomické náklady. Kde takéto prepojenia neexistujú, dohody nie sú ničím iným, ako pokusom silnejšieho vyjednávacieho partnera získať od slabšieho to, čo nedokázal získať rokovaniaми na pôde WTO.

Skupinám rozvojových krajín, ktoré tvoria skutočné regióny a pokúšajú sa napodobniť model Európskej únie, možno tento typ dohôd vrelo odporúčať. Niektoré ďalšie preferenčné dohody budú mať kvôli znižovaniu colných poplatkov za následok obmedzenej škody, ale ich negatívny efekt by mohlo v niektorých prípadoch vyvážiť vytvorenie nových obchodných príležitostí. Je takisto možné, že niektoré z dohôd by mohli znamenať krok vpred v úsilí WTO o multilaterálnu liberalizáciu, ale v tom prípade sa treba pýtať, prečo si ponechala zákaz diskriminácie ako svoj kľúčový princíp. Nijako nepodporuje presadenie singapurských tém a požiadaviek TRIP-plus, ktoré WTO odmietla.

V Dohe sa dohodlo, že aj naďalej budú pokračovať rokovania o spresnení a vylepšení pravidiel o regionálnych obchodných dohodách, pričom sa bude prihliadať predovšetkým na ich príspevok k ďalšiemu rozvoju. Zatiaľ sa dosiahlo málo, okrem požiadavky, aby zúčastnené strany zverejňovali niektoré detaily svojich dohôd.

Obchod a životné prostredie

Agenda z Dohy obsahuje aj položku o obchode a životnom prostredí. Spolu s niekoľkými ďalšími menej významnými otázkami sa zaoberá liberalizáciou obchodu s environmentálnymi produktmi a službami, zlepšujúcimi životné prostredie, ako aj vzájomnými interakciami medzi obchodnými dohodami a medzinárodnými dohodami o životnom prostredí.

Rokovania o priemyselných tovaroch sa týkajú všetkých tovarov, ktoré nejakým spôsobom súvisia so životným prostredím. Podobne sa rokovania o liberalizácii služieb týkajú všetkých takýchto služieb. Environmentálne tovary a služby pútajú zvláštnu pozornosť, pretože ich potenciálny príspevok k ochrane životného prostredia si zaslúži vyšší stupeň liberalizácie, aký možno dosiahnuť pri iných produktoch. Liberalizácia environmentálnych

služieb je pre Európsku úniu a ďalšie rozvinuté krajiny strategický cieľ. O liberalizáciu environmentálnych tovarov sa usilujú krajiny, ktoré ich vyrábajú. Rozvinuté krajiny vyrábajú veľa produktov, potrebných na zabezpečenie environmentálnych služieb, zatiaľ čo predovšetkým Čína je významným producentom napríklad nízkoenergetických žiaroviek a fotovoltaických článkov, používaných v solárnych elektrárnach. Veľa sa diskutovalo o otázke, ktoré tovary by sa mali klasifikovať ako environmentálne. Čerpadlo, používané v čistiarni odpadových vôd, môže byť rovnaké alebo veľmi podobné ako to, ktoré sa používa v ropných rafinériách. Všeobecnou tendenciou je, že krajiny, ktoré majú komparatívnu výhodu pri nejakom špeciálnom produkte tvrdia, že by mal byť v zozname environmentálnych tovarov.

Ako sme uviedli už v šiestej kapitole, liberalizácia environmentálnych služieb môže mať priaznivé účinky na životné prostredie, nemusí to však platiť vždy. Málokedy sú také významné, ako sa tvrdí, a často ich sprevádzajú výrazne negatívne sociálne následky. Podobne komplexná je aj problematika environmentálnych produktov. Európska únia v úsilí čo najviac sa priblížiť vytýčeným cieľom subvencuje obnoviteľné zdroje energie vrátane solárnych elektrární. Napriek vlastným obchodným bariéram importuje mnoho fotovoltaických článkov, ktoré sú na výrobu takejto energie potrebné. Veľká časť nákladov pritom pripadá na samotnú inštaláciu, zníženie ceny komponentov má teda malý vplyv na počet inštalovaných zariadení, resp. na spomalenie prejavov klimatických zmien. Keby EÚ využila výhodu nižších nákladov na zníženie dotácií, spomínaný efekt by sa stratil, neprejavil by sa ani pozitívny vplyv na životné prostredie. Negatívne by to pocítili aj dodávatelia komponentov v rámci Európskej únie – získali by zahraniční dodávatelia. Z toho by vyplynul pokles zamestnanosti na jednej a prírastok na druhej strane, ako aj celkový ekonomický benefit pre EÚ v dôsledku celkového zníženia nákladov. Súčasne by sa znečisťovanie životného prostredia súvisiace s výrobou presunulo z Európy do krajín, kde výroba stúpla. Celkové environmentálne dôsledky liberalizácie by boli v oboch smeroch skôr malé.

Cieľom diskusií a rokovaní o vzťahoch medzi obchodnými dohodami a multilaterálnymi environmentálnymi dohodami (MEA) je dosiahnuť stav, aby sa oba typy dohôd vzájomne podporovali. Ako sme uviedli v siedmej kapitole o TRIP a biodiverzite, problémy vznikajú, pretože ustanovenia mnohých MEA nie sú dosť presné. Niektoré, ako napríklad Konvencia o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi a Bazilejský dohovor o riadení pohybov nebezpečných odpadov cez hranice štátov a ich zneškodňovaní, obsahujú detailné ustanovenia, ktoré za špecifických okolností obmedzujú, či dokonca zakazujú obchod medzi krajinami. WTO nemá mandát na definovanie medzinárodného environmentálneho zákonodarstva a tieto dohovory a konvencie musí rešpektovať. Iné MEA, ako napríklad Dohovor o biologickej diverzite, sú už menej špecifické a viac-menej iba širšie definujú nejaký cieľ. V týchto prípadoch nemožno povedať, že by nejaká obchodná dohoda bola v rozpore s medzinárodnou environmentálnou legislatívou, pravda okrem situácie, keď obsahuje ustanovenie, ktoré je v rozpore s daným cieľom. Podľa článku XX dohody GATT možno zákaz obchodu z environmentálnych dôvodov uplatniť, ale iba v prípadoch, keď je to preukázateľne nevyhnutné, keď to selektívne nediskriminuje a keď nejde o skryté obmedzovanie medzinárodného obchodu.

Diskusie vo WTO sa často vedú podľa precedentných prípadov; ide najmä o dva veľmi známe a medializované prípady so žalobami proti USA (Mavroidis, 2000; Jansen a Keck,

2004), spor tuniak–delfín, vyvolaný Mexikom a ďalšími a spor krevety–korytnačky, vyvolaný Indiou, Pakistanom a ďalšími. V oboch spomínaných prípadoch uvalili USA obmedzenia na dovoz potravín, dopestovaných pomocou metód, ktorých dôsledky na iné druhy sa považujú za škodlivejšie ako metódy, ktoré sa používajú v USA, a ktoré nie sú v súlade so schválenými medzinárodnými cieľmi. Zbor na urovnávanie sporov WTO rozhodol, že z technických dôvodov boli obmedzenia neprijateľné, ale nerozhodol otázku, či tieto opatrenia možno charakterizovať ako obmedzovanie obchodu pod rúškom ochrany životného prostredia. Z novších prípadov možno spomenúť žalobu USA proti usmerneniam Európskej komisie, týkajúcim sa geneticky modifikovaných organizmov a priemyselných chemikálií. Tie sa uvádzali ako príklady pravidiel WTO, používaných ako nástroj na obchádzanie opatrení na ochranu životného prostredia (Risso a Wandel, 2004). Tieto spory nespochybňovali právo krajín presadzovať opatrenia na implementáciu multilaterálnej environmentálnej dohody, sústreďovali sa skôr na spôsob ich aplikácie v regulačnom systéme EÚ.

Hodnotenia dôsledkov prišli k záveru, že dodatky, o ktorých sa diskutovalo v rámci rozvojového kola v Dohe, by pravdepodobne mohli znížiť výskyt diskriminačných žalôb, vedených pod zámienkou ochrany životného prostredia. Súčasne by mohli spresniť okolnosti, za ktorých by bolo možné takéto opatrenia oprávnené použiť. Ich príspevok k dosiahnutiu cieľov MEA by bol s najväčšou pravdepodobnosťou nepatrný. Ak majú dosiahnuť nejaký významný pokrok, musia príslušné multilaterálne environmentálne dohody svoje požiadavky formulovať oveľa presnejšie.

Celkový vplyv na trvalo udržateľný rozvoj

Nemožno očakávať, že by ktorákoľvek z navrhovaných zmien pravidiel významne ovplyvnila udržateľný rozvoj. Ekonomické účinky sú vo všeobecnosti pozitívne, ale malé environmentálne a sociálne účinky sú v niektorých krajinách pozitívne, kým v iných sú negatívne. Celkovo však pravidlá o špeciálnom a diferencovanom zaobchádzaní (SDT) a regionálne obchodné dohody (RTA) zostávajú zdrojom oprávnených obáv. Súčasné pravidlá majú vážne nedostatky, ktoré zhoršujú vyhliadky rozvojových krajín na rozvoj. Zmeny, o ktorých sa diskutuje vo WTO, tento stav zlepšujú iba nepatrne alebo vôbec nie.

Chýbajúci prvok

Z veľkého množstva aspektov medzinárodného obchodu, ktoré ovplyvňujú rozvoj a jeho ekologickú udržateľnosť, ten najdôležitejší v agende chýba. Čiastočne sa môže objaviť v preferenčných obchodných dohodách, ale nie tak, aby podporil trvalo udržateľný rozvoj. Ani v agende WTO nemá významné miesto. Obchod s ropou v skutočnosti nie je brzdený mnohými obmedzeniami. Podobne je to aj v obchode s diamantmi alebo inými cennými nerastnými surovinami. Krajiny, ktoré ich vlastnia, nemajú s predajom problém. Tie bez nich zase nemajú dôvod, aby sa dovozu týchto surovín bránili. Obidve strany ekonomicky získavajú, prinajmenšom z pohľadu ortodoxnej ekonomickej teórie. To všetko napriek faktu, že hlavným dôvodom klimatických zmien je predaj, nákup a používanie ropy. Ťažbu týchto zdrojov často sprevádza bezohľadné a masívne ničenie životného prostredia. Rovnako

intenzívne môžu byť aj sociálne efekty. V krajinách, ktoré vlastnia tieto zdroje, a preto by zdanlivo mali najviac profitovať, idú dôsledky tohto vlastníctva zvyčajne opačným smerom, ako by sa podľa klasických ekonomických teórií dalo očakávať. Surovinová kliatba v agende obchodných rokovanií nefiguruje.

Klasickým príkladom teórie komparatívnej výhody Davida Ricarda je obchod so vzácnymi nerastnými surovinami. V tomto prípade možno hovoriť nie o komparatívnej, ale o absolútnej výhode a skúmať, ako táto výhoda pôsobí na ľudí. Ricardo poukázal na fakt, že v podmienkach voľného obchodu majú spotrebiteľia importovaných tovarov výhodu nižších cien a podnikatelia vo všetkých krajinách majú väčší zisk ako pri investíciách do iného odvetvia. Ricardo netvrdil, že by z voľného obchodu profitoval ešte niekto ďalší. V knihe *Zásady politickej ekonómie a zdaňovanie* rozvinul teóriu, ktorú ako prvý priniesol Adam Smith a neskôr ju rozpracoval Karl Marx – totiž teóriu pracovnej hodnoty. Tá hovorí, že ak sa ekonomika krajiny priebežne nediverzifikuje a nevytvára dopyt po nových zručnostiach, konkurencia voľného trhu stláča mzdy na úroveň životného minima. Neoklasická ekonomická teória tvrdí, že vysoké mzdy vo vysokopríjmových krajinách rukolapne dokazujú nesprávnosť klasickej teórie. Tento argument neobstoí hneď z dvoch dôvodov. Po prvé ignoruje fakt, že ekonomiky týchto krajín sa kontinuálne vyvíjajú a priebežne vytvárajú dopyt po nových zručnostiach. Po druhé ignoruje aj fakt, že tieto krajiny tvoria srdce medzinárodného systému obchodovania. Dôsledky Ricardovej teórie nepociťujú krajiny, ktoré dovážajú spomínané zdroje, ale tie, ktoré ich vyvážajú.

Štatistické analýzy vzťahov medzi bohatstvom exportovateľných prírodných zdrojov krajiny a jej úspešnosťou pri zvyšovaní príjmov chudobnej časti obyvateľstva ukazujú obrátenú koreláciu (Sachs a Warner, 1995). Čím má krajina viac týchto zdrojov, tým sú jej ľudia chudobnejší. Najprominentnejšou výnimkou z pravidla sú USA, ale v tomto prípade to mala Amerika ľahké. Keď sa tam objavilo čierne zlato, trh preň ešte neexistoval. Bolo ho potrebné vytvoriť, o čo sa postaral Henry Ford a ďalšie odvetvia amerického priemyslu. Situácia rozvojových krajín s bohatými zásobami nerastov je iná; tu je trh pripravený a čaká. Šikovní podnikatelia, vojenský diktátori, absolutistickí vládcovia a militantní „warlordi“, tí všetci môžu veľmi rýchlo a ľahko zbohatnúť bez toho, aby museli investovať do schopností a práce zvyšku obyvateľstva. Vysokopríjmové krajiny, ktoré objavili nové zdroje už v pokročilom štádiu svojej industrializácie, dokázali s novým bohatstvom naložiť lepšie. Politika Nórska je v tomto smere nasledovniahodným príkladom. Veľmi málo rozvojových krajín, ktoré malo tento problém, sa mu dokázalo vyhnúť, a ak, tak len čiastočne. Jednou z takých krajín je Líbya, hoci pritom mala iné problémy environmentálneho a politického charakteru. Jej ekonomika je úplne závislá na zmenšujúcich sa zásobách ropy a zemného plynu, dováža polovicu svojich potravín a chýbajú jej vodné zdroje, potrebné na zvýšenie produkcie potravín (Development Solutions, 2009). Indonézia a Botswana tiež dokázali situáciu čiastočne zvládnuť, ale ďalšie príklady by sa hľadali ťažko (Auty, 2000; Murshed, 2002). Uznávaná poučka rozvojovej teórie tvrdí, že problém spočíva v zlom spravovaní krajiny (*bad governance*). To je samozrejme jasné. Ibaže teoretici voľného obchodu sa málokedy pýtajú, prečo sú krajiny tak zle spravované. Ľahké zisky z exportu vysokohodnotných a žiadaných prírodných zdrojov dokážu v podmienkach voľného obchodu deformovať ekonomiku krajiny. A deformovaná ekonomika deformuje ľudí, ktorí ju riadia.

Surovinová kliatba nie je témou rokovaní o liberalizácii obchodu a žiadne hodnotenie dôsledkov na trvalú udržateľnosť sa ňou podrobne nezaoberalo. Nenachádza sa ani medzi odporúčaniami a zanecháva medzeru, ktorú sa pokúsime zaplniť neskôr. Mnohé štúdie však sformulovali viacero odporúčaní, ako čeliť nepriaznivým efektom voľného obchodu. Úloha konať podľa nich tak dôrazne, aby sa dosiahla potrebná zmena, je veľká výzva.

III. Odpovede

Úvod

Štúdie o hodnotení dôsledkov obchodu neboli nikdy čisto akademickým cvičením. Ich hlavný zmysel vždy spočíval v úvahách, ako zvýrazniť a posilniť očakávané benefity obchodných dohôd a súčasne sa vyhnúť či na prijateľnú mieru obmedziť možné nepriaznivé účinky. To by bolo možné dosiahnuť zmenou samotnej obchodnej dohody, ďalšími súbežnými dohodami alebo politickými rozhodnutiami vlády, ktoré sa súhrnne označujú ako sprievodné opatrenia (*flanking measures*).

V desiatej kapitole budeme skúmať, ako štúdie hodnotenia vplyvov priamo či nepriamo ovplyvňujú obchodnú politiku EÚ. Potom sa pozrieme, aké dôsledky má program Pomoc za obchod (Aid for Trade), ktorá je hlavným sprievodným opatrením obchodnej politiky EÚ a ďalších donorských krajín. Jedenásta kapitola opisuje prísnejšie politické opatrenia, ktoré by boli potrebné, aby medzinárodný obchod výraznejšie podporoval globálny trvalo udržateľný rozvoj, a navrhuje príslušné reformy fungovania WTO. Posledná kapitola sumarizuje hlavné dôsledky, sleduje ich historický kontext a v závere sa zaoberá vývojom globálnej situácie, ktorá si čoraz naliehavejšie vyžaduje systémovú reformu svetového obchodného režimu.

10. Sprievodné opatrenia

„Trebá mať vždy na pamäti, že niet ťažšieho kroku, nebezpečnejšieho a vo vyhliadkach na úspech neistejšieho rozhodnutia, ako byť vodcom pri presadzovaní nového usporiadania vecí. Pretože priekopník má nepriateľov vo všetkých, ktorým vyhovoval starý poriadok, a iba vlažných zástancov medzi tými, ktorí by si v novom mohli polepšiť.“
(Machiavelli, 1515)

V tejto kapitole budeme skúmať, aký priamy vplyv mali štúdie hodnotenia dôsledkov na obchodnú politiku Európskej únie. Potom sa zameriame na ich nepriame vplyvy, ktoré vznikli najmä aktivitami občianskych združení a vyjednávačov. Ani jedny, ani druhé neboli nijako významné. A na záver sa budeme venovať skúmaniu veľmi kontroverzných účinkov programu Pomoc za obchod, hlavného sprievodného opatrenia EÚ a iných donorských krajín. Jeho cieľom je čo najviac zvýšiť prospech, ktorý by rozvojovým krajinám mala priniesť liberalizácia obchodu, a súčasne kompenzovať jej prípadné nepriaznivé efekty.

Možné odpovede

Prvé vydanie *Bohatstva národov* Adam Smitha vyšlo v roku 1776, teda rok po vypuknutí americkej vojny za nezávislosť. Smith veľkú časť svojej knihy venoval podpore amerického úsilia. Vysvetľoval, aký úžitok malo Anglicko zo svojich kolónií v Novom svete a ako bude prosperovať ešte viac, ak prestane obmedzovať ich rozvoj. Smithove rady Američanov povzbudili. Britská vláda a kráľ Juraj III. ich ignorovali. Amerika musela bojovať ďalších sedem rokov, kým nakoniec vojnu vyhrala. Až potom sa dalo aj reálne dokázať, že Smithove predpovede boli správne.

Žiadna zo správ, publikovaných v rámci európskeho programu na hodnotenie vplyvov obchodu, sa svojou hĺbkou, pôsobivosťou či odvahou nemôže porovnávať so Smithovou analýzou. Ani jedna z nich nenašla dosť odvahy povedať kráľovi, že jeho politika je zlá. Väčšina z nich veľmi taktne tvrdila, že nie všetko je zlé, že sa nájdu aj pozitívne stránky. Všetky však navrhovali zmeny, niektoré aj dosť radikálne. Reakcia na správy bola zdržanlivá.

Európska komisia sa rozhodla publikovať pozičné dokumenty, ktoré budú oficiálne reagovať na zistenia každej štúdie. Tieto dokumenty musia prejsť politickým procesom, čo znamená konzultácie v rámci členských štátov a schválenie vo výbore, v ktorom pred-

stavitelia členských štátov spoločne definujú európsku obchodnú politiku v zmysle článku 133 Amsterdamskej zmluvy („výbor 133“). To nejaký čas trvá. V prvom roku uzreli svetlo sveta iba dve oficiálne reakcie a väčšina ďalších potrebovala na zverejnenie skoro dva roky. Ďalšie na publikovanie ešte len čakajú, hoci rokovania sa už dávno skončili.¹⁷ V tých pozičných dokumentoch, ktoré už vyšli, možno jednotlivé reakcie rozdeliť do piatich hlavných kategórií: komisia so zisteniami nesúhlasí; už sa podnikajú účinné kroky; uvažuje sa o potrebných krokoch; pred rozhodnutím o konkrétnych opatreniach je potrebná detailná analýza; navrhujú sa nové kroky. Ak ide o reakciu z poslednej kategórie, navrhované kroky sú zväčša všeobecné, ako napr. zvyšovanie informovanosti a povedomia verejnosti alebo zintenzívnenie existujúcej stratégie.

Zatiaľ nevznikol žiadny pozičný dokument k záverečnému hodnoteniu agendy WTO z Dohy, ani k viacerým štúdiám, zameraným na niektoré špecifické aspekty tejto agendy. Rovnako chýba aj postoj k hodnoteniu obchodnej dohody Európskej únie s Čile a k štúdiu vplyvu zóny voľného obchodu medzi EÚ a štátmi Stredomoria. Záverečná správa k dohode so štátmi Stredomoria obsahuje tridsaťsedem špecifických odporúčaní. Tri zo šiestich všeobecných záverov požadovali podstatné zmeny v politike ako zo strany EÚ, tak aj jej stredomorských partnerov (IARC, 2007b). Zatiaľ ostali bez reakcie. V hodnoteniach dôsledkov partnerských dohôd Európskej únie so štátmi Afriky, Karibiku a Pacifiku (ACP) možno nájsť 207 podrobných odporúčaní, z ktorých mnohé vyžadujú výrazné zmeny v politike Európskej únie (PricewaterhouseCoopers, 2005, 2006). Po uverejnení poslednej z týchto správ bola medzi Európskou komisiou a spoločnosťou, ktorá za štúdiu zodpovedala, schválená dodatočná dohoda o vypracovaní súhrnnej správy o projekte (PricewaterhouseCoopers, 2007). Európska komisia uverejnila svoju oficiálnu odpoveď osem mesiacov po vydaní tejto správy. Pozičný dokument opisoval – s výnimkou prechodných opatrení pre cukor – ako súčasná politika komisie už implementovala všetkých dvanásť odporúčaní, ktoré celková správa priniesla. V dokumente však chýbala oficiálna reakcia na ostatných 207 odporúčaní.

Podľa zákona o národnej environmentálnej politike USA (NEPA) cieľom hodnotenia dôsledkov je podporiť racionálne a zodpovedné rozhodovanie. Rozvojové procesy majú byť transparentné a založené na dobrej znalosti možných následkov. NEPA sa k tomuto zámeru skutočne priblížila, podobne ako aj direktíva EÚ o hodnotení environmentálnych dôsledkov (EIA). To isté platí aj o mnohých ďalších systémoch hodnotenia environmentálnych vplyvov, ktoré NEPA inšpirovala po celom svete. Väčšina hodnotení, pripravených podľa týchto zákonov, sa týka návrhov od developerov zo súkromného sektora, ktorí žiadajú úrady o povolenie. V takých prípadoch sú záujmy schvaľujúcich orgánov v princípe nezávislé od záujmov navrhovateľov – i keď v praxi to nemusí vždy platiť. Ale keď projekt navrhuje nejaká štátna inštitúcia, existuje možnosť konfliktu záujmov.

Nepriame vplyvy

Politologická analýza systémov hodnotenia dôsledkov naznačuje, že rôzne systémy sa zavádzajú z rôznych dôvodov, pričom niektoré z nich nemusia byť na prvý pohľad zrejmé (Radaelli, 2005). Z viacerých pasáží analýzy vyplýva, že mnohé systémy skôr sledujú, ako sa deklarované ciele dosahujú, namiesto toho, aby sa pokúšali definovať ich. Keď sa

politické problémy kamuflujú ako technické, politický proces stráca transparentnosť a zodpovednosť pred voličmi. Rozhodnutia môžu mať racionálny základ, ale ich ciele nemusia byť v súlade s cieľmi, ktoré sa predkladajú verejnosti. Ako sme už videli v druhej kapitole, úloha hodnotenia vplyvov je zvlášť problematická, keď sa týka obchodnej politiky. Žiadna vláda nemôže definovať obchodnú dohodu ani oznámiť svoju stratégiu, môže ju iba veľmi všeobecne naznačiť. Špecifické ciele mandátu vyjednávačov musia ostať dôverné, aby krajina neodkryla svoje karty druhej strane. Vyjednávači Európskej únie vyjednávajú za Európu, nie za krajiny, ktoré budú znášať najväčšiu ťarchu negatívnych dôsledkov. Z hľadiska potenciálu národných ekonomík týchto krajín majú ich vyjednávači menšiu vyjednávaciu silu. Často vyjednávajú v prospech záujmových skupín, ktorých prioritou nie sú sociálne, environmentálne či rozvojové dôsledky zmlúv. V tejto situácii možno očakávať, že hodnotenia vplyvov na trvalú udržateľnosť, ktoré zaviedol Pascal Lamy, nebudú mať žiadny, alebo len minimálny vplyv. Zmenia iba to, že občianske združenia dostanú príležitosť vyjadrovať svoje názory menej deštruktívnym spôsobom ako predtým.

Keď sme však my sami posudzovali, aký význam má hodnotenie dôsledkov, zistili sme, že v niektorých prípadoch predsa len ovplyvnili konečný výsledok. Hoci naša analýza pozíčných dokumentov Európskej komisie zistila iba málo významných politických reakcií, v niektorých prípadoch tieto hodnotenia mali na rokovania vplyv. Pritom nemožno zistiť, či to záviselo od zmeny pozície vyjednávačov za Európsku komisiu. Pri štúdiu zmluvy so štátmi Stredomoria bolo možné identifikovať paralelu medzi odporúčaniami z prvej správy o hodnotení dôsledkov a zverejnenými krokmi, ktoré sa dohodli na ministerskom summite. Správa bola pritom načasovaná práve na tento summit. Zistenia z hodnotenia dôsledkov tam vyvolali silné protesty vyjednávačov, ale aj občianskych združení. Občianske združenia pri svojich protestoch voči vládnej politike veľmi často využívali zistenia zo štúdie k dohode s ACP a niektorým ďalším dohodám. Pri príprave štúdie k ACP sa vyjednávači oboch strán aktívne zapojili do procesu hodnotenia vplyvov. Mnoho názorov, ktoré predstavitelia ACP zastávali, sa zhodovalo so zisteniami štúdie.

Aby sme získali názory zainteresovaných strán na otázku, či sa politické prístupy pod vplyvom štúdií zmenili, použili sme dotazníkový prieskum. Zahrnuli sme doň mimovládne organizácie, súkromný sektor, obchodných vyjednávačov a ďalších predstaviteľov Európskej komisie (George a Kirkpatrick, 2009). 59 % respondentov si myslelo, že celkový vplyv bol malý alebo veľmi malý, pričom medzi jednotlivými skupinami, ktoré sa na prieskume zúčastnili, neboli štatisticky významné rozdiely. Vyše 80 % respondentov si myslelo, že štúdie mali na obchodné dohody alebo na domácu politiku krajín mimo EÚ malý alebo veľmi malý vplyv. Trochu viac podľa nich ovplyvnili domácu politiku v EÚ a programy rozvojovej pomoci.

Okrem toho sme si všimli, že sa v rámci Európskej komisie výrazne zlepšili koordinácia a poskytovanie informácií, čo posilnilo postavenie tých predstaviteľov, ktorí sa obchodom priamo nezaobierajú. Počas zasadnutí riadiaceho výboru o štúdiách SIA s predstaviteľmi Európskej komisie sme sa často dostávali do pozície pozorovateľov, ktorí so záujmom počúvali živé diskusie medzi zástupcami jednotlivých oddelení komisie napríklad o politike biopalív EÚ a jej interakcii s obchodnými opatreniami. To naznačovalo, že za zatvorenými dverami sa odohrávajú ešte živšie diskusie a že naše zistenia slúžia užitočnej veci. Pri

d'alších štúdiách sme pozorovali podobný efekt. Prejavil sa aktívnejším prístupom európskych i zámorských vyjednávačov. Štúdia o dohode s krajinami Stredomoria nakoniec viedla k rezolúcii v euro-stredomorskom parlamentnom zhromaždení a k otázke položenej v Európskom parlamente, na ktorú musel reagovať komisár pre obchod (EMPA, 2006; Európsky parlament, 2006). Vo svojej odpovedi sa uspokojil s konštatovaním, že zistenia sa budú brať do úvahy.

Odporúčania zo správ o hodnotení dôsledkov naznačujú, aké konkrétne kroky by sa mali prijať, aby sa zvýraznili pozitívne účinky navrhovanej obchodnej dohody a ako sa vyhnúť či na prijateľnú úroveň obmedziť tie negatívne. Málo odporúčaní sa týka zmien v samotných obchodných dohodách. Označujú sa ako paralelné, resp. sprievodné opatrenia a navrhujú zmeny v iných aspektoch vládnej politiky, ktoré by mohli doplniť alebo kompenzovať jej účinky. Obsahujú napríklad opatrenia, týkajúce sa širšej spolupráce medzi obchodnými partnermi a iné, ktoré môžu vlády implementovať samostatne. Ak sme našli dôkazy o zmenách politického prístupu, ktorý vyvolali naše štúdie, zväčša sa týkali práve sprievodných opatrení a nie samotných obchodných dohôd.

Väčšina dôležitých sprievodných opatrení súvisí s globálnymi dôsledkami. Viacero štúdií odporúčalo čeliť im posilnením regulácií na globálnej úrovni, hoci ich autori si uvedomovali, aké ťažkosti to môže spôsobiť. Ani jedna štúdia nemala dost odvahy poradiť Európskej komisii, aby zastavila ďalšie kroky k liberalizácii obchodu dovtedy, kým nenaobudnú účinnosť skutočne efektívne globálne dohody na zastavenie klimatických zmien a úbytku biodiverzity. Komisia môže právom tvrdiť, že sa už teraz pokúša konať v zmysle odporúčaní. To isté platí o úsilí posilniť sociálnu a environmentálnu reguláciu v rozvojových krajinách. Rozvinuté krajiny už v tomto smere v rámci svojich možností pomáhajú. Pokiaľ to nie je možné v globálnom meradle, niektoré štúdie odporúčali dôraznejší postup aspoň na miestnej úrovni. Navrhovali, aby sa niektoré opatrenia z obchodných dohôd realizovali až potom, keď vzniknú účinné mechanizmy na monitorovanie dôležitých sociálnych a environmentálnych situácií, ktoré preukážu zlepšenia, kompenzujúce nepriaznivé účinky dohody. Takýto prístup sa zatiaľ nikde neujal.

Mnoho bežne navrhovaných sprievodných opatrení má formu rozvojovej pomoci. Súvisí s obchodom a má pomôcť rozvojovým krajinám podniknúť kroky, smerujúce k maximalizácii výhod a ku kompenzácii negatívnych efektov obchodnej dohody. Nemožno s istotou povedať, či zistenia z našich štúdií motivovali EÚ, aby upravovala svoje programy pomoci. Faktom však zostáva, že Európska únia – spolu s ďalšími donorskými krajinami a medzinárodnými inštitúciami – dnes rozvojovým krajinám poskytujú významnú pomoc pri implementácii opatrení, súvisiacich s obchodom.

Pomoc za obchod

Keď sa v roku 1994 skončilo Uruguajské kolo rokovaní, jeho účastníci sa zhodli na tom, že najmenej rozvinuté krajiny budú potrebovať pomoc pri implementácii niektorých ustanovení najmä o štandardizácii produktov a TRIP. V roku 1997 WTO spojila sily so Svetovou bankou, MMF, UNCTAD, UNDP a s Medzinárodným obchodným centrom (ITC) so zámerom vypracovať integrovaný rámec technickej pomoci, zameranej na obchod (*Integrated Framework for*

Trade Related Technical Assistance). Cieľom projektu bolo urobiť z obchodu hlavnú zložku rozvojových iniciatív. Ministerský míting WTO v Hongkongu schválil tento integrovaný rámec a prijal program pomoci obchodu ako kľúčovú zložku svojej agendy.

Keď sa Pascal Lamy stal generálnym riaditeľom WTO, vytvoril pracovnú skupinu programu Aid for Trade, ktorá určila dve hlavné oblasti podpory. Tie pokrývali predchádzajúce programy pomoci súvisiacej s obchodom, ale aj širšiu agendu. Predtým sa pomoc obmedzovala na také aktivity ako školenia obchodných predstaviteľov, implementáciu obchodných dohôd, súlad s pravidlami a štandardmi alebo na podporu investícií. Súčasťou agendy širšej pomoci obchodu je stavba prístavov a inej infraštruktúry, zvyšovanie výrobných kapacít, finančná kompenzácia za stratu colných príjmov alebo preferenčných výhod a pomoc pri riešení iných potrieb, súvisiacich s obchodom (WTO, 2006).

Cieľom pomoci obchodu, ako ho definoval ministerský míting v Hongkongu, je pomôcť rozvojovým krajinám budovať dodávateľské kapacity a s obchodom súvisiacu infraštruktúru. Potrebujú ich rozvinúť, aby mohli naplno využiť benefity z dohôd WTO a rozšíriť svoju obchodnú výmenu. Stratégia EÚ to v programe Pomoc za obchod formuluje trochu inak – ako pomoc rozvojovým krajinám pri hlbšej integrácii do globálneho systému obchodu a pri efektívnejšom využití obchodu na odstránenie chudoby v kontexte trvalo udržateľného rozvoja (Rada Európskej únie, 2007).

Cieľom stratégie EÚ je zabezpečiť, aby sa nárast pomoci obchodu nedosahoval na úkor iných kľúčových priorít pri plnení miléniových rozvojových cieľov. To neznamená, že rozvojová pomoc s nízkou prioritou sa nemôže krátiť – či už zo strany EÚ, alebo iných donorov, ktorí poskytujú pomoc rozvoju obchodu. Ak je liberalizácia obchodu skutočne najefektívnejší prostriedok na znižovanie chudoby, tak by presun existujúcich fondov do tejto pomoci mohol byť veľmi prospešný. Aspoň časť financovania však treba použiť nie na zvýraznenie potenciálnych výhod obchodnej dohody, ale na potlačenie jej nepriaznivých dôsledkov. Robin Koshy zdôrazňuje, že prispôsobovacie náklady vznikajú hneď na začiatku, zatiaľ čo možné výhody sa môžu prejaviť až po mnohých rokoch (Koshy, 2006). Krajiny, ktoré majú preferenčné výhody, ich strácajú v okamihu, keď ostatné krajiny zrušia svoje colné bariéry. Iné ekonomické odvetvia môžu na zmeny reagovať v podstatne dlhšom časovom intervale. V krajinách, ktoré zrušia clá, klesnú príjmy štátneho rozpočtu okamžite a výpadok sa musí rovnako rýchlo nahradiť iným spôsobom. V krajinách závislých od dovozu sa akékoľvek zníženie dotácií do poľnohospodárstva v Európe alebo v USA prejaví zvyšovaním cien potravín, čo zasiahne najmä chudobných obyvateľov miest. Reformy môžu byť z hľadiska rozvoja poľnohospodárstva danej krajiny dôležité, ale neprejavia sa hneď.

Analýza predchádzajúcej s obchodom súvisiacej pomoci naznačuje, že jej alokáciu vždy nemotivovali potreby cieľových krajín (Calē, 2007). Najväčšie náklady na prispôsobenie znášajú najmenej rozvinuté krajiny, ktoré majú súčasne aj najväčšie problémy získať potenciálne výhody. V rokoch 2001 až 2004 dostali tieto krajiny iba 21 % z celkového objemu prostriedkov v programe Pomoci na podporu rozvoja obchodu. Dokonca ani vtedy, keď krajina získa pevný prísľub na určitý objem pomoci, neexistuje žiadna záruka, že peniaze, ktoré sa minú na technickú pomoc, skutočne prinesú očakávané výsledky. Michael Finger charakterizoval túto pomoc v rámci agendy WTO z Dohy ako zlatú baňu pre poradcov a konzultantov, ktorá k rozvoju nijako neprispieva (Finger, 2006).

Ako sme videli už v piatej kapitole, dramatický pokles chudoby v juhovýchodnej Ázii a teraz aj v Číne bol spôsobený uvoľnením potenciálu malých farmárov, nie veľkých komerčných exportérov. Agenda pomoci obchodu sa však o malých farmách často nezmieňuje. Zoširoka hovorí o zvýšení produktivity veľkých komerčných exportérov, z čoho možno vyvodíť záver, že by mali získať produktívnu pôdu od malých pestovateľov. Nehovorí nič, alebo len okrajovo, o pomoci nekomerčnému poľnohospodárskemu výskumu a o plánoch vzdelávania malých farmárov, ktoré zohrali takú dôležitú úlohu v juhovýchodnej Ázii a v Číne.

Program Pomoc za obchodu je špecificky zameraný na pomoc rozvojovým krajinám, aby dokázali zvýšiť svoju produktivitu a znížiť ceny výrobkov, o ktoré majú vysokoprijímové krajiny záujem. Neobsahuje nič, alebo len veľmi málo, čo by im pomohlo vyrábať ziskové produkty, pretože ich chcú vyrábať rozvinuté krajiny. Tento program pomohol v minulosti najmä formou obchodných preferencií niektorým chudobnejším rozvojovým krajinám rozvinúť ich kapacity na výrobu jednoduchých produktov. Išlo o výrobky, ktoré si nevyžadovali kvalifikované činnosti – napr. obuvníckeho a odevného priemyslu. Program im ale nepomohol získať technologické schopnosti, ktoré by im umožnili zvýšiť kvalifikovanosť pracovnej sily, zlepšiť produktivitu a udržať si tak konkurencieschopnosť aj po strate preferenčných výhod (UNCTAD, 2007). Je to pomoc obchodu, nie rozvoju. Program predpokladá, že jedno i druhé znamená to isté.

Dirk Willem te Velde a iní z Inštitútu pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (Overseas Development Institute) odhalili konflikt záujmov medzi poskytovaním niektorých foriem pomoci obchodu a rokovaniaми o obchodnej dohode (te Velde et al., 2006). Záujmy krajín poskytujúcich pomoc môžu byť odlišné, či dokonca protichodné záujmom krajín, s ktorými rokujú. Autori tvrdia, že program potrebuje poctivých a neustranných arbitrov.

Stratégia EÚ v programe Pomoc za obchodu ide ďalej, ako sú ciele definované pracovnou skupinou WTO. Hovorí o pomoci pri implementácii obchodných pravidiel a regulácii v oblasti hospodárskej súťaže, o investíciách, transparentnosti pri verejnom obstarávaní a o rozšírení práv duševného vlastníctva nad rámec toho, čo stanoví TRIP. To je obchodná agenda Európskej únie, nie WTO. Členské štáty WTO to odmietli, presadzujú ju však Amerika i Európa. Podľa nich to pomôže pokroku v rozvojových krajinách a súčasne podporí aj vlastný rozvoj. Krajiny, ktoré tieto návrhy vo WTO blokovali, si to nemyslia. A možno predpokladať, že by si to nemyslel ani poctivý arbiter.

Konferencia OSN o obchode a rozvoji (UNCTAD) identifikovala štyri zmeny, ktoré sú potrebné, aby pomoc dokázala účinnejšie podporovať rozvoj. Najvyššie miesto v tomto zozname má požiadavka rýchleho navýšenia prostriedkov na poľnohospodársky výskum a rozvoj pre najmenej rozvinuté krajiny. Po druhé, vyššiu prioritu by mali mať aj technické vzdelávanie a inovácia, vrátane infraštruktúrnych projektov. Mali by sa sústrediť na rozvoj miestnych technických a dizajnových schopností, vrátane technického vzdelávania vo výrobných podnikoch. Po tretie, otázky technického rozvoja by mali byť súčasťou diagnostickej analýzy, slúžiacej na rozhodovanie o poskytovaní pomoci. A konečne po štvrté, obchodné preferencie a pomoc by mali napomáhať šíreniu najmodernejších technických postupov a metód riadenia domácich firiem, ako aj podporovať *upgrading* technológií.

Z ďalších myšlienok vyberieme aspoň jednu: Bolo by potrebné vytvoriť funkciu poctivého arbitra, ktorý by garantoval, že k agende sa nebudú pridávať nové dodatky, slúžiace viac záujmom donorov, ako záujmom krajiny prijímajúcej pomoc.

Súčasný program liberalizácie obchodu nie je taký zlý, ako bol kedysi koloniálny program kráľa Juraja III., ale je to zlý program. Pomoc, ktorá tento program posilňuje, je zlá pomoc. Kompenzuje iba niekoľko z mnohých negatívnych dôsledkov liberalizácie, iba veľmi obmedzene zabezpečuje, aby z potenciálnych výhod mohli ťažiť aj krajiny, ktoré to najviac potrebujú. Pre to, aby sa z globálneho rozvoja stal trvalo udržateľný rozvoj, nerobí nič. Darcovské krajiny by mali menej myslieť na svoje krátkodobé záujmy a viac na globálny záujem v krátko-, stredno- a dlhodobej perspektíve. Medzinárodný obchod je príliš dôležitý pre celý svet, a preto by sa nemal riadiť navrhovanými, či dokonca v súčasnosti platnými pravidlami. Tie vychádzajú z tých istých ekonomických princípov, ktoré viedli k dnešnej globálnej ekonomickej kríze. Dozrel čas na reformu.

11. Prepisovanie pravidiel

„Múdry a poctivý človek je vždy ochotný obetovať svoj súkromný záujem v prospech verejného záujmu príslušnej vrstvy alebo spoločnosti, v ktorej žije. Takisto ochotne súhlasí, že záujem príslušnej vrstvy alebo spoločnosti, v ktorej žije, musí obetovať v prospech vyššieho záujmu štátu, ktorého je súčasťou, a jeho suverenity. Preto by mal rovnako ochotne uznať, že všetky nižšie záujmy treba obetovať vyšším záujmom ľudstva, záujmom veľkého spoločenstva rozumných a inteligentných bytostí.“ (Smith, 1982 [1759]: 245)

V predchádzajúcich kapitolách sme videli, že súčasná agenda liberalizácie obchodu nepodniká veľa krokov v prospech globálne udržateľného rozvoja, ale posilňuje režim, ktorý má opačný účinok. V tejto kapitole využijeme už spomenuté poznatky, aby sme identifikovali, ktoré reformy sú žiaduce, aby nebrzdili rozvoj, ale podporili ekonomický progres v rozvojových krajinách. Tie by tak nerozširovali, ale zmenšovali svet biedy, pomohli by brzdiť klimatické zmeny, stratu biodiverzity a ďalšie negatívne dôsledky súčasného environmentálne neudržateľného ekonomického vývoja.

Začneme skúmaním obáv z protekcionizmu, ktorý sa vždy prejavuje úsilím obmedziť medzinárodný obchod. Tieto súvislosti budeme sledovať najmä z hľadiska súčasnej globálnej ekonomickej krízy. Všimneme si, ako kríza poskytuje príležitosť na zmenu, ale poukážeme aj na obmedzenia dnes fungujúcich foriem *global governance* z hľadiska ich schopnosti podporiť globálny záujem v konkurencii jednotlivých národných priorít. Budeme skúmať, akú úlohu pri prestavbe svetovej ekonomiky v pokrízových 30-tych rokoch zohrali dohody z Bretton Woods a zistíme, že sa vynára potreba novej medzinárodnej konferencie podobného významu, ktorá by spájala ekonomicke a environmentálne otázky. Potom preskúmame, aké reformy svetového obchodu by podobná konferencia umožnila. Začneme návrhom zrušiť princíp jednotného záväzku, ktorý umožňuje vyjednávať o pravidlách, týkajúcich sa rozličných aspektov obchodu. Ďalej skúmame, aké reformy v priemyselnej výrobe, poľnohospodárstve, službách, singapurských témach a právach duševného vlastníctva si každý z týchto aspektov vyžiada. Kapitola sa končí úvahami o ďalších globálnych otázkach, o ktorých treba hovoriť, aby sa svet dal vyviešť z krízy a aby sa začal prechod do novej éry.

Globálny záujem a národný záujem

Osem mesiacov po krachu na Wall Street v roku 1929 Amerika zákonom o clách a obchode zvýšila bariéry na dovozy. Do platnosti vstúpil v roku 1930 pod názvom Smoot-Hawley Tariff Act. Ostatné krajiny nasledovali príklad USA presne tak, ako to predpovedali tisícky ekonómov, ktorí proti zákonu protestovali. V snahe upozorniť vlády, aby v súvislosti s krízou v roku 2008 neopakovali staré chyby, časopis *The Economist* napísal, že v roku 1930 tento colný zákon „urobil z kolapsu burzového trhu dlhú dekádu zbedačujúcej depresie“ (*Economist*, 2008a). Zároveň vyhlásil, že „každému rozumnému človeku musia byť Reed Smoot a Willis Hawley (jeden je senátor z Utahu a druhý kongresman z Oregonu) za tento počin na smiech“ (*Economist*, 2009a).

Noviny citujú celý rad odsudzujúcich vyhlásení, tvrdiacich, že to bol hlúpy, šialený a zlomyseľný krok (*Economist*, 2008b). Aj ekonómovia sa dokážu rozčúliť, keď sú ohrozené ich základné teoretické princípy.

Niektoré z týchto varovných hlasov však treba brať vážne. Keby sa protekcionizmus premenil na militantný nacionalizmus, akým boli v 30-tych rokoch presiaknuté Nemecko a Japonsko, celý svet by sa opäť musel pripraviť na zlé časy. Je dosť pravdepodobné, že vášnivé presadzovanie pomýlených ekonomických teórií môže vyvolať podobnú situáciu.

The Economist sa snažil problém sledovať bez vášní. Publikoval viacero zreých názorov ďalších ekonómov a žiadny neironizoval ani nerobil výber „iba z rozumných ekonómov“. *The Economist* konštatuje, že podľa mnohých z nich bola Smootova-Hawleyho colná bariéra jednou z hlavných príčin vzniku Veľkej hospodárskej krízy (ibid.). Amerika totiž v snahe riešiť ekonomické a sociálne problémy, spôsobené masívnou americkou nadvýrobou, už v roku 1922 zvýšila colné poplatky a týkalo sa to najmä poľnohospodárstva. Tamojší priemysel v reakcii na úpadok produkcie v Európe expandoval už počas prvej svetovej vojny, ale keď sa Európa opäť pozviechala, americký export začal upadať. Keď boli pokusy riešiť tento problém neúspešné, Herbert Hoover vo volebnej kampani v roku 1928 prisľúbil ďalšie zvýšenie ciel. Vyvrcholením bol už spomínaný Smootov a Hawleyho zákon.

Keby venovali viac pozornosti environmentálnym dôsledkom nadprodukcie, reagovali by celkom opačne, aspoň čo sa týka poľnohospodárstva. Nástup krízy by to istotne nezastavilo, ale pravdepodobne by sa aspoň čiastočne podarilo zmierniť krutú bolesť a odvrátiť katastrofické prašné búrky, ktoré vo svojom románe *Ovocie hnevu* opísal John Steinbeck.

Smootov-Hawleyho zákon o clách poškodil Ameriku, pretože znásobil problémy trvalo neudržateľného poľnohospodárstva a na blížiacu sa globálnu hospodársku krízu nemal veľký vplyv. Svetový obchod bol už vtedy v úpadku, a to z celkom iných dôvodov. To isté sa deje v súčasnosti. Pokles obchodu, ktorý ide ruka v ruku so znižovaním globálnej ekonomickej produkcie, poslúžil ako ďalšia zámienka na liberalizačné opatrenia, pričom niektoré z nich slúžia dlhodobým globálnym záujmom, iné sú motivované užšími a často aj nekalými zámermi.

Súčasná globálna kríza je príležitosť na zmenu. Ekonomické a obchodné štruktúry sú vo fáze radikálnej a bolestivej transformácie a finančné straty, dosahujúce bilióny dolárov, musia absorbovať reálne ekonomiky jednotlivých krajín. Zároveň sa rozpadáva dôveryhodnosť neoliberalných ortodoxných názorov a otvára sa cesta pre stratégie, ktoré stoja na racionálnejších základoch.

Ak chceme využiť túto príležitosť a zmeniť pravidlá obchodu v prospech environmentálne udržateľného globálneho rozvoja, nesmieme zabúdať, že svet a demokracia sa nie vždy prekrývajú. Adam Smith vo svojej *Teórii morálneho sentimentu* uvažuje, že „múdri a ctihodní“ by teoreticky mali byť pripravení obetovať záujmy vlastných krajín v prospech celého sveta rovnako ochotne, ako obetujú vlastné záujmy v prospech svojich krajín. A Smith ďalej uvažuje, že v praktickom živote „starostlivosť o všeobecné šťastie všetkých rozumných a inteligentných bytostí je záležitosť Boha, nie človeka“. Človeku bola prisúdená oveľa skromnejšia úloha – „starostlivosť o vlastné šťastie, šťastie rodiny, priateľov, svojej krajiny“ (v tomto poradí). Nič viac. Pokorná ľudská bytosť, tvrdí Smith, by sa mala snažiť, aby ju nik nemohol – tak ako Marca Antonia – obviňiť z toho, že „rozjímal o blahobyte pre celý vesmír, ale zabúdal na dobro Rímskej ríše“ (Smith, 1982 [1759]: 246).

Smithovi nemožno vyčítať nič podobné. Napriek veľkej osobnej empatii filozofa voči celému ľudstvu sa vo svojej druhej knihe *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) zaoberal v prvom rade najmä úvahami o hromadiacom sa bohatstve britského impéria, o jeho tvorbe a spôsobe, ako ho udržať.

Vďaka novým technológiám v oblasti ľudskej komunikácie sa odvtedy rozšírili nielen naše poznatky o globálnej spoločnosti, ktorá nás obklopuje, ale aj o tom, ako sa my všetci aj každý jednotlivito staráme o osudy jej členov, žijúcich na okraji. Oveľa viac si uvedomujeme, aká krehká je existencia celosvetovej komunity, pretože prostredníctvom biologických a fyzikálnych vied vieme o našej spoločnej planéte viac. V súčasnosti máme oproti minulosti viac možností presadzovať pravidlá, ktoré záujmy globálnej spoločnosti stavajú nad záujmy dominantných veľmocí alebo najbohatších a najmocnejších krajín sveta. Napriek tomu tieto možnosti ešte stále veľmi málo využívame. Do úvahy treba vziať každý realistický návrh na zmenu pravidiel medzinárodného obchodu.

Nový typ dohody

Po krachu na burze v roku 1929 sa svetová ekonomika aj s príspevom medzinárodných dohôd, uzavretých v Bretton Woods v roku 1944, napokon opäť postavila na nohy. V súčasnosti sa často hovorí o ďalšej konferencii, ktorá by zohrala podobnú úlohu – o druhom Bretton Woods. Rozličné schôdzky, ktoré sa doteraz konali na najvyššej úrovni, však mali od tohto cieľa ďaleko. Svet potrebuje summit, ktorý by bol skutočným ekvivalentom Bretton Woods, ba aj čímsi viac.

Požadovaný efekt sa sotva dá dosiahnuť narýchlo zvolanou konferenciou a dúfať, že napraví to, čo pokazila ekonomická kríza, ktorej príčinám delegáti nerozumejú. Do Bretton Woods neprišli lídri, ktorých neúspešná politika bola príčinou krízy, ale noví lídri, ktorí ich nahradili, aj s novými poradcami. USA dnes v tomto smere zaujímajú relatívne dobrú pozíciu a ďalšie vplyvné krajiny ich len dobiehajú. Napriek tomu bude pre týchto lídrov ťažké vyrovnáť sa s realitou súčasného sveta. Rokovania v Bretton Woods neovplyvnil len finančný kolaps, ale aj desať rokov trvajúca depresia, hrôzy fašizmu a päť vojnových rokov. Vtedy už bolo celkom zrejmé, že britské impérium napriek víťazstvu nad Nemeckom a Japonskom už nie je dominantnou silou sveta. Bretton Woods by sa nemohol uskutočniť bez rokov pred-

chádzajúcich tvrdých rokovanií medzi Britániou a USA, z ktorých sa formovala dominantná globálna veľmoc. Ich Atlantická charta poskytla základy pre širšiu medzinárodnú dohodu z Bretton Woods. Je pravdepodobné, že úspech akejkoľvek novej konferencie bude závisieť od podobného procesu budovania jednomyselnosti medzi existujúcou a vynárajúcou sa veľmocou. Ak ju Amerika dokáže dosiahnuť, potom bude musieť ešte presvedčivejšie ako v Bretton Woods preukázať kvality svetového líderstva.

Ani to však nebude stačiť. Konferencia v Bretton Woods dosiahla svoje ciele, pretože sa neobmedzila iba na riešenie ekonomických otázok. Súčasťou jej receptu na obnovu bolo založenie Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj (International Bank for Reconstruction and Development), dnes Svetovej banky, ktorej špecifickou úlohou bolo postaviť na nohy vojnu zničené krajiny a pomôcť rozvojom krajín. Podobná pomoc je rovnako naliehavá aj dnes. Vyžiada si však radikálne prehodnotiť mandát Svetovej banky a dokonca aj položiť otázku, či je ešte stále správnym riešením.

Ani to však nestačí. Lídri všetkých krajín, ktorí sa zúčastnili na Summitu Zeme v Riu de Janeiro v roku 1992 prijali filozofiu, že ekonomický manažment, environmentálny manažment a sociálny rozvoj sú vzájomne také prepojené, že každý z ich problémov možno riešiť iba ako spoločný integrovaný celok. Neoliberalizmus odsunul závery z Ria bokom a hlásal, že skutočne relevantný je iba jeho ekonomický prístup, pretože ten integruje všetky tieto zložky. Sternova správa o ekonomických aspektoch klimatických zmien ukázala, že tieto tvrdenia sú neopodstatnené. Klimatické zmeny označila za dosiaľ najväčšie zlyhanie trhu (Stern, 2006). Ak chceme nájsť riešenie ekonomickej krízy a klimatickej krízy, musí to byť riešenie oboch súčasne. Dnes nepotrebujeme iba nový Bretton Woods, potrebujeme novú kombináciu „Bretton-Rio“.

Dvojnásobnú krízu – ekonomickú a klimatickú – nemôžu vyriešiť iba ekonómovia, najmä nie tí, ktorých neoklasicistická teória pri aplikácii v ekonomickej realite ukázala svoje obmedzenia. Budú sa musieť spojiť s ekonómami iných smerov, heterodoxnými i ortodoxnými, politickými i matematickými, s členmi Medzivládneho panelu o zmene klímy (IPCC) a globálne uznávanými expertmi v každej disciplíne rozvoja a životného prostredia. Musia rokovať a radiť sa tak dlho, kým nedosiahnu rozumný konsenzus o tom, aké odporúčania majú predostrieť prezidentom a premiérom. Ich konferencia by potom mohla vymedziť ekonomickému manažmentu také miesto, aké mal na konferencii v Bretton Woods, teda podriadené širším cieľom ľudského rozvoja.

Celosvetová konferencia s takouto úrovňou expertíz a rozhodovacích právomocí má všetky predpoklady vyvieť svet z krízy a nasmerovať ho do novej éry. Bolo by v jej právomoci zrušiť WTO a nahradiť ju inou inštitúciou, odovzdať jej kompetencie iným globálnym organizáciám, revidovať jej mandát alebo ho úplne prepísať. Vo svetle dôsledkov, identifikovaných štúdiami SIA, by sa regulačná úloha, ktorú v súčasnosti zastáva WTO, mala zachovať. Mala by sa skôr posilniť ako oslabiť, ale nie v rámci existujúceho mandátu WTO.

Princíp jednotného záväzku

WTO zdedila svoj *raison d'être* od organizácie GATT – Všeobecnej dohody o clách a obchode, ktorá bola tretím členom globálneho triumvirátu. WTO je výsledok dohôd z Bretton

Woods. Spolu so Svetovou bankou a MMF sa GATT a potom aj WTO začali od 80. rokov minulého storočia stále výraznejšie hlásiť k ideológii neoliberalizmu. GATT však naďalej plní svoju pôvodnú úlohu a reguluje obchod s priemyselným tovarom.

Pôvodný zámer bol, že GATT bude regulovať obchodovanie so všetkými tovarmi, ale pokusy liberalizovať poľnohospodárstvo spustila až dohoda o poľnohospodárstve na Uruguajskom kole v roku 1994. Vtedy bola podpísaná aj Všeobecná dohoda o obchode so službami (GATS) a súčasne vznikla WTO ako strešný orgán všetkých troch dohôd. To umožnilo prijať princíp jednotného záväzku (*single undertaking*), dovoľujúci navzájom vymieňať ústupky z rozdielnych dohôd, prípadne pohroziť sankciami podľa jednej pri problémoch v rokovaní o inej dohode.

Vtedy sa už neoliberalizmus pevne presadil. Jeho základný cieľ – voľne obchodovať so všetkým – dával myšlienke jednotného záväzku racionalitu, ale dnes to už neplatí. Je neodôvodnené považovať väčšiu slobodu v obchode so službami za ekvivalent väčšej slobody v obchode s poľnohospodárskymi výrobkami alebo rokovať o ústupkoch v jednom odvetví, a potom ich použiť v inom. Už sme zdôraznili, že za najväčšie negatívne efekty súčasnej agendy liberalizácie obchodu je priamo zodpovedný princíp jednotného záväzku. Mal by sa zrušiť.

Kým sa WTO nezruší, bude dozerať na dodržiavanie pravidiel, ktoré sa týkajú všetkých aspektov medzinárodného obchodu. Patria tam aj pravidlá WTO o regionálnych obchodných dohodách, ktoré by sa mali výrazne sprísniť. Zaviedli sa, aby umožnili existenciu Európskej únie, Severoamerickej dohody o voľnom obchode a podobných regionálnych zoskupení a mali by byť obmedzené len na tieto ciele. Vo všetkých ďalších prípadoch by sa mal uplatniť kľúčový princíp WTO o zákaze diskriminácie. To by znamenalo, že všetky neregionálne preferenčné dohody, ktorých zmluvnou stranou je členský štát WTO, by boli zakázané. Okrem zodpovednosti za tieto pravidlá by WTO mohla aj naďalej dozerať na špecifické dohody každého druhu obchodovania, ale diferencovane a bez vzájomnej závislosti.

Princíp „všetko, alebo nič“, prijatý pri vzniku WTO, pôvodne používali bohaté krajiny ako prostriedok nátlaku na chudobné. Dnes sú však karty rozdané nanovo. Čína, India, Brazília a niekoľko menších rozvojových krajín majú už dostatočnú ekonomickú vyjednávaciu silu, aby dokázali využiť princíp jednotného záväzku na presadenie vlastných záujmov. Ustúpia v jednej oblasti, aby získali obchodnú výhodu v inej. WTO vznikla ako nástroj moci neoliberalov, dnes sa však zmenila na inštitúciu globálneho handrkovania. V záujme sveta ako celku by nová rovnováha síl vnútri WTO, alebo v prípade potreby aj konferencia svetových lídrov, mala prednostne riešiť zrušenie princípu jednotného záväzku. To by umožnilo, aby sa každý druh obchodu – so službami, priemyselnými a poľnohospodárskymi výrobkami – riadil podľa vlastných špecifických potrieb.

Obchod s priemyselnými výrobkami

V predchádzajúcich kapitolách sme videli, že úplná liberalizácia obchodu s priemyselnými tovarmi má svoje pozitívne i negatívne dôsledky. Pozitívne aspekty iba posilňujú to, čo už rieši GATT. Znižuje manévrovací priestor na vzájomné obchodné vojny industrializovaných a novo industrializovaných krajín a v súvislosti s úsporami z rozsahu v podmienkach

globálneho trhu im umožňuje vyrábať tovary lacnejšie. Negatívne účinky pociťujú najmä tie rozvojové krajiny, ktoré s industrializáciou sotva začali; k tomu sa pridávajú výdavky na adaptáciu, čo v praxi znamená, že ľudia na celom svete prichádzajú o prácu a musia si nájsť novú. Mnohé konkrétne lokality na celom svete postihli rôzne druhy zhoršenia životného prostredia.

Industrializované krajiny musia plne implementovať program GATT, pretože iba tak môžu maximálne využiť jeho výhody. Už znížili svoje maximálne clá najmä na polotovary, ktoré chcú importovať. Vysoké clá si ponechali na produkty s vyššou pridanou hodnotou, ktoré sa v danej krajine vyrábajú. Ak chcú získať z GATT maximum, musia úplne odstrániť colné a iné bariéry aj pri týchto produktoch a zakázať dotácie, ktoré používajú ako selektívne ochranné opatrenie.

Keď sa to stane, mnohí ľudia prídu o prácu a niektorí z nich si už nikdy nenájdu novú. Bola by to iba ďalšia vlna toho, čo ľudstvo zažilo počas globálnej ekonomickej krízy. Nebude to jednoduché. A ani nemôže byť. Industrializované krajiny sú dostatočne demokratické a vedia svojim vládam zabrániť, aby obmedzili obchodné bariéry skôr, ako to relatívne hladko ekonomicky zvládnu. Takisto vedia presadiť opatrenia v oblasti vzdelávania a sociálnej podpory pre ľudí, ktorí to potrebujú. Znamenalo by to dlhodobé výhody. Úspory z rozsahu sú pritom iba vedľajší, málo významný faktor. Dovršenie programu GATT by ukončilo proces globálneho prepojenia ekonomiky, v ktorom medzi sebou súťažia firmy, ale nie štáty. Bez tohto kroku by sa desaťročie, pripomínajúce 30. roky minulého storočia, mohlo ľahko zvrátiť na ešte tragickejšie 40. roky.

Novoindustrializované krajiny sú už dnes súčasťou tohto procesu a pri rokovaniach o plnej implementácii programu GATT sa pripoja k rozvinutým krajinám. Ostatné rozvojové krajiny v súčasnosti kryje množstvo ustanovení o špeciálnom a diferencovanom zaobchádzaní (SDT). Tie však vôbec nestačia kompenzovať negatívne dôsledky. Existuje veľa návrhov, ako dosiahnuť vyššiu efektívnosť SDT (Stevens, 2002; Hoekman et al., 2004; Keck a Low, 2004; Kleen a Page, 2005). Väčšina z nich požaduje jasnejšie definície rozdelenia týchto krajín na jednotlivé kategórie a určenie kritérií, podľa ktorých by sa kvalifikovali na rôznu úroveň špeciálneho zaobchádzania. Joseph Stiglitz a Andrew Charlton navrhli omnoho jednoduchší prístup: podľa nich by všetky krajiny – rozvinuté či rozvojové – mali umožniť voľný prístup na svoj trh tým rozvojovým krajinám, ktorých HDP a HDP na obyvateľa sú nižšie ako ich vlastný (Stiglitz a Charlton, 2005). Okrem jednoduchosti má tento návrh aj niekoľko ďalších výhod, ale poskytuje málo ochrany krajinám, ktoré to potrebujú najviac. Keď raz clá v rámci doložky najvyšších výhod (MFN), ktorú medzi sebou uplatňujú rozvinuté krajiny, klesnú na nulu, chudobné krajiny úplne stratia výhodu špeciálneho a diferencovaného zaobchádzania.

Väčšina z týchto návrhov na posilnenie SDT vychádza z predpokladu, že princíp jednotného záväzku bude naďalej platiť, takže ustanovenia sa budú týkať poľnohospodárskych i priemyselných výrobkov. Keď sa tieto dva typy oddelia, bude možné zvoliť ešte jednoduchší prístup. GATT by sa stal opäť tým, čím pôvodne bol – združením dostatočne industrializovaných krajín, ktoré považujú za potrebné tam patriť. Tie, ktoré sa rozhodnú ne byť členmi GATT, budú môcť bez obmedzenia zvyšovať clá podľa vlastnej úvahy a chrániť tak svoje málo rozvinuté priemyselné odvetvia. A GATT už nebude musieť určovať, aké

clá majú členské štáty používať voči nečlenom. Keby sa Európska únia rozhodla uplatniť dovozné bariéry na produkty z veľmi chudobnej rozvojovej krajiny, ktoré neuplatňuje voči USA, a súčasne by tvrdila, že pomáha danej krajine rozvíjať sa, narazilo by to na rozhorčený odpor veľkého počtu európskych voličov. Kým je priemyselný export týchto krajín nízky, industrializované krajiny môžu voči nim bez rizika a univerzálne uplatňovať clá v súlade s doložkou najvyšších výhod, dokonca aj v prípade, keď klesnú na nulu. Neskôr, keď sa priemysel danej krajiny rozvinie natoľko, že začne konkurovať, môže ktorákoľvek členská krajina GATT uvažovať o zavedení diferenčných ciel alebo kvót. Rozvíjajúca sa krajina by musela zvažovať, či je dosť industrializovaná, aby bolo pre ňu výhodné stať sa členom GATT. Možno by bolo vhodné zaviesť rôzne kategórie členstva pre rozličné typy produktov, to by však procesy komplikovalo.

Je nepravdepodobné, že by industrializované krajiny takýto prístup podporili. Obmedzilo by to ich možnosť exportovať tovary s vysokou pridanou hodnotou a dovážať tovary s nízkou pridanou hodnotou. Nový prístup by museli presadzovať najmä väčšie a silnejšie rozvojové krajiny a záviselo by od globálnej dohody na vysokej úrovni, či by sa ho podarilo zaviesť. Argumentácia by mala zdôrazňovať, že rozvoj a znižovanie chudoby sú dôležité nielen z altruistických dôvodov, ale aj z hľadiska budúcej ekonomickej a politickej stability celého sveta.

Globálna dohoda tohto typu by nemusela riešiť všetky negatívne environmentálne dôsledky priemyselnej liberalizácie. Mnohé sa týkajú výlučne konkrétnych krajín, ktoré ich môžu riešiť podľa vlastného uváženia a možností. Krajiny, ktorých priemyselný export rastie, musia porovnať ekonomické zisky a environmentálne straty, sprísniť svoje regulačné opatrenia tak, aby držali krok s rozvojom produkcie. Globálna dohoda je potrebná iba pri globálnych nákladoch, najmä pri klimatických zmenách. Zvýšili by sa emisie z dopravy aj únik uhlíka (*carbon leakage*). Týmto termínom sa označuje proces presunu výroby, a teda aj emisií z vysokopríjmových krajín do krajín, kam sa táto výroba presunie (Tao Wang a Watson, 2009). Je to už aj jedna z kľúčových tém rokovaní o klíme, ktoré by mali vyústiť do širšej dohody o environmentálnych i ekonomických aspektoch problému.

Obchod s poľnohospodárskymi produktmi

Za významných výrobcov priemyselného tovaru možno považovať iba obmedzené množstvo krajín – všetky krajiny však majú významnú agrárnu produkciu. Záväzná pravidlá obchodu s poľnohospodárskym tovarom by mali preto naďalej platiť pre všetky členské štáty WTO, i keď nie v terajšom znení.

Väčšina negatívnych dôsledkov, ktoré sme identifikovali, vyplýva z pokusov o liberalizáciu poľnohospodárstva prostredníctvom Dohody o poľnohospodárstve z roku 1994, posilnenej v Dohe. Dohoda sa týka zrušenia importných ciel a domácich dotácií v Európe, Amerike a v Japonsku, ale aj v rozvojových krajinách. Opatrenia čelili veľkej kritike, pričom ako hlavný dôvod sa uvádzalo, že obmedzujú export z rozvojových krajín, ale naša analýza toto tvrdenie nepotvrdila.

Najväčšie výhody zo zrušenia by mali veľkí komerční operátori, nie malí farmári ani robotníci, zamestnávaní na komerčných farmách, s ktorými sa v niektorých častiach sveta zaobchádza ako s otrokmi. Keby tam našli zamestnanie ďalší, nijako by si nepomohli.

Nepomohlo by to ani samozásobiteľským farmárom. Veľké farmy by im zobrali pôdu, aby pri čo najnižších nákladoch na pracovnú silu zvýšili svoju exportnú kapacitu. Zabrániť negatívnym dôsledkom možno iba zastavením pokusov o liberalizáciu poľnohospodárstva a návratom k pôvodnému stavu. Výnimku by mohli tvoriť len ustanovenia, ktoré pozitívne prispievajú k potravinovej bezpečnosti, ku znižovaniu chudoby a k dlhodobému napredovaniu rozvojových krajín.

Najdôležitejšie liberalizačné opatrenie, ktoré treba zachovať a posilniť, je celoplošné odstránenie exportných dotácií. Dotácie poskytované vysokopríjmovými krajinami pomáhajú mestskej chudobe v mnohých rozvojových krajinách, ale za cenu zničenej existencie tamojších farmárov, strate ich schopnosti zarobiť si na vlastné živobytie a schopnosti dlhodobo sa rozvíjať. Dotácie je potrebné znižovať postupne, aby reformy nedopadali tak tvrdo, ale termín ich úplného zrušenia musí byť jasný.

Podpora domáceho poľnohospodárstva by sa však nemala rušiť ani obmedzovať. To platí rovnako pre Európu, Ameriku, ako aj pre všetky ďalšie krajiny. Má celkom iný účel – zabezpečuje potravinovú sebestačnosť. Dotácie majú na znižovanie cien na svetovom trhu a na poškodzovanie poľnohospodárstva v iných krajinách rovnaký vplyv ako exportné dotácie, ale ten sa dá riešiť dodatkami v zmluvách. Každá dotácia by mala byť zaťažena zodpovedajúcou exportnou daňou. V situáciách, keď je potravinová pomoc potrebná, by sa daň mala použiť iba na tento účel, samozrejme iba v časovo striktno vymedzenom období. Takáto pomoc by sa nemala stať nástrojom potravinovej závislosti podľa pravidiel WTO.

Okrem nepriaznivého vplyvu na schopnosť sveta nakrmiť svojich obyvateľov, je liberalizácia poľnohospodárstva jedným z hlavných vinníkov klimatických zmien a poklesu globálnej biologickej diverzity. Voľnejší obchod s biopalivami môže za istých špecifických okolností vplývať pozitívne, je však potrebné zaviesť nevyhnutné medzinárodné kontroly a preukázať ich efektívnosť. Potrebné radikálne reformy musia mať základ v komplexnej globálnej dohode, týkajúcej sa ekonomických, sociálnych a environmentálnych problémov. Všetky reformy Dohody o poľnohospodárstve by mali byť rozložené na niekoľko rokov, aby sa minimalizovalo riziko chaosu na svetových trhoch. Aj v takom prípade by sa však pokusy o reformu stretli s výrazným odporom, pretože by poškodili obchodné záujmy mnohých krajín, chudobných i bohatých.

Mnoho rozvojových krajín exportuje predovšetkým poľnohospodárske produkty, obmedzenie tohto vývozu by súčasne obmedzilo aj ich importné možnosti. Následky by nepocítili chudobní, ale bohatšie vrstvy, ktoré sú hlavnými odberateľmi importovaného tovaru. Menej slobodný export poľnohospodárskych produktov by nebol pre tieto krajiny brzdou rozvoja. Naopak, zvýšilo by to ich motiváciu rozvíjať sa. Obchodné reformy by posilnili vplyv návrhov UNCTAD, o ktorých bola reč v predchádzajúcej kapitole: rozvojovú pomoc by presmerovali z jednoduchých exportných artiklov, vyrábaných za nízke mzdy, na zvyšovanie príjmov obyvateľstva prostredníctvom technického vzdelávania a inovácie.

Tieto reformy pravdepodobne neprivítajú elity nízkopríjmových krajín, ktoré potrebujú vývoz poľnohospodárskych produktov, aby bolo z čoho platiť dovoz luxusného spotrebného tovaru. Podobne ako pri reformách GATT, aj tu sa dohoda dosiahne iba na celosvetovej konferencii na vysokej úrovni, ktorá pochopí rozsah blížiacej sa krízy a bude na ňu reagovať.

Obchod so službami

Z trinástich typov služieb, zahrnutých do obchodných dohôd, spôsobujú vážnejšie problémy iba tri: distribučné, finančné a environmentálne služby. Liberalizácia telekomunikačných a transportných služieb ponúka veľké výhody rozvojovým i rozvinutým krajinám, ale na obchodných rokovaniach nemožno v súvislosti s týmito službami získať pri vyjednávaní žiadnu výhodu. Pre oba prípady je potrebný špecifický typ regulácie. Transportné služby sú s obchodom tak úzko previazané, že WTO by mohla byť najvhodnejšou inštitúciou na ich riadenie, ale nie podľa princípov Všeobecnej dohody o obchode so službami (GATS).

Krátkodobé výhody, plynúce rozvojovým krajinám z liberalizácie väčšiny iných služieb (stavebníctvo, energetika, podnikanie, vzdelávanie, zdravotníctvo, kultúra, šport a cestovný ruch), sú menej významné, ako sa často tvrdí. Preto skoro nič nebráni tomu, aby sa prerokovali v spoločnom balíku a aby sa pri vyjednávaniach liberalizácia jednej podmieňovala liberalizáciou nejakej inej služby. O službách by sa malo rokovať separátne, nemali by sa spájať s rokovaniami o obchode s priemyselným či poľnohospodárskym tovarom, ale väčšinu týchto služieb netreba riešiť izolovane. Ak sa krajina rozhodne, čo môže ponúknuť na výmenu za to, čo získa, musí si uvedomovať možné dôsledky a zvažovať opatrne. Vo všeobecnosti sú riziká skôr nízke. Pri distribučných službách sú riziká vyššie a môžu mať veľmi negatívne sociálne a environmentálne dôsledky. Finančné a environmentálne služby by sa mali z agendy vylúčiť.

Finančné služby súrne potrebujú prísnejšiu reguláciu predovšetkým na národnej úrovni (Rodrik, 2009). Ak uvažujeme o potrebe posilniť reguláciu aj na globálnej úrovni, nemalo by to byť v rámci GATS, ani pod kontrolou WTO. Pokiaľ vzniknú nejaké mechanizmy na znovuoobnovenie a zachovanie stability národných a celosvetových finančných systémov, musia byť špecificky zamerané na tento jediný účel a neriadiť sa požiadavkami trhu. Environmentálne služby ako dodávka vody, kanalizácia a likvidácia tuhého odpadu sú základné verejné služby pre obyvateľov každej krajiny. Potrebujú účinnú reguláciu, za ktorú zodpovedá vláda, preto nie je potrebné uvažovať o akejkoľvek medzinárodnej regulácii. Finančná pomoc donorských krajín môže byť veľmi prospešná, ale nesmú sa s ňou spájať podmienky, týkajúce sa privatizácie alebo liberalizácie. Liberalizácia sľubuje pri zlepšovaní ekologickej situácie benefity, ale ak vláda nedisponuje potrebnou regulačnou kapacitou, alebo jej chýba politická motivácia uplatniť ju, môže sa spájať s veľkými sociálnymi výdavkami. Motivácie či tlaky na liberalizáciu iba zvyšujú pravdepodobnosť, že sa urobí zle, alebo bude zbytočná. Environmentálne služby by sa mali z liberalizačnej agendy úplne odstrániť.

Vyjednávací sila vysokopríjmových krajín, ktoré tlačia na liberalizáciu finančných a environmentálnych služieb, vyplýva najmä z princípu jednotného záväzku. Keby ho globálna dohoda na vysokej úrovni dokázala zrušiť, zrevidovať GATS by nebol veľký problém.

Singapurské témy a duševné vlastníctvo

Zo štyroch singapurských tém je len jediná takmer bezproblémová – uľahčenie obchodnej výmeny. Ekonomický prínos začlenením opatrení na uľahčenie obchodnej výmeny do obchodných dohôd sa často neúmerne preceňuje. Tieto dohody však môžu byť užitočným mechanizmom na organizovanie projektov spolupráce a medzinárodnej pomoci.

Ostatné tri témy, prerokúvané v Singapore, nepokračovali rokovaniami vo WTO. Panoval rozšírený názor, že rozvojové krajiny ich odmietli právom (Stiglitz a Charlton, 2005; Sachs, 2005). Práve tak dôrazne by mali byť odmietané v regionálnych a bilaterálnych dohodách. Akýkoľvek krátkodobý zisk, ktorý by ako protihodnota za niečo iné vyplynul z ich prijatia, by pravdepodobne výrazne prevýšil dlhodobé straty. Rozvojové krajiny, ktoré majú skutočnú snahu rozvíjať sa, si potrebujú udržať kontrolu nad verejným obstarávaním a pravidlami hospodárskej súťaže vo vlastnej krajine. Takisto nesmú zahraničným investorom dať viac práv ako už majú.

Keby bola dohoda o TRIP navrhnutá v Singapore a nie na Uruguajskom kole, pravdepodobne by ju odmietli aj tam. Medzinárodný mechanizmus na rozšírenie práv duševného vlastníctva za hranice národnej legislatívy, ktorý mal umožniť lepšie využitie globálneho trhu, už existoval v podobe Svetovej organizácie duševného vlastníctva (World Intellectual Property Organization, WIPO). Rozvojové krajiny s minimom duševného vlastníctva, ktoré by bolo treba chrániť, mali dôvod nezachádzať pri udeľovaní práv zahraničným spoločnostiam tak ďaleko ako rozvinuté krajiny. Urobili tak iba pod nátlakom, ktorý pri spôsobe rozhodovania vo WTO možno použiť. Keby sa v rámci všeobecnej reformy zrušil princíp jednotného záväzku, uplatňovaná vo WTO, TRIP by sa mohol a mal vrátiť do kompetencie WIPO. Rozvojové krajiny, ktoré sa rozhodnú, že TRIP nepotrebujú, by tak mali možnosť dohodu neakceptovať, podobne ako je to v prípade GATT.

WIPO v mnohých ohľadoch pripomína GATT. Je to inštitúcia, ktorej zásady musí krajina prijať až potom, keď dosiahla potrebnú úroveň priemyselného rozvoja, nie skôr. Úpravy ustanovení TRIP o generikách sú výhodné pre ľudí v rozvojových krajinách, boli však prijaté iba vďaka tlaku, ktorý vyvinuli občianske organizácie v rozvinutých krajinách. Chudobnejšie rozvojové krajiny odstúpením od dohody veľa nestratia.

Rozvojové krajiny s vysokou biodiverzitou majú v otázke práv duševného vlastníctva na genetické materiály silnejšiu vyjednávaciu pozíciu. Ani ony, ani industrializované krajiny, ktorých spoločnosti si nárokujú práva, neukázali veľkú snahu o zachovanie biodiverzity, a to ani prostredníctvom WTO, ani počas paralelných rokovaní Dohovoru OSN o biologickej diverzite (CBD). Namiesto toho vyjednávajú medzi sebou a snažia sa získať čo najväčší profit z vytvorenia a udelenia monopolných práv na využívanie prírodných zdrojov. Hlavným vinníkom je práve CBD. WTO je obchodná inštitúcia, nie environmentálna. Nemá mandát na zachovanie biologickej diverzity. CBD taký mandát má. Zlyhala pri vypracovaní presnej medzinárodnej legislatívy, ktorá by definovala záväzné obmedzenia pre WTO. CBD vznikla na konferencii v Riu de Janeiro v roku 1992, ktorá mala iba obmedzené možnosti zadržať nástup ekonomického neoliberalizmu. Nová celosvetová konferencia na vysokej úrovni, ktorá by riešila ekonomickú a environmentálnu krízu ako integrovaný celok, by dokázala situáciu zvrátiť. Musela by CBD vrátiť kompetencie definovať pravidlá o používaní genetických zdrojov, záväzné pre všetky krajiny, pričom WTO a WIPO by ich museli rešpektovať.

Prekonať Rio a Bretton Woods

Globálny akčný plán Agenda 21, odsúhlasený v roku 1992 na svetovej konferencii v Riu de Janeiro, sa začínal slovami „ľudstvo stojí pred rozhodujúcim momentom svojich dejín“

(United Nations, 1992: 1.1). Ten moment dlho nepotrva. Niektoré závery akčného plánu boli implementované, ale tie najdôležitejšie nie. Globálna biodiverzita sa stráca ešte rýchlejšie, zrýchľujú sa aj klimatické zmeny a potreby chudobnej časti svetovej populácie sa neriešia. Konferencia v Riu mala ambíciu integrovať problémy životného prostredia a rozvoja spolu s ekonomickými cieľmi do politických rozhodnutí, ale nedokázala to. Ekonomická politika pokračovala v rovnakom duchu, až nakoniec vyústila do vlastnej záhuby, čo celý svet uvrhlo do ešte hlbšej krízy. Spomínaný krátky moment dejín sa stále viac blíži k mimoriadne nepríjemnému obrazu budúcnosti. Ale má to aj pozitívnu stránku. Neoliberalizmus je na ústupe.

Táto kniha si nekladie za cieľ zamýšľať sa nad otázkou, aký druh nového poriadku by mohol zaplniť vákuum, ktoré po ňom ostane. Je však jasné, že to musí byť celosvetový poriadok a musí riešiť ekonomickú krízu, klimatickú krízu, energetickú krízu, ekologickú krízu, potravinovú krízu a krízu chudoby ako jednotný celok (Nadal, 2008). Nová verzia dohôd z Bretton Woods nestačí. Musí to byť nová kombinácia Brettonu a Ria. Na celosvetovej konferencii, ktorá takýto poriadok nastolí, by sa nemali zúčastniť ministri životného prostredia, obchodu či financií, ale prezidenti a premiéri, podporovaní odborným poradenstvom svojich vlád a globálne uznávaných expertov v každej relevantnej disciplíne. Nebola by to séria konferencií, každá zameraná na špecifickú oblasť, ale jediná konferencia, ktorá by stanovila základné pravidlá pre všetky ďalšie konferencie na nižšej úrovni až do času, kým sa nestanovia nové, rovnako komplexné pravidlá. Takáto konferencia – podobne ako Bretton Woods – by definovala konkrétne záväzky, ktorým by predchádzali dlhé mesiace, možno aj roky starostlivých príprav a tvrdých vyjednávaní. Veľká časť rokovaní by sa pravdepodobne odohrávala za zatvorenými dverami medzi predstaviteľmi diplomacií veľkých hráčov. Kľúčové krajiny, ktoré dláždili cestu k dohode z Bretton Woods, boli Británia – najsilnejší predstaviteľ starých globálnych mocností – a USA, najsilnejší z nových. Súčasní silní hráči sú USA a Čína. Oni musia vydlážditi cestu k novej dohode „Bretton-Rio“ (ak to bude potrebné, aj za zatvorenými dverami). Európa si udrží istý vplyv, svoju váhu budú mať aj krajiny ako India, Brazília, Rusko a ďalší, ale akákoľvek globálna dohoda bude pravdepodobne závisieť od dohody dvoch najsilnejších.

Klimatické zmeny budú mať v agende významné miesto. Pôjde predovšetkým o režim globálnej kontroly emisií, ktorý určí – priamo či nepriamo – takú vysokú cenu uhlíka, aby to malo reálny efekt.¹⁸ Princíp „znečisťovateľ platí“, dohodnutý v Riu, sa môže stať účinným nástrojom, ktorý zastaví zhoršovanie kvality životného prostredia. Plne účinný však bude až potom, keď – opäť priamo či nepriamo – bude znečisťovateľ platiť tomu, koho poškodil znečistením. Ak sú účinky globálne, musí byť globálna aj platba. Peniaze získané z daní za uhlík a iné emisie skleníkových plynov by mali plynúť do globálneho fondu, z ktorého by sa financovali globálne ciele. Z nich prichádza do úvahy predovšetkým záchrana dažďových pralesov a iných, na biodiverzitu bohatých pohlcovačov uhlíka (carbon sinks).

Keď bude fungovať účinný globálny mechanizmus na zastavenie klimatických zmien, nárast emisií, spôsobený plnou implementáciou GATT, bude iba malou súčasťou celkovej bilancie, ktorá zabezpečí, že celkové globálne emisie neprekročia rozumné hranice. Spomínané reformy by reagovali na väčšinu iných vplyvov, ktoré má medzinárodný obchod na ekonomiky, životné prostredie a na ľudí – s jednou výnimkou. Nič v súčasnej obchodnej

agende sa ani len nepokúša riešiť zničujúce účinky, ktoré môže mať obchod s ropou, diamantmi a ďalšími cennými surovinami na ekonomiky, systém riadenia a vyhliadky na rozvoj krajín, ktoré ich vlastnia. Surovinová kliatba sa v obchodných rokovaníach neprejavuje, pretože bariéry obchodovania s nimi sú malé. Kupujúci chcú kupovať, predávajúci predávať a ľudia, ktorí trpia, nemajú žiadne slovo. Aj toto by sa malo stať témou svetovej konferencie na najvyššej úrovni a malo by sa prerokúvať súbežne s energetickou a klimatickou krízou. Existuje lepší spôsob riešenia všetkých troch, ako vytvorenie globálneho fondu uhlíkovej dane, ktorý by nielen zachraňoval dažďové pralesy sveta, ale súčasne by kupoval aj práva na ťažbu ropy? Elity, ktoré ich dnes kontrolujú, by bolo možné vyplatiť za cenu hlboko pod ich skutočnou ekonomickou hodnotou a vo fonde by ešte ostalo dosť prostriedkov na investície do diverzifikácie ekonomík týchto krajín a do sociálno-ekonomického rozvoja ich obyvateľstva.

Takýto idealistický návrh by nebolo možné presadiť naraz, možno sa ho nedočkáme nikdy. Ale aj napriek tomu by „múdre hlavy“, ktoré radia prezidentom a premiérom, mali veľkú časť svojich úvah venovať tomuto maximalistickému cieľu. Globalizácia v neoliberaálnej réžii nedokázala svoju životaschopnosť, to však neznamená, že ju treba úplne zavrhnúť. Svetová klíma, dažďové pralesy, oceány, minerálne suroviny a ropa – to všetko sú cenné globálne zdroje, ktoré možno efektívne spravovať iba globálnym spôsobom. Adam Smith nedôveroval globálnym myšlienkam, ale tento pán nemal telefón ani televízor, nemal prístup k internetu, nepoznal lietadlá a nemal ani potuchy o technológiách, ktoré sa premiestňujú z kontinentu na kontinent pomocou slnečnej energie. Pomaly začíname chápať, že riadiť osud tohto sveta možno aj inak, ako neustálymi vojnami medzi súperiacimi štátmi, súperiacimi ideológiami a súperiacimi vierovyznaniami. Ak dopustíme, aby sa tento svet rozpadol, potrvá stovky, možno tisícky rokov, kým naši potomkovia dostanú novú príležitosť.

12. Koniec a začiatok

„Často je potrebná najvyššia politická múdrosť, aby sa zistilo, kedy má skutočný vlastenec podporovať a usilovať sa o znovunastolenie autority starého systému a kedy by mal dláždiť cestu odvážnejším, ale často riskantným návrhom na inováciu.“ (Smith, 1982 [1759]: 242)

Záverečnú kapitolu začneme zhrnutím hlavných dôsledkov liberalizácie obchodu a jej historického kontextu. Budeme pokračovať prehľadom globálneho kontextu súvisiaceho s navrhovanými reformami. Súčasný režim medzinárodného obchodu patrí do éry, ktorá sa chýli ku koncu. Reformy, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, sú súčasťou tvorby novej etapy.

Dôsledky

Keď sa v roku 1999 začali vypracúvať štúdie hodnotenia dôsledkov obchodu, ani nám nenapadlo, že sa predĺžia na desaťročný program. Nebolo nám celkom jasné, čo vlastne zistíme. Niektoré zistenia nás prekvapili, iné ani nie. Najviac skúseností sme nezískali pri skúmaní ekonomických, sociálnych a environmentálnych dôsledkov obchodných dohôd, ale z rozhovorov s vyjednávačmi, z čítania ich textov a pozorovania ich práce. Sú to dobrí ľudia bez ohľadu na to, akú krajinu zastupujú – a to je prvý problém. Všetci sú prvotriedni vyjednávači, pracujúci v záujme svojich štátov alebo špecifických záujmových skupín pôsobiacich v ich krajine. Odvádzajú vynikajúcu prácu: snažia sa získať čo najviac a druhej strane čo najmenej ustúpiť. Pritom maximálne využívajú silu svojej ekonomickej vyjednávačskej pozície. Niektorí sú úspešnejší a získavajú viac, ako strácajú, u iných je to naopak. Tí, ktorí pre krajinu, ktorú zastupujú, získali najviac, sa môžu na konci pracovného dňa uložiť k pokojnému spánku. Veria ekonomickej teórii, ktorá im hovorí, že nech sa rokuje o čomkoľvek, úplne stačí čosi kdesi zliberalizovať a všetci na tom získajú. To je, samozrejme, iný problém.

Teória, ktorej veria vyjednávači, vôbec neberie do úvahy environmentálne vplyvy ani vplyvy na rozličné sociálne skupiny. Vo všeobecnosti sa predpokladá, že ak je výsledkom dohody čistý ekonomický benefit, ten môžu politické rozhodnutia nasmerovať tak, aby sa odstránili akékoľvek vzniknuté problémy. Nevedno, či je to pravda, alebo nie. Je však jasné, že sociálne a environmentálne škody nemožno odstrániť, ak z dohody nevplynie čistý zisk.

Teória komparatívnej výhody, z ktorej vychádza ideál voľného obchodu, má viacero slabín, ale v podstate je správna. Keď ju David Ricardo prvýkrát opísal, nemal žiadnu možnosť vypočítať veľkosť tohto efektu, dnes však takú možnosť máme. Počítačové programy, používané na takéto výpočty, majú isté obmedzenia, ale vytvoria aspoň približnú predstavu. Ekonomický rast, vyjadrený v miliardách dolárov, je veľký. V porovnaní s veľkosťou svetovej ekonomiky a s tempom jej normálneho rastu v časovom úseku, potrebnom na vyrokovanie a implementáciu obchodnej dohody, je však bezvýznamne malý.

Minimálny celkový benefit je výsledkom oveľa väčších zmien v štruktúre ekonomiky každej krajiny. V krajinách, ktoré tento proces riadia, sú zmeny v súlade s ich stratégiou rozvoja a adaptácia je pomerne bezbolestná. V iných, predovšetkým v tých najchudobnejších, sú negatívne efekty veľké a očakávaná adaptácia nemusí vôbec nastať.

Čína, India, Brazília a novoindustrializované rozvojové krajiny juhovýchodnej Ázie vo všeobecnosti približne rovnako získavajú aj strácajú. Najhoršie sú na tom krajiny, ktoré sa nedokázali dostať na trajektóriu rozvoja pred nástupom liberalizácie. Tam sú dlhodobé negatívne následky ešte väčšie ako krátko- či strednodobé. Každé liberalizačné opatrenie, ktoré sa prijme – či už ide o znižovanie ciel, rušenie dotácií, otvorenie trhu so službami, uznanie práv duševného vlastníctva alebo iné štandardné opatrenie – znižuje schopnosť krajiny určovať smer vlastnej politiky. Pripomíname, že výhody liberalizácie sa zdôvodňujú jednoduchou ekonomickou teóriou, v tomto prípade neoliberálnou teóriou minimálnych vládných zásahov do fungovania trhu. Zatiaľ čo teória Davida Ricarda je v podstate správna, ale prináša malý efekt, táto je od základu nesprávna, ale má ďalekosiahle účinky. Brzdí schopnosť krajiny realizovať ten typ agrárnej politiky, ktorá sa ukázala taká úspešná pri znižovaní chudoby v juhovýchodnej Ázii a teraz v Číne. Zabraňuje im realizovať takú priemyselnú politiku, aká umožnila rozvinutým krajinám napredovať.

Ha-Joon Chang to nazýva „odkopnúť rebrík“ (Chang, 2002). Nemalo by nás to príliš prevkapiť. Obchodní vyjednávači to robia viac-menej v dobrej viere a riadia sa pritom radou Adama Smitha presadzovať záujmy vlastnej krajiny. Veria, že o zvyšok vesmíru sa postarajú bohovia ortodoxnej ekonómie. Každá politická entita, ktorá zbohatla na systéme medzinárodného obchodu, sa správala práve takto. Robili to Briti aj ďalšie európske veľmoci, rovnako si počínali starí Rimania, Gréci, Peržania, Babylončania a veľké čínske dynastie, ktoré v podrobených oblastiach zaviedli systém poplatkov. Všetci verili, že ich dynastia potrvá naveky.

Keď padol berlínsky múr, Francis Fukuyama to chápal ako začiatok konca dejín (Fukuyama, 1992). Ideály Západu podľa neho dokázali svoju prevahu nad totalitarizmom sovietskeho typu a budú natrvalo a univerzálne triumfovať. Bývalý Fukuyamov učiteľ Samuel Huntington mal iný názor. V jeho očiach získal Západ nadvládu nie vyššou kvalitou svojich myšlienok, ale šikovnejším používaním organizovaného násillia. Koniec studenej vojny tak dejiny príliš neovplyvní, tie budú ďalej pokračovať svojím tempom. Nasledujúcou etapou bude séria možných konfliktov medzi západnou a inými civilizáciami, ktoré Západ dočasne potlačil (Huntington, 1997). Ak sa Fukuyama mýlil a Huntington mal pravdu, najpruďšie konflikty budú mať globálny charakter, budú o niečo väčšie ako tie predošlé a poznačia ich paralelné účinky klimatických zmien.

Agenda liberalizácie obchodu je agendou neoliberalizmu. Implicitne predpokladá, že Fukuyamova vízia globálneho voľného trhu ako konečného cieľa dejín bola správna. Dnes je už jasné, že Fukuyamovo presvedčenie o správnosti ortodoxnej ekonomickej teórie bolo omylom, ale nemusel sa mýliť, keď dúfal, že svet by konečne mohol prekonať najhoršiu etapu svojich dejín. Výzvou dneška je využiť pozitívny aspekt súčasnej ekonomickej krízy a urobiť z nej rozhodujúci faktor. Neoliberalizmus už stratil svoju bývalú silu.

Nový začiatok

Krajiny medzi sebou obchodovali odnepamäti a tak to ostane i v budúcnosti. Medzinárodný obchod môže prinášať rôzne výhody, ale predovšetkým umožňuje ľuďom užívať cenné suroviny, ktoré sa nenachádzajú na ich území, ako napríklad hodváb, zlato, káva či ropa. Domácim elitám ponúka jednoduchý spôsob ako zbohatnúť. V najhoršom scenári môžu medzinárodný obchod kontrolovať najsilnejšie štáty, aby si zabezpečili suroviny na vlastné účely a zamestnávali zvyšok svetovej populácie podľa toho, ako im to vyhovuje. Môžu, ale nemusia prepravovať ľudí v reťaziach alebo ich dovážať ako otrokov. V najlepšom prípade však môže byť medzinárodný obchod jedným z najúčinnějších motorov ľudského rozvoja a porozumenia. V súčasnom režime globálneho obchodu sú zakomponované oba scenáre.

Západ sa blíži ku koncu tristoročného obdobia, v ktorom bol dominantnou silou sveta. Jeho imperiálne dejiny sa už skončili, stále však ostáva jadrom medzinárodného systému obchodovania, ktorý sa počas tohto obdobia vytvoril. Krajiny z „periférie sveta“ sú ešte stále chudobné, ale mnohé už postupne bohatnú. Západ si k takémuto vývoju môže oprávnené blahoželať. Ukázalo sa, že niektoré z jeho ideálov sú skutočne aj univerzálnymi ideálmi ľudstva. Hoci niektoré priečky z rebríčka rozvoja boli odstránené, iné ostali. Niektoré boli dokonca úmyselne vložené. V niektorých častiach sveta už pomohli dosiahnuť želaný cieľ. Zbedačení ľudia sa stávajú bohatšími. Západ prijíma tieto zmeny s nevôľou.

Ekonomická sila Západu relatívne klesá súbežne s exponenciálnym nárastom čerpania prírodných zdrojov, ktorý sa už blíži k svojim limitom. Rúbanie lesov na drevo a na poľnohospodárstvo dosiahlo úroveň, ktorá ohrozuje a nebezpečne znižuje biologickú diverzitu. Znečisťovanie atmosféry začalo meniť globálnu klímu a tento proces sa neustále zrýchľuje. Aj keby neexistovali racionálne dôvody na zastavenie a znižovanie neustále rastúcej spotreby ropy a zemného plynu, onedlho ich nahradí dôvod, pred ktorým niet úniku – zásoby týchto obmedzených zdrojov sa blížia k svojmu koncu. Éra lacnej energie sa skončila. Nové technológie dokážu vyťažiť zo slnečnej energie viac ako v časoch, keď ju ľudia využívali iba na sušenie bielizne. Silu vody využívame efektívnejšie ako v časoch, keď iba poháňala vodné koleso a silu vetra všestrannejšie ako keď moreplavci napli prvú plachtu. No myslieť si, že obnoviteľné energie plne nahradia zlatú baňu fosílnych palív minulého storočia, či dokonca zabezpečia nárast spotreby energie pre šesť miliárd ľudí, je nereálnym snom. Zmeniť sa nemusí iba životný štýl, závislý od energie. Radikálne sa musí zmeniť aj ekonomická štruktúra, ktorá si dnes vyžaduje veľké množstvo energie.

Západ sa navyše musí zmieriť aj s tým, že už v blízkej budúcnosti príde o svoju vedúcu úlohu, čo celý problém ešte viac komplikuje. Samuel Huntington sa vo svojich najpesimistickejších scenároch možno mýlil, ale určite mal pravdu, keď tvrdil, že ak Západ nie je

pripravený na ďalšiu sériu vojen, v ktorých dokáže zvíťaziť, musí sa so stratou svojho vplyvu zmieriť. Ak to má urobiť dobrovoľne a elegantne, musí sa vzdať svojho myšlienkového monopolu. Zabudol, že jeho vlastná éra osvietenstva bola súčasne obdobím budovania impérií a otroctva. Káže zvyšku sveta, že demokracia prináša prosperitu, ale zabúda, že jeho vlastná história hovorí o niečom celkom inom. Tí z nás, ktorí sa narodili a vyrástli na Západe, si zvykli poučať iné národy, ale zabudli, že sa dá učiť aj od nich. Ak má svet žiť v mieri, nemôžu ho ovládať výlučne idey Západu.¹⁹

V kľúčovej otázke, ako spravovať spoločenstvo mnohých miliónov ľudí, sú názory Západu a jeho najsilnejších vyzývateľov veľmi podobné. Amerika, Čína a Brazília sú federálne štáty, na podobných princípoch funguje aj Európska únia. Všetky vlády týchto krajín sa usilujú využívať princíp subsidiarity. Čo možno riešiť lokálne, nech sa tak aj rieši. Všetko, čo je možné riešiť iba na vyššej úrovni, sa musí riešiť tam. Globálne treba riešiť len málo vecí. K nim patria nerastné zdroje globálneho významu, globálna atmosféra, globálna biodiverzita a niektoré špecifické aspekty medzinárodného obchodu. Väčšinu ostatných záležitostí si krajiny s rozličnými klimatickými podmienkami, rozličným geografickým profilom, rozličnými dejinami a rozličnou kultúrou môžu spravovať slobodne a podľa vlastného uváženia.

Keby sme túto knihu začali úvahami o princípe subsidiarity, bolo by zbytočné pokračovať. V otázke aké reformy potrebuje WTO, by sme dospeli k takým istým záverom, aké sme naznačili v predchádzajúcej kapitole. Hodnotenie možných dôsledkov posilnenia súčasného obchodného režimu iba potvrdilo, že prílišná kontrola negatívne vplyva na ľudí, zatiaľ čo nedostatočná kontrola vecí, od ktorých všetci závisia, všetkým škodí. Takisto by nebolo potrebné poukazovať na nevhodnosť neoliberalnej ekonomickej teórie. Odmietli by sme ju ako bezvýznamnú. Na druhej strane by sme museli hneď na začiatku uznať, že aplikovať princíp subsidiarity na globálnej úrovni je obrovská výzva pre nás všetkých.

Mnohé návrhy na reformu *global governance* by sa realizovali ešte ťažšie. David Held navrhuje, aby sa namiesto ideálu globálneho neoliberalizmu presadil globálny kozmopolitný sociálno-demokratický ideál (Held, 2004). Anne-Marie Slaughterová a Thomas Hale neveria globálnym ideálom o nič viac ako Adam Smith, preto sa prihovárajú za posilnenie úlohy medzivládnych sietí (Slaughterová a Hale, 2005). Takéto siete už existujú, pokrývajú oblasti ako finančná regulácia, ochrana životného prostredia a boj proti terorizmu. Všetky sa musia sústrediť na globálne dôležité veci. Xu Mingqi a Wu Yikang tieto podstatné veci presne definovali: sú to globálne politické a bezpečnostné otázky ako jadrové zbrane a terorizmus; globálne ekonomické otázky ako energetická bezpečnosť, finančná stabilita a chudoba a globálne environmentálne otázky ako napr. klimatické zmeny (Xu Mingqi a Wu Yikang, 2001). Nepatria medzi ne globálne pravidlá, ktoré by krajinám predpisovali, akú obchodnú politiku majú robiť. Niektoré zo súčasných obchodných pravidiel sa týkajú dôležitých globálnych problémov a sú skutočne potrebné. Ostatné nie sú.

Niekedy vo vzdialenej budúcnosti by ideál celosvetového voľného obchodu mohol byť žiaduci aj uskutočniteľný. Nie kvôli pozitívnemu vplyvu na efektívnosť či rast ekonomiky, ale ako záruka mieru. Rast vyvolaný liberalizáciou obchodu je ako prchavý plameň, ktorý vyhasne, keď liberalizácia dosiahne svoj cieľ. Úplne voľný obchod je lepšie riešenie, nie však hneď. Podobne ako v únii, ktorú si Európa vytvorila po dlhých storočiach konfliktov a dvoch svetových vojnách, sa voľný obchod môže stať garantom mieru iba ak bude znamenať to,

čo hlása – voľný pohyb ľudí a tovarov, služieb a kapitálu. Potrvá ešte dlho, kým bude svet na to pripravený. Hranice bude možné úplne otvoriť až potom, keď sa chudobné krajiny stanú skoro také bohaté, ako tie najbohatšie. Mnohé z nich budú kvôli tomu potrebovať nemalú pomoc, väčšiu ako dostali niektoré krajiny počas príprav na vznik Európskej únie. Odstrániť obmedzenia, ktoré dnes existujú v mene voľného obchodu, nestačí. Ak má svet prekonať početné a rôznorodé krízy, ktoré ním zmietajú, musíme my všetci na všetkých kontinentoch pretaviť svoje staré názory na radikálne nové, aby sme vybudovali takú budúcnosť, akú táto planéta zatiaľ nepoznala.

Ak sa nám to podarí, dokážeme, že Adam Smith sa mýlil, nie však vo svojej ekonomickej teórii, ale vo svojej úzkoprsej a dobou poznačenej filozofii morálky. Mohla byť správna v osemnástom storočí, ale nie v dvadsiatom prvom. Ľudia tejto planéty budú môcť ukázať, že prvýkrát v dejinách vyvinuli schopnosť navzájom komunikovať, vzájomne sa chápať, vážiť si jeden druhého a nadradiť spoločné záujmy nad lokálne a skupinové.

IV. Nadácia Pontis

Je veľa ciest, ako pomáhať druhým

Nadácia Pontis pomáha konkrétnym ľuďom doma i v zahraničí. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Nadácia Pontis sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne, a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú pomoc v zahraničí.

Našou víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

podporujeme neziskové organizácie

Neziskové organizácie sú v demokratickej spoločnosti nositeľmi pozitívnych zmien. Umožňujú občanom zapájať sa do správy vecí verejných. Našou ambíciou je podporovať ich dlhodobú finančnú udržateľnosť, prispievať k ich inštitucionálnemu posilneniu a programovému rozvoju. Poskytujeme im **finančné granty, vecné dary, software, pomoc dobrovoľníkov, know-how pre zlepšovanie ich činnosti, pomáhame im komunikovať ich aktivity a hľadať ďalších podporovateľov.**

V novembri 2009 Nadácia Pontis spustila nový program individuálneho darcovstva Dobrá krajina. Rovnomenný portál www.DobraKrajina.sk poskytuje jednotlivcom aj firmám jedinečný nástroj, ktorý zjednodušuje proces darovania. V Dobrej krajine môže každý podporiť neziskový projekt, ktorý mu je najbližší.

Naše skúsenosti s podporou neziskového sektora úspešne uplatňujeme aj v zahraničí, najmä v krajinách, ktoré prechádzajú zložitým transformačným procesom.

presadzujeme zodpovedné podnikanie firiem

Podporujeme rozvoj firemnej filantropie a **zodpovedného podnikania**. Chápeme ho ako širší záväzok firiem vytvárať a dodržiavať etické štandardy, prispievať k ekonomickému rozvoju spoločnosti a zlepšovaniu životného prostredia, zvyšovať kvalitu života zamestnancov a podporovať rozvoj komunity, v ktorej pôsobia.

Spravujeme **firemné nadačné fondy** a odborne manažujeme realizáciu **grantových programov**. Ako prvý donor na Slovensku prijímame projekty i správy v online podobe prostredníctvom portálu **Darca.sk**. Myslíme tak na prírodu a obmedzujeme na minimum mŕňanie ton papiera, ktoré sa s grantovou činnosťou obvykle spája. Neziskovým organizáciám **ročne udeľujeme viac ako 300 grantov v celkovej výške viac ako 900 tisíc €**.

Nadácia Pontis administruje **Business Leaders Forum (BLF)** – neformálne združenie firiem, ktoré sa zaviazali byť lídrami v presadzovaní zodpovedného podnikania na Slovensku. Business Leaders Forum v roku 2010 združovalo 21 členských firiem. Spoločne s nimi realizujeme konferencie a podujatia pre výmenu praktických skúseností, diskusie o princípoch a nových trendoch v tejto oblasti a reagujeme aj na aktuálne témy a potreby komunity.

Koordinujeme pracovnú skupinu BLF – **ENGAGE** – s cieľom rozvíjať programy **firemného dobrovoľníctva**. Motivujeme zamestnancov firiem k aktívnemu zapájaniu sa do užitočných miestnych projektov. Príkladom je podujatie **Naša Bratislava**, v ktorom zamestnanci firiem dobrovoľníckou prácou pomáhajú komunitným a neziskovým subjektom, ako sú materské centrá, detské domovy, nízkoprahové kluby, či útulok pre zvieratá. V roku 2010 sa podujatia Naša Bratislava zúčastnilo vyše 1 500 dobrovoľníkov zo 44 firiem a organizácií, ktorí pomáhali pri viac ako 90 aktivitách a spolu odpracovali vyše 5 200 hodín.

Koordinujeme aj činnosť pracovnej skupiny **Klimatická zmena**, v ktorej firmy získavajú informácie a vymieňajú si skúsenosti v oblasti zlepšovania dopadov ich podnikania na životné prostredie.

Ako jediní na Slovensku ponúkame firmám nástroje ako skvalitňovať možnosti zodpovedného podnikania objektívnym meraním podľa medzinárodných metódik **Standard komunitné investovanie** a **Global Reporting Initiative**.

Udeľovaním ceny **Via Bona Slovakia** vyjadrujeme verejné uznanie firmám a podnikateľom na Slovensku, významne sa angažujúcim v oblasti firemnej filantropie a zodpovedného podnikania.

Skúsenosti z oblasti presadzovania zodpovedného podnikania uplatňujeme v **Srbsku, Macedónsku, Bielorusku** a **Moldavsku** formou tréningov a konzultácií o medzisektorovej spolupráci a komunikačných stratégiách.

V Srbsku sme do neformálnej siete spojili 12 mimovládnych organizácií. Pracovali sme s nimi na vzdelávaní o zodpovednom podnikaní, budovaní vzťahov s firmami a vzniku združenia **Business Leaders Forum v Srbsku**. Podobný projekt v Macedónsku vyústil tiež do založenia **Business Leaders Forum v Macedónsku**.

Organizujeme **medzinárodnú konferenciu o zodpovednom podnikaní**, jedinú svojho druhu na Slovensku. Pre výmenu praktických riešení zodpovedného podnikania firiem organizujeme **Trhovisko firemných riešení**.

Informácie a novinky z oblasti zodpovedného podnikania ponúkame verejnosti prostredníctvom portálu **Zodpovednepodnikanie.sk** a dvojmesačníka **BLF newsletter**.

pomáhame jednotlivcom a komunitám

Vážime si záujem občanov o svoje okolie. Preto podporujeme miestne iniciatívy jednotlivcov a komunit. Prepájame **dobrovoľnícke sily jednotlivcov** s aktivitami samospráv, škôl a firiem. Vyhlasujeme **grantové programy** na budovanie a opravy detských ihrísk, celoročných športovísk, parkov a oddychových zón. Pomáhame sociálne a zdravotne znevýhodneným občanom. Zmyslovo postihnutí, dlhodobo nezamestnaní, či bývalí väzni, majú s našou podporou šancu na kvalitnejší život, získanie práce a pocitu vlastnej dôstojnosti.

Na **Kube** sme v rokoch 2003 – 2010 pomáhali rodinám väznených disidentov. S občianskym združením Človek v ohrození sme organizovali **verejnú zbierku**. Počas trvania zbierky sme vyzbierali celkovo **27 940,89 €**. Výťažok zo zbierky priebežne doručovali naši spolupracovníci priamo príbuzným disidentov na Kube. **Dámy v bielom**, skupinu žien a matiek kubánskych politických väzňov, sme podporili nielen finančne, ale aj morálne – osobným kontaktom a verejne prejavenu solidaritou známych osobností na Slovensku i v zahraničí.

V **Bielorusku** spolupracujeme s **analytickou komunitou**, ktorá iniciuje zmeny verejnej politiky a spoločenskú diskusiu v krajine. Bieloruských analytikov sme od roku 2003 v projektoch podporili celkovou sumou **viac ako 640 000 €**. V **Srbsku** sme pomohli vybudovať dva **mládežnícke kluby**. O naše **skúsenosti s EÚ** sme sa podelili s mladými politickými lídrami, pracovníkmi srbského parlamentu a samospráv. Pre srbskú verejnosť sme pripravili **sériu dokumentárnych filmov** o skúsenostiach krajín V4 so vstupom do Európskej únie.

V roku 2010 sme začali implementovať projekt, ktorým sa snažíme **zlepšiť počítačovú gramotnosť učiteľov a študentov v juhovýchodnej Keni**.

Pre študentov slovenských univerzít sme ponúkli vzdelávacie kurzy **Zodpovedné podnikanie** a **Balkánske štúdiá** a kurz **Balkánske štúdiá pre pokročilých**, určený expertnej komunite. Zorganizovali sme tri ročníky **Súťaže o najlepšiu diplomovú prácu** na tému Západný Balkán. Od roku 2008 sme súťaž pre študentov vysokých škôl a univerzít modifikovali na **Súťaž o najlepšiu esej na tému rozvojovej pomoci**.

Téme rozvojovej pomoci sa venujeme aj prostredníctvom projektov zameraných na vzdelávanie. Okrem organizovania prednášok pre študentov slovenských univerzít, do projektov zapájame aj predstaviteľov akademickej obce. Pomáhame im rozvíjať zručnosti pre **vzdelávanie o rozvojovej pomoci**.

ako môžete pomôcť s nadáciou pontis

- **Darujte 2% z daní pre Nadáciu Pontis.** Darovanie 2% z daní Vás nič nestojí. Nadácia Pontis má transparentné financovanie a preto máte istotu, že budú použité na správny účel.
- **Založte si svoj vlastný profil na www.DobraKrajina.sk a staňte sa individuálnym darcom.** Darcovstvo v programe Dobrá krajina je jednoduché a transparentné. Ako darca ste v priamom kontakte s organizáciou, ktorú podporíte a môžete sledovať ako boli použité finančné prostriedky, ktorými ste pomohli.
- Váš **finančný dar pre Nadáciu Pontis** použijeme na aktivity prinášajúce pozitívne zmeny pre spoločnosť.
- V rámci **nefinančnej podpory** privítame dary hnutelného alebo nehnuteľného majetku, bezplatné poskytnutie služieb, darcovstvo času a skúseností.
- **Študenti môžu absolvovať povinnú prax** v Nadácií Pontis.

„Za všetkým, čo robíme, je konkrétna pomoc konkrétnym ľuďom. Naše aktivity realizujeme vďaka práci šikovných a nadšených ľudí v našom tíme. Sme vďační všetkým, ktorí s nami spolupracujú, podporujú nás či nám držia palce...“

Lenka Surotchak, riaditeľka Nadácie Pontis

nadácia pontis

Zelinárska 2
821 08 Bratislava

tel.: (421 2) 57 10 81 11
fax: (421 2) 57 10 81 25
pontis@nadaciapontis.sk

Informácie o našej činnosti pravidelne zverejňujeme na našej webovej stránke:
www.nadaciapontis.sk.

ďalšie webové stránky o našich aktivitách:

www.blf.sk

www.dobrakrajina.sk

www.hlavyvpomahaju.sk

www.nasazilina.sk

www.viabona.sk

www.darca.sk

www.firemnafilantropia.sk

www.nasabratistlava.sk

www.nepocujucipodnikatelia.sk

www.zodpovednepodnikanie.sk

Projekt Vzdelanie prináša zmenu!

Spolupráca medzi mimovládnyimi organizáciami a akademickými inštitúciami, s cieľom presadzovať témy rozvoja medzi politikmi a verejnosťou.

Nadácia Pontis začala vo februári 2010 implementovať nový projekt **Vzdelanie prináša zmenu!**, ktorý sa venuje presadzovaniu témy rozvoja v spoločnosti. Ide o projekt, na ktorom spolupracujú organizácie **troch európskych krajín: Slovenska, Poľska a Cypru**.

Partnermi projektu sú Nadácia Pontis, poľská organizácia Polish Humanitarian Action a organizácia NGO Support Centre z Cypru. Okrem nich na projekte spolupracujú: Center for International Cooperation and Development Studies na Universitě libre de Bruxelles (Belgicko), Institute for Applied Cultural Research (Nemecko), Global Development Research Group (Poľsko), Press and Books Foundation (súčasť poľskej edície Le Monde Diplomatique, Poľsko), nezisková organizácia CARDET (Cyprus) a mimovládna organizácia INADES (Tanzánia).

Cieľom projektu, okrem budovania kapacít mimovládnych organizácií v Poľsku, na Slovensku a na Cypre, **je zlepšiť spoluprácu** medzi mimovládnyimi organizáciami, akademickými inštitúciami, vládnymi predstaviteľmi a verejnosťou. Výsledkom má byť **zvýšenie úrovne povedomia o rozvojovej spolupráci v týchto troch krajinách**.

Projekt podporí verejnú diskusiu o otázkach rozvojovej pomoci v rozvojových krajinách, k poskytovaniu ktorej sa Slovensko, Poľsko a Cyprus zaviazali vstupom do Európskej únie. Nové členské krajiny sa zaviazali aj k boju proti chudobe a budovaniu rovnocenných vzťahov medzi rozvinutými a rozvojovými krajinami.

Tieto ciele sú obsiahnuté aj v Miléniových rozvojových cieľoch OSN. V ich napíňaní hrajú najdôležitejšiu úlohu práve **tri cieľové skupiny projektu: politickí predstavitelia, mimovládne organizácie a experti z akademickej obce**.

V projekte sa uskutočnia **rôznorodé aktivity**. Napríklad vznikne **séria publikácií, analýz a manuálov**. Zrealizuje sa **množstvo stáží, seminárov, konferencií a verejných diskusií**. Nemenej dôležité je **založenie pracovnej skupiny, ktorej cieľom bude vytvorenie odporúčaní a štandardov na výučbu o téme rozvojovej pomoci** na školách a iných vzdelávacích inštitúciách.

Projekt sa uskutočňuje za finančnej podpory Európskej únie. Európska únia nezodpovedá za obsah a použitie informácií obsiahnutých v tejto publikácií. Za obsah tejto publikácie zodpovedá Nadácia Pontis a jej partneri.

O autorovi

Clive George pracoval ako manažér v priemysle, neskôr pôsobil na Univerzite v Manchestri ako výskumník a konzultant na katedre životného prostredia. Špecializoval sa na metódy hodnotenia vplyvov v medzinárodnom rozvoji. Bol tiež hlavným poradcom Svetovej banky v otázkach posudzovania a rozvoja systémov na hodnotenie vplyvu rozvojového úsilia na Blízkom východe a v severnej Afrike, ako aj konzultantom pre OECD, UNEP a iné medzinárodné agentúry. Prácou pre UNEP a pre Európsku komisiu sa vyprofiloval na popredného svetového odborníka v oblasti hodnotenia interakcie ekonomických, sociálnych a environmentálnych dosahov medzinárodných obchodných dohôd. S Petrom Robertsom a Joe Ravetzom je spoluautorom diela *Životné prostredie a mesto (Environment and the City, 2008)*, *Hodnotenie vplyvov a trvalo udržateľný rozvoj (Impact Assessment and Sustainable Development, 2007)* napísal s Colinom Kirkpatrickom a na diele *Environmentálne hodnotenie v rozvojových a transformujúcich sa krajinách (Environmental Assessment in Developing and Transitional Countries, 2000)* spolupracoval s Normanom Leem. Publikoval množstvo článkov o trvalo udržateľnom rozvoji, hodnotení jeho účinkov o „global governance“ a medzinárodnom obchode.

Poznámky

- 1 Mnoho občianskych združení vyjadrilo štúdiám o hodnotení dôsledkov podporu, ale súčasne ich kritizovalo, že neboli dost dôrazné pri presadzovaní vlastných argumentov. Spoločné vyhlásenie občianskych organizácií EÚ (Priatelia Zeme, 2006) zhrnulo hlavné pripomienky do nasledujúcich bodov: (1) absencia kontaktu s obchodnou politikou a s rozhodovacími procesmi (zistenia SIA sa nepodarilo začleniť do vyjednávacích pozícií EÚ); (2) neúčinné a neadekvátne opatrenia na zlepšovanie, prevenciu a zmierňovanie; (3) proliberálne tendencie (chýba kritická analýza názorov na potrebu liberalizácie obchodu); (4) prílišná neutralita (chýba zhodnotenie relatívneho významu pozitívnych a negatívnych následkov); (5) nedostatočné konzultácie so zainteresovanými stranami v tretích krajinách; (6) priveľký dôraz na ekonomiku (minimálny vplyv iných ako ekonomických disciplín).
- 2 Európska komisia publikuje pozičné dokumenty s odpoveďami na záverečné správy jednotlivých štúdií (pozri kap. 10). Jej komentáre a návrhy na doplnenie neuverejnených konceptov správ ostávajú dôverné.
- 3 V rámci Európskej komisie a členských štátov EÚ existuje veľa príkladov, keď sa posudzovanie systémov hodnotenia dôsledkov regulácie (RIA) používalo na presadenie konkrétnych návrhov a nie na realistické hodnotenie alternatív (Jacob et al., 2008). Národný kontrolný úrad (National Audit Office) kontrolou systému RIA vo Veľkej Británii zistil, že hodnotenie v mnohých prípadoch nemalo žiadny vplyv na rozhodovanie. Napríklad RIA o minimálnej mzde ponúkla odporúčania, zhodné s už prijatým rozhodnutím. RIA o bezpečnostných predpisoch v doprave sformulovala svoje ciele spôsobom, ktorý vylučoval alternatívne varianty. A RIA o novelizácii predpisov na testovanie motorových vozidiel priniesla iba

- rozhodnutie zvýšiť poplatky v súlade s infláciou (NAO, 2006).
- 4 Všetky správy o hodnotení vplyvov na trvalú udržateľnosť sú uverejňované na webstránke Európskej komisie, ec.europa.eu/trade/issues/global/sia/studies.htm (stav z 25. mája 2009). Štúdie, týkajúce sa rokovanií WTO v Dohe, sú prehľadne uvedené v Kirkpatrick et al., 2006a.
 - 5 Tieto odhady sú prevzaté od: Polaskiová, 2006; Laird et al., 2006; François et al., 2005; de Córdoba a Vanzetti, 2005. Pri štúdiách, ktoré modelovali menej ako plnú liberalizáciu, sa výsledky upravili úmerne k odhadovaným zmenám blahobytu.
 - 6 Niektorí tvorcovia modelov v snahe získať hornú hranicu možného celkového prínosu k statickému ekonomickému blahobytu používali súbor extrémnych predpokladov. To zároveň určuje hornú hranicu možných zmien produkcie. Keď Patricia Augierová a Michael Gasiorek (2001) skúmali následky odstránenia colných bariér medzi EÚ a krajinami Stredozemia, zistili, že v EÚ a v Izraeli sa výroba zvýšila, ale vo všetkých výrobných odvetviach ostatných dotknutých krajín klesla (s výnimkou Turecka, kde sa výroba v jedinom odvetví zvýšila). V Egypte zaznamenali pokles od 28 % vo výrobe plastov a chemikálií až po 85 % v produkcii elektrických prístrojov a 95 % pri výrobkoch z dreva, o 97 % klesla produkcia potravín, nápojov a tabaku a o 99,7 % v textilnom, odevnom a kožiarskom priemysle a obuvníctve. Tunisku a Maroku sa darilo o niečo lepšie.
 - 7 Zo štatistiky ILO, citovanej v: Polaskiová 2006.
 - 8 Údaje, použité v týchto odhadoch, sú z Bode et al., 2002 a Hertel a Keeney, 2006.
 - 9 Senátor Mike Huckabee, prezidentský kandidát USA, vo svojom vystúpení na CNN počas volebnej kampane v roku 2008. Senátor Hubert H. Humphrey, ktorý sa potom stal viceprezidentom, sa vyjadril ešte otvorenejšie. Vo svojom prejave na podporu amerického programu Food for Peace poznamenal, že „ak chcete, aby ľudia vo vás videli oporu a záviseli od vás v tom zmysle, že budú ochotní s vami spolupracovať, mimoriadne vhodným prostriedkom, ktorým to dosiahnete, je – podľa môjho názoru – potravinová závislosť“ (citované v Lappé et al., 1977: 343).
 - 10 Údaje sú prevzaté od: Polaskiová, 2006; Anderson et al., 2006; Sumner, 2006; François et al., 2005; Azzoni et al., 2005; FAPRI, 2002. Pri štúdiách, ktoré modelovali menej ako úplnú liberalizáciu, sa výsledky zvýšili úmerne k odhadovaným zmenám blahobytu.
 - 11 Majster povedal: „Vláda musí zabezpečiť dostatok jedla, dostatok vojenskej výzbroje a dôveru ľudu k vládcovi.“ Tsze-kung sa opýtal: „Ak sa to nedá a niečoho sa treba vzdať – ktorú z tých troch vecí možno vypustiť ako prvú?“ „Vojenskú výzbroj,“ povedal Majster. Konfucius (1893 [asi 500 r. pred Kristom]).
 - 12 Doornbosch a Steenblik, 2007; Crutzen et al., 2007. Crutzen et al. skúmali emisie oxidu dusného (mimoriadne silný skleníkový plyn) z dusíka, používaného v umelých hnojivách. Zistili, že emisie

pri výrobe mnohých biopalív, ako napr. bionafty z repky olejnej v Európe, môžu prispievať ku globálnemu otepľovaniu intenzívnejšie ako pokračuje ochladzovanie klímy pod vplyvom úspory fosílnych palív.

- 13 Alfred Marshall, *Principles of Economics*, prvé vydanie 1890, 8. vydanie 1920, Macmillan, Londýn, kniha VI, kap. XII, s. 15, www.econlib.org/library/Marshall/marP.html.
- 14 Pozri text o investičných dohodách v kapitole 8.
- 15 Iný uhol pohľadu ponúka Magda Shahinová. Tvrdí, že súbor špecifických štandardov mimo sféry obchodu by otvoril pandorinu skrinku a viedol by k podkopaniu samotného systému WTO (Shahinová, 2009).
- 16 Jagdish Bhagwati odsudzuje akékoľvek odchýlky od ideálu voľného obchodu bez ohľadu na to, či ich presadzujú antiglobalizační aktivisti, alebo západné vlády (Bhagwati, 2002).
- 17 Pozičné dokumenty, ktoré sú reakciou Európskej komisie na štúdie hodnotenia dôsledkov, sú uverejnené na ec.europa.eu/trade/issues/global/sia/studies.htm (stav z 30. mája 2009).
- 18 *Sternova správa o ekonomike klimatických zmien (Stern Review on the Economics of Climate Change)* skúmala výhody a nevýhody rozličných návrhov na účinnú medzinárodnú kolektívnu akciu, vrátane regulačných i ekonomických nástrojov a ich rôznych kombinácií. Správa tvrdí, že je potrebné stanoviť reálnu či implicitnú cenu uhlíka, ktorá by bola približne rovnaká všade na svete (Stern, 2006). Využívať iba trhové nástroje môže mať negatívny vplyv na sociálnu spravodlivosť, pretože energia by zdražela nad úroveň finančných možností spotrebiteľov s nízkymi príjmami. Niektorí autori navrhujú tento problém riešiť rôznymi formami „prídelového systému“ na využívanie energie a určením kvót na obyvateľa (Starkey a Anderson, 2005; Fleming, 2007).
- 19 O potrebe novej éry osvietenstva, ktoré by nahradilo dnes prekonané osvietenstvo európskeho typu, sa podrobnejšie uvažuje v: George (2007).

Bibliografia

- Abbott, F. M. (2002) ,WTO TRIPs agreement and its implications for access to medicines in developing countries', CIPR Study Paper 2, London: Commission on Intellectual Property Rights.
- Choi, H.-S. (1979) ,Technology for development: the South Korean experience', in J. Ramesh and C. Weiss (eds), *Mobilizing Technology for World Development*, New York: Praeger.
- (1986) ,Science and technology policies for industrialization of developing countries', *Technological Forecasting and Social Change*, 29: 225-39.
- Abbott, F. M. (2002) ,WTO TRIPs agreement and its implications for access to medicines in developing countries', CIPR Study Paper 2, London: Commission on Intellectual Property Rights.
- ActionAid (2007) ,The World Bank and agriculture: a critical review of the World Bank's World Development Report 2008', Johannesburg: Action Aid.
- Ali, M. (ed.) (2004) ,Agricultural diversification and international competitiveness', Report of the APO Study Meeting on Agricultural Diversification and International Competitiveness, Tokyo, 16-23 May 2001, Tokyo: Asian Productivity Organization.
- Amsden, A. H. (1997) ,Bringing production back in – understanding government's economic role in late industrialization', *World Development*, 25(4): 469-80.
- Anderson, K., W. Martin and D. van der Mensbrugghe (2006) ,Market and welfare implications of Doha reform scenarios', in K. Anderson and W. Martin (eds), *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Washington, DC: Palgrave Macmillan and the World Bank.
- Arkell, J. and M. Johnson (2005) ,Sustainability impact assessment of proposed WTO negotiations: final report for the Distribution Services Study', International Trade and Services Policy and University of Manchester.
- Arvis, J.-F., M. A. Mustra, J. Panzer, L. Ojala and T. Naula (2007) ,Connecting to compete: trade logistics in the global economy', Washington, DC: World Bank.
- Augier, P. and M. Gasiorek (2001) ,Trade liberalization between southern Mediterranean and the EU: the sectoral impact', Discussion Paper no. 79, University of Sussex at Brighton, July.

- Auty, R. M. (2000) ,How natural resources affect economic development', *Development Policy Review*, 18: 347-64.
- Azzoni, C., J. Guilhoto, E. Haddad and F. Silveira (2005) ,Agriculture, the case of Brazil', in O. Morrissey, D. W. te Velde, I. Gillson and S. Wiggins, *Sustainability Impact Assessment of Proposed WTO Negotiations: Final Report for the Agriculture Sector Study*, Overseas Development Institute and University of Manchester.
- Bacon, Francis (1597), *De Hæresibus, Meditationes Sacrae*, in J. Spedding, R. Leslie Ellis and D. Denon Heath (eds), *The Works of Francis Bacon*, Boston, MA: Houghton, Mifflin, www.archive.org, accessed 30 May 2009.
- Balanyá, B., B. Brennan, O. Hoedeman, S. Kishimoto and P. Terhorst (eds) (2005) ,Reclaiming public water: achievements, struggles and visions from around the world', Netherlands: Transnational Institute and Corporate Europe Observatory.
- Batie, S. S. and D. E. Ervin (2001) ,Transgenic crops and the environment: missing markets and public roles', *Environment and Development Economics*, 6: 435-57.
- Bhagwati, J. (2002) *Free Trade Today*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bird, G. and R. S. Rajan (2001) ,Banks, financial liberalization and financial crises in emerging markets', *The World Economy*, 24(7): 889-910.
- Bode, S., J. Isensee, K. Krause and A. Michaelowa (2002) ,Climate policy: analysis of ecological, technical and economic implications for international maritime transport', *International Journal of Maritime Economics*, 4.
- Brunnermeier, S. and A. Levinson (2004) ,Examining the evidence on environmental regulations and industry location', *Journal of Environment and Development*, 13(1): 6-41.
- Cali, M. (2007) ,Scale and types of funds for aid for trade', Negotiation Advisory Brief no. 15, Toronto: International Lawyers and Economists Against Poverty.
- CEAS (2000) ,Study on the relationship between the agreement on TRIPs and biodiversity related issues', Final report for DG TRADE European Commission, Wye: Centre for European Agricultural Studies.
- CENTAD (2008) ,Lamy sees consensus forming for financial rules', *Trade News*, New Delhi: Centre for Trade and Development, 22 October.
- Chandra, R. (2003) ,Social services and the GATS: key issues and concerns', *World Development*, 31(12): 1997-2012.
- Chang, H.-J. (2002) *Kicking Away the Ladder; Development Strategy in Historical Perspective*, London: Anthem Press.
- Choi, H.-S. (1979) ,Technology for development: the South Korean experience', in J. Ramesh and C. Weiss (eds), *Mobilizing Technology for World Development*, New York: Praeger.
- (1986) ,Science and technology policies for industrialization of developing countries', *Technological Forecasting and Social Change*, 29: 225-39.
- CIPR (2002) *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*, Report of the Commission on Intellectual Property Rights, London: CIPR.
- Clarke, G., K. Kosec and S. Wallsten (2004) ,Has private participation in water and sewerage improved coverage? Empirical evidence from Latin America', World Bank Policy Research Working Paper no. 3445, Washington, DC: World Bank.
- Confucius (1893 [c.500 bc]) *The Analects*, Book 12, trans. James Legge, Clarendon Press, online edition, nothingistic.org.
- Contreras, P. and S. Yi (2004) ,Internationalization of financial services in Asia-Pacific and the western hemisphere', Paper presented at the 2nd

- annual conference of the Pacific Economic Cooperation Council Finance Forum, Hua Hin, Thailand, 8-9 July 2003.
- Cororaton C. B., J. Cockburn and E. Corong (2006) ,Doha scenarios, trade reforms, and poverty in the Philippines: a CGE analysis', in T. W. Hertel and L. A. Winters (eds), *Poverty and the WTO: Impacts of the Doha Development Agenda*, Washington, DC: Palgrave Macmillan and the World Bank.
- Cosbey, A. (2005) ,International investment agreements and sustainable development: achieving the Millennium Development Goals', Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.
- Costa, P. T. M. (2009) ,Fighting forced labour: the example of Brazil', Geneva: International Labour Office.
- Cotula, L., S. Vermeulen, R. Leonard and J. Keeley (2009) ,Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa', London/ Rome: IIED/FAO/IFAD.
- Council of the European Union (2007) ,EU strategy on aid for trade: enhancing EU support for trade-related needs in developing countries', Brussels.
- Crutzen, P. J., A. R. Mosier, K. A. Smith and W. Winiwarter (2007) ,N2O release from fertilizer use in biofuel production', *Atmos. Chem. Phys. Discuss.*, 7: 11191-205.
- Damill, M. and R. Frenkel (2003) ,Argentina: macroeconomic performance and crisis', Paper prepared for the Macroeconomic Policy Task Force of the International Policy Dialogue, IPD, Barcelona, 2-3 June.
- Daniel, B. C. and J. B. Jones (2006) ,Financial liberalization and banking crises in emerging economies', Department of Economics, University at Albany.
- Das, B. L. (2002) ,The New Work Programme of the WTO', Penang: Third World Network.
- De Córdoba, F. S. and D. Vanzetti (2005) ,Now what? Searching for a solution to the WTO industrial tariffs negotiations', in UNCTAD, *Coping with Trade Reform: Implications of the WTO Industrial Tariff Negotiations for Developing Countries*, Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- Decreux, Y. and L. Fontagné (2006) ,A quantitative assessment of the outcome of the Doha development agenda', CEPII Working Paper no. 2006-10, Paris: Centre d'Etudes Prospectives et d'Information Internationales.
- Delich, V. (2002) ,Developing countries and the WTO dispute settlement system', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.
- Development Solutions (2009) ,Trade sustainability impact assessment (SIA) of the EU – Libya Free Trade Agreement', Beijing: Development Solutions.
- Dihel, N. (2002) ,Quantification of costs to national welfare from barriers to services trade: a literature review', OECD Trade Committee, TD/TC/WP(2000)24/FINAL.
- Dollar, D. and A. Kraay (2000) ,Growth is good for the poor', Policy research working paper no. 2587, Washington, DC: Development Research Group, World Bank.
- (2004) ,Trade, growth, and poverty', *Economic Journal*, 114: F22-F49.
- Doornbosch, R. and R. Steenblik (2007) ,Biofuels: is the cure worse than the disease?', Report SG/SD/ RT(2007)3, Paris: OECD.
- Dutfield, G. (2002) ,Sharing the benefits of biodiversity: is there a role for the patent system?', *Journal of World Intellectual Property*, 5(6): 1-23.
- (2004) ,Does one size fit all?', *Harvard International Review*, 26(2): 50.
- Ecofair (2007) ,The World Bank's WDR 2008: agriculture for development: response from a slow trade – sound farming perspective', Discussion Paper no. 10,

- Berlin/ Aachen: Heinrich Boell Stiftung/ Misereor.
- Economist (2008a), 'How to smite Smoot', 27 March.
- (2008b), 'The battle of Smoot-Hawley', 18 December.
 - (2009a), 'The return of economic nationalism', 5 February.
 - (2009b), 'Outsourcing's third wave', 23 May.
- EJF (2005) 'White gold: the true cost of cotton', London: Environmental Justice Foundation.
- Ekins, P. and T. Voituriez (eds) (2009) *Trade, Globalization and Sustainability Impact Assessment*, London: Earthscan.
- Emini C. A., J. Cockburn and B. Decaluwé (2006) 'The poverty impacts of the Doha round in Cameroon: the role of tax policy', in T. W. Hertel and L. A. Winters (eds), *Poverty and the WTO: Impacts of the Doha Development Agenda*, Washington, DC: Palgrave Macmillan and the World Bank.
- EMPA (2006) Minutes of EuroMediterranean Parliamentary Assembly Committee on Economic and Financial Issues, Social Affairs and Education, Lisbon, 30 January, Brussels: EuroMediterranean Parliamentary Assembly.
- Estache, A. and M. Rossi (2002) 'How different is the efficiency of public and private water companies in Asia?', *World Bank Economic Review*, 16(1): 139-48.
- Estudio López Dardaine (2009) 'Mercosur exporters' perspective', in Trade Sustainability Impact Assessment (SIA) of the Association Agreement under Negotiation between the European Community and Mercosur: Sector Study for Trade Facilitation, Manchester: Impact Assessment Research Centre, University of Manchester.
- European Commission (2001a), 'A sustainable Europe for a better world: a European Union strategy for sustainable development', COM(2001) 264, Brussels.
- (2001b) 'Green Paper: promoting a European framework for Corporate Social Responsibility', COM(2001) 366, Brussels.
 - (2002a) 'Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: a business contribution to sustainable development', COM(2002) 347, Brussels.
 - (2002b) 'Communication by the European Communities and their Member States to the TRIPs Council on the review of Article 27.3(b) of the TRIPs Agreement, and the relationship between the TRIPs Agreement and the Convention on Biological Diversity (CBD) and the protection of traditional knowledge and folklore: a concept paper', Brussels.
 - (2003a) 'Proceedings of EC seminar on SIA of trade agreements – making trade sustainable?', Brussels, 6-7 February, trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/ september/tradoc_130035.11.pdf, accessed 22 May 2009.
 - (2003b) 'The World Summit on Sustainable Development one year on: implementing our commitments', COM(2003) 829, Brussels.
 - (2003c) 'The EC's proposal for modalities in the WTO agriculture negotiations', Brussels, 27 January.
 - (2004a) 'Facing the challenge: the Lisbon strategy for growth and employment: report from the High Level Group chaired by Wim Kok', Brussels.
 - (2004b) 'A report on the functioning of public procurement markets in the EU: benefits from the application of EU Directives and challenges for the future', Brussels.
 - (2005a) 'Working together for growth and jobs: a new start for the Lisbon Strategy', COM (2005) 24, Brussels.
 - (2005b) 'Strategy for the enforcement of Intellectual Property Rights in third countries', Directorate General for Trade, Brussels.

- (2006a) ,Sustainable trade: observations on trade and protectionism', Speech by Peter Mandelson at the External Trade Stocktaking Conference on Trade Sustainability Impact Assessments, Brussels, 21 March, [ec.europa. eu/ commission_barroso/ashton/ speeches_ articles/sppm087_en.htm](http://ec.europa.eu/commission_barroso/ashton/speeches_articles/sppm087_en.htm), accessed 23 May 2009.
 - (2006b) ,Global Europe: competing in the world: a contribution to the EU's growth and jobs strategy', Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the Committee of the Regions, COM (2006) 567, Brussels.
- European Parliament (2006) ,Report on the construction of the Euro-Mediterranean free-trade zone', Committee on International Trade, 2006/2173(INI) Final A6-0468/2006, Brussels.
- Evenett, S. and B. Hoekman (2005) ,International cooperation and the reform of public procurement policies', Policy Research Working Paper 3720, Washington, DC: World Bank.
- FAPRI (2002) ,The Doha Round of the World Trade Organization: appraising further liberalization of agricultural markets', Working Paper 02-WP 317, Ames, IA: Food and Agricultural Policy Research Institute, Iowa State University and University of Missouri-Columbia.
- Finger, K. M. and L. Schuknecht (1999) ,Trade, finance and financial crises', *Special Studies*, 3, Geneva: WTO.
- Finger, M. J. (2006) ,Aid-for-trade: bonanza for consultants, nothing for development', *Trading Up*, New Delhi: Centre for Trade & Development, October – December.
- Fink, C., A. Mattoo and I. C. Neagu (2002) ,Trade in international maritime services: how much does policy matter?', *World Bank Economic Review*, 16(1): 81-108.
- Fleming, D. (2007) *Energy and the Common Purpose: Descending the Energy Staircase with Tradable Energy Quotas (TEQs)*, 3rd edn, London: Lean Economy Collection.
- François, J., H. van Meijl and F. van Tongeren (2005) ,Trade liberalization in the Doha Development Round', *Economic Policy*, April, pp. 349-91.
- Friends of the Earth (2006) ,EU trade sustainability impact assessments: a critical view', Statement of European Civil Society Organizations to the European Commission, October 2006: Friends of the Earth Europe; World Economy, Ecology and Development (WEED); Both Ends;War on Want;WWF;Women in Development Europe (WIDE); Greenpeace; Birdlife International; Germanwatch; Wemos Foundation; Christian Aid; Friends of the Earth Denmark (NOAH); Fairtrade, [www.foeeurope.org/ publications/2006/ siastatement_ eucivilsociety_ oct2006. pdf](http://www.foeeurope.org/publications/2006/siastatement_eucivilsociety_oct2006.pdf), accessed 8 July 2009.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*, London: Penguin.
- George, C. (2007) ,Sustainable development and global governance', *Journal of Environment and Development*, 16(1): 102-5.
- George, C. and B. Goldsmith (2006) ,Impact assessment of trade-related policies and agreements: experience and challenges', *Impact Assessment and Project Appraisal*, 24(4): 254-8.
- George, C. and C. Kirkpatrick (2003) ,Sustainability impact assessment of proposed WTO negotiations: preliminary overview of potential impacts of the Doha agenda: assessment of individual trade measures', Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, [trade. ec.europa.eu/doclib/ docs/2005/ january/tradoc_121226.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/january/tradoc_121226.pdf), accessed 30 May 2009.
- (2004) ,Trade and development: assessing the impact of trade liberalization on sustainable development', *Journal of World Trade*, 38(3): 441-69.

- (2009) ,Creation of processes: sustainability impact assessments', in D. Tussie (ed.), *The Politics of Trade*, Herndon, VA: Brill.
- GRAIN (2005) ,Bilateral agreements imposing TRIPS-plus intellectual property rights on biodiversity in developing countries', Barcelona: GRAIN, www.grain.org/go/bilats-tp, accessed 6 June 2007.
- Grossman, P. (2002) ,The effects of free trade on development, democracy and environmental protection', *Sociological Enquiry*, 72(1): 131-50.
- Haakonsson, S. J. and L. A. Richey (2007) ,TRIPs and public health: the Doha Declaration and Africa', *Development Policy Review*, 25(1): 71-90.
- Harris-White, B. (2003) *India Working: Essays on Society and Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hausmann, R., L. Pritchett and D. Rodrik (2004) ,Growth accelerations', NBER Working Paper 10566, Cambridge, MA.
- Hausmann, R., D. Rodrik and A. Velasco (2004) ,Growth diagnostics', Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government.
- Held, D. (2004) *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Cambridge: Polity Press.
- Helpman, E. (2004) ,The mystery of economic growth', Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hertel, T. W. and R. Keeney (2006) ,What is at stake: the relative importance of import barriers, export subsidies, and domestic support', in K. Anderson and W. Martin (eds), *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Washington, DC: Palgrave Macmillan and the World Bank.
- Higgott, R. and H. Weber (2005) ,GATS in context: development, an evolving Lex Mercatoria and the Doha Agenda', *Review of International Political Economy*, 12(3): 434-55.
- Hilary, J. (2004) ,Trade liberalization, poverty and the WTO: assessing the realities', in H. Katrak and R. Strange, *The WTO and Developing Countries*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hodge, J. (2002) ,Liberalization of Trade in Services in developing countries', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.
- Hoekman, B. (2001) ,Strengthening the global trade architecture for development', Development Research Group, Washington, DC: World Bank.
- Hoekman, B. and P. Holmes (1999) ,Competition policy, developing countries and the World Trade Organization', Policy Research Working Paper 2211, Washington, DC: Development Research Group, World Bank.
- Hoekman, B. and K. Saggi (2002) ,Multilateral disciplines and national investment policies', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.
- Hoekman, B., C. Michalopoulos and L. A. Winters (2004) ,Special and differential treatment of developing countries in the WTO: moving forward after Cancún', *World Economy*, 27(4): 481-506.
- Hoque, M. Z. (2003) ,Experimental alternate option to privatization of water industry in Dhaka, Bangladesh', Paper presented at the Third World Water Forum, 16-23 March, Kyoto.
- Huckabee, M. (2008) CNN Ballot Bowl, 16 February, transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/080216/cnr.05.html, accessed 27 May 2009.
- Hudec, R. E. (2002) ,The adequacy of WTO dispute settlement remedies: a developing country perspective', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.

- Huntington, S. P. (1997) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster.
- IAASTD (2009a) *Agriculture at a Crossroads*, vol. 3: Latin America and the Caribbean, International Assessment of Agricultural Science and Technology for Development, Washington, DC: Island Press.
- (2009b) *Agriculture at a Crossroads: Global Summary for Decision Makers*, International Assessment of Agricultural Science and Technology for Development, Washington, DC: Island Press.
- IARC (2007a) ,Update of the overall preliminary trade SIA EU – Mercosur: final report', Impact Assessment Research Centre, University of Manchester.
- (2007b) ,Sustainability impact assessment of the Euro-Mediterranean Free Trade Area: final report of the SIA-EMFTA Project', Impact Assessment Research Centre, University of Manchester.
- ICFTU (2002) ,Behind the wire: anti-union repression in the Export Processing Zones', Brussels: International Confederation of Free Trade Unions.
- (2003) ,Annual survey of violation of trade union rights 2003', Brussels: International Confederation of Free Trade Unions.
- IMF (2005) ,Dealing with the revenue consequences of trade reform', Washington, DC: Fiscal Affairs Department, International Monetary Fund.
- (2008) ,Global Financial Stability Report 2008: containing systemic risks and restoring financial soundness', Washington, DC: International Monetary Fund.
- International Competition Network (2005) ,Building blocks for effective anti-cartel regimes: defining hard core cartel conduct – effective institutions – effective penalties', ICN Working Group on Cartels, Luxembourg: EC Publications Office.
- Jacob, K., J. Hertin, P. Hjerp, C. Radaelli, A. Meuwese, O. Wolf, C. Pacchi and K. Rennings (2008) ,Improving the practice of impact assessment', Berlin: EVIA Project.
- Jalilian, H., C. Kirkpatrick and D. Parker (2007) ,The impact of regulation on economic growth in developing countries: a crosssection analysis', *World Development*, 35(1): 87-103.
- Jansen, M. and A. Keck (2004) ,National environmental policies and multilateral trade rules', Staff Working Paper ERSD-2004-01, Geneva: Economic Research and Statistics Division, World Trade Organization.
- Jha, V. (2006) ,Export orientation of economy and women empowerment: empirical evidence', Paper presented at the Conference on Gender in Global and Regional Trade Policy: Contrasting Views and New Research, University of Warwick, 5-7 April.
- Jomo, K. S. (2005) ,Developmental states in the face of globalization: Southeast Asia in comparative East Asian perspective', UNESCO International Seminar, Rio de Janeiro, 8-13 October.
- Keck A. and P. Low (2004) ,Special and differential treatment in the WTO: why, when and how?', Staff Working Paper ERSD-2004-03, Geneva: World Trade Organization.
- Key, S. J. (1999) ,Trade liberalization and prudential regulation: the international framework for financial services', *International Affairs*, 75(1): 61-75.
- Keynes, J. M. (1963 [1930]) ,Economic possibilities for our grandchildren', in *Essays in Persuasion*, New York: Norton, pp. 358-73.
- Khan, B. (2008) ,An economic history of patent institutions', in R. Whaples (ed.), *EH.Net Encyclopedia*, eh.net/encyclopedia/article/khan.patents, accessed 30 May 2009.
- Khor, M. (1997) ,The WTO and the South: implications and recent developments',

- TWE no. 161, Penang: Third World Network.
- (2007) ‚Bilateral and regional Free Trade Agreements: some critical elements and development implications‘, UNDP Regional Trade Workshop, Penang, 17-18 December.
- Kirkpatrick, C. and W. Watanabe (2006) ‚The impact of environmental regulation on Japanese foreign investment in developing countries‘, Impact Assessment Research Centre Working Paper, University of Manchester.
- Kirkpatrick, C., C. George and S. Scrieci (2004) ‚The implications of trade and investment liberalization for sustainable development: review of literature‘, Report for UK-DEFRA, Impact Assessment Research Centre, University of Manchester.
- (2006a) ‚Sustainability impact assessment of proposed WTO negotiations: final global overview trade SIA of the Doha development agenda: final report‘, Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
 - (2006b) ‚Trade liberalization in environmental services: why so little progress?‘, *Global Economy Journal*, 6(2).
- Kirkpatrick, C., N. Lee and O. Morrissey (1999) ‚WTO New Round: Sustainability Impact Assessment Study Phase One‘, Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
- Kleen, P. and S. Page (2005) ‚Special and differential treatment of developing countries in the World Trade Organization‘, Global Development Studies no. 2, Stockholm: Ministry for Foreign Affairs.
- Kleih, U., P. Greenhalgh and A. Marter (2006) ‚Sustainability impact assessment of proposed WTO negotiations: final report for Fisheries Sector Study‘, Natural Resources Institute and University of Manchester.
- Koshy, R. (2006) ‚Transforming aid for trade: from mirage to reality‘, *Trading Up*, New Delhi: Centre for Trade & Development, October – December.
- Kowalski, P. (2005) ‚Impact of changes in tariffs on developing countries' government revenue‘, OECD Trade Policy Working Paper no. 18.
- Krugman, P. (1997) ‚What should trade negotiators negotiate about?‘, *Journal of Economic Literature*, XXXV: 113-20.
- Kumar, K. (1978) *Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society*, Harmondsworth: Penguin.
- Laird, S. (2002) ‚A round by any other name: the WTO agenda after Doha‘, *Development Policy Review*, 19(2): 41-62.
- Laird S., D. Vanzetti and S. F. de Córdoba (2006) ‚Smoke and mirrors: making sense of the WTO industrial tariff negotiations‘, Policy Issues in International Trade and Commodities, Study Series no. 30, New York and Geneva: UNCTAD.
- Lall, S. and M. Theubal (1998) ‚Market-stimulating technology policies in developing countries: a framework with examples from East Asia‘, *World Development*, 26(8): 1369-85.
- Lappé, F. M., J. Collins and C. Fowler (1977) *Food First: Beyond the Myth of Scarcity*, Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Levenstein, M., V. Suslow and L. Oswald (2003) ‚International price-fixing cartels and developing countries: a discussion of effects and policy remedies‘, Working Paper 53, Amherst: Political Economy Research Institute, University of Massachusetts.
- List, F. (1885) *The National System of Political Economy*, trans. Sampson S. Lloyd, Online Library of Liberty, London: Longmans, Green and Co. (first published in German 1841).
- Lobina, E. and D. Hall (1999) ‚Public sector alternatives to water supply and sewerage privatization: case studies‘, London: Public Services International Research Unit.

- Machiavelli, N. (1515) *The Prince*, trans. W. K. Marriott, electronic version by J. Roland and D. Stone, Constitution Society.
- Mattoo, A. (2005) ,Services in a development round: three goals and three proposals', *Journal of World Trade*, 39(6): 1223-38.
- Mavroidis, P. C. (2000) ,Trade and environment after the shrimps – turtles litigation', *Journal of World Trade*, 34(1): 73-83.
- McCalman, P. (2002) ,The Doha agenda and intellectual property rights', Manila: Asian Development Bank.
- (2005) ,Who enjoys „TRIPs“ abroad? An empirical analysis of intellectual property rights in the Uruguay Round', *Canadian Journal of Economics*, 38(2): 574-603.
- Mehta, L. and B. la Cour Madsen (2005) ,Is the WTO after your water? The General Agreement on Trade in Services (GATS) and poor people's right to water', *Natural Resources Forum*, 29: 154-64.
- Mill, J. S. (1909 [1848]) *The Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, 7th edn, ed. W. J. Ashley, London: Longmans, Green and Co.
- Mishra, V. (2002) ,TRIPs, pharmaceuticals and health: a third world perspective', Newsletter 2, Rotterdam: EU-LDC Network.
- Molina, N. and P. Chowla (2008) ,The World Bank and water privatization: public money down the drain', Update 62, London: Bretton Woods Project.
- Moser, P. (2003) quoted by T. Riordan in ,A stroll through patent history', *New York Times*, 29 September.
- Motaal, D. A. (2008) ,The biofuels landscape: is there a role for the WTO?', *Journal of World Trade*, 42(1): 61-86.
- Murshed, S. M. (2002) ,On natural resource abundance and underdevelopment', The Hague: Institute of Social Studies.
- Nadal, A. (2008) ,Redesigning the world's trading system for environmentally sustainable development', in K. P. Gallagher (ed.), *Handbook on Trade and the Environment*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Nagarajan, N. (1999) ,The millennium round: an economic appraisal', ECFIN Economics Papers no. 139, Brussels: European Commission.
- NAO (National Audit Office) (2006) ,Evaluation of regulatory impact assessments 2005-06', London: The Stationery Office.
- Nelson, P. and M. Ryder (2007) ,Trade SIA of the Association Agreement under negotiation between the European Community and Mercosur: Forestry Sector Study', Manchester: Land Use Consultants and University of Manchester.
- Odell, J. and S. Sell (2006) ,Reframing the issue: the WTO coalition on intellectual property and public health, 2001', in J. S. Odell (ed.), *Negotiating Trade: Developing Countries in the WTO and NAFTA*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Odell, J. S. (2006) (ed.) *Negotiating Trade: Developing Countries in the WTO and NAFTA*, Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (1998) ,Council recommendation concerning effective action against hard core cartels', Paris: OECD.
- (2002) ,The size of government procurement markets', Paris: OECD Secretariat.
- (2005) ,Trade adjustment costs in OECD labour markets: a mountain or a molehill', in OECD *Employment Outlook*, Paris: OECD.
- (2006) ,Environmental performance review of China', Working Party on Environmental Performance, Paris: OECD.
- Oxfam (2002a) ,TRIPs and public health: the next battle', Oxfam Briefing Paper 15, Washington, DC: Oxfam International.
- (2002b) ,US bullying on drug patents: one year after Doha', Oxfam Briefing Paper 33, Washington, DC: Oxfam International.

- (2005) ,WTO members should reject bad deal on medicines', Joint statement by NGOs on TRIPS and public health, 3 December, www.cptech.org/ip/wto/p6/ngos12032005.html, accessed 30 May 2009.
 - (2007) ,What agenda now for agriculture? A response to the *World Development Report 2008*', Oxfam.
- Ozler, S., K. Yilmaz and E. Taymaz (2004) ,Labor markets and productivity in the process of globalization: firm level evidence from Turkey', ERF Research Report 0403, Egypt: Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran and Turkey.
- Page, S. (2007) ,Using trade rules to help development: balancing the benefits and costs of the WTO system for developing countries', International Seminar on the New Agenda for International Trade Relations as the Doha Round Draws to an End, Barcelona, 29-30 January.
- Pangestu, M. (2002) ,Industrial policy and developing countries', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.
- Plan Bleu (2003) ,Results of the Fiuggi Forum on Advances of Water Demand Management in the Mediterranean: findings and recommendations', Sophia Antipolis: Plan Bleu.
- Polaski, S. (2006) ,Winners and losers: impact of the Doha Round on developing countries', Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Pomfret, R. (2006) ,Regional Trade Agreements', in M. Fratianni and A. Rugman (eds), *Regional Economic Integration*, Amsterdam: Elsevier.
- PricewaterhouseCoopers (2005) (team leaders N. Boudeville, S. Richardson and J. Krimphoff) ,Sustainability impact assessment (SIA) of the EU – ACP Economic Partnership Agreements, final report on phase two: the agroindustry sector in West Africa and Mauritania; tourism services in the Caribbean; fisheries in the Pacific ACP countries', Neuilly-sur-Seine: PricewaterhouseCoopers Sustainable Business Solutions.
- (2006) (team leaders N. Boudeville, S. Richardson and J. Krimphoff) ,Sustainability impact assessment (SIA) of the EU – ACP Economic Partnership Agreements, final reports on phase three: rules of origin in the Southern African Development Community; horticulture in eastern and southern Africa; financial services in Central Africa', Neuilly-sur-Seine: PricewaterhouseCoopers Sustainable Business Solutions.
 - (2007) ,Sustainability impact assessment of the EU – ACP Economic Partnership Agreements: summary of key findings, policy recommendations and lessons learned', Paris: PricewaterhouseCoopers France.
- PSIRU (2002) ,Water privatization in Africa', London: Public Services International Research Unit.
- Radaelli, C. M. (2005) ,Diffusion without convergence: how political context shapes the adoption of regulatory impact assessment', *Journal of European Public Policy*, 12(5): 924-43.
- Raghavan, C. (2000) ,The World Trade Organization and its dispute settlement system', Trade and Development Series no. 9, Penang: Third World Network.
- Rangnekar, D. (2002) ,Access to genetic resources, gene-based inventions and agriculture', London: Commission on Intellectual Property Rights.
- Ravallion, M. (2008) ,Are there lessons for Africa from China's success against poverty?', Policy Research Working Paper 4463, Washington, DC: World Bank.
- Reinert, E. S. (2007) *How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor*, London: Constable.

- Ricardo, D. (2001 [1821]) *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 3rd edn, Ontario: Batoche Books.
- Risso, S. and A. Wandel (2004) 'Trade and environment: from corporate diktats to democratic and sustainable rules', in *From Cancún to Hong Kong: Challenging Corporate Led Trade Liberalization*, Brussels/Berlin: Seattle to Brussels Network.
- Rodrik, D. (2001) 'The global governance of trade as if development really mattered', New York: United Nations Development Programme.
- (2009) 'A Plan B for global finance', *The Economist*, 12 March.
- Romer, P. M. (1986) 'Increasing returns and long run growth', *Journal of Political Economy*, 94: 1002-37.
- Sachs, J. (2005) 'Investing in development: a practical plan to achieve the Millennium Development Goals', UN Millennium Project, UNDP, London: Earthscan.
- Sachs, J. and A. Warner (1995) *Natural Resource Abundance and Economic Growth*, Cambridge, MA: Harvard Institute for International Development.
- Sadler, B. (1996) 'Environmental assessment in a changing world: evaluating practice to improve performance', International Study of the Effectiveness of Environmental Assessment, Ottawa: Canadian Environmental Assessment Agency.
- Sandbrook, R. (1992) 'From Stockholm to Rio', in J. Quarrie (ed), *Earth Summit '92*, London: Regency Press.
- Scoones, I. (2002) 'Agricultural biotechnology and food security: exploring the debate', IDS Working Paper 145, Brighton: Institute for Development Studies.
- Scott, N., S. Batchelor, J. Ridley and B. Jorgensen (2004) 'The impact of mobile phones in Africa', London: Commission for Africa.
- Scriciu, S. (2007) 'How useful are computable general equilibrium models in sustainability impact assessment?', in C. George and C. Kirkpatrick (eds), *Impact Assessment and Sustainable Development: European Practice and Experience*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Sen, A. (1982) *Poverty and Famines: An Essay on Entitlements and Deprivation*, Oxford: Clarendon Press.
- Sengenberger, W. (2005) 'Globalization and social progress: the role and impact of international labour standards', Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Seth, K. (2004) 'History and evolution of patent law: international and national perspectives', *Patent and Trade Mark Reporter*, January – June, New Delhi: Amity University Press.
- Shadlen, K. (2005) 'Policy space for development in the WTO and beyond: the case of intellectual property rights', Working Paper no. 05-06, Medford, MA: Global Development and Environment Institute, Tufts University.
- Shahin, M. (2009) 'To what extent should labor and environmental standards be linked to trade?', *Law and Development Review*, 2(1).
- Shiva, V. (2002) 'The real reasons for hunger', 'Worldview', *Observer*, 22 June.
- Singh, A. (2004) 'Multilateral competition policy and economic development: a developing country perspective on the European Community proposals', Geneva: UNCTAD.
- Singh, A. and R. Dhumale (1999) 'Competition policy, development and developing countries', Trade-Related Agenda, Development and Equity Working Paper 7, Geneva: South Centre.
- Singh, J. P. (2006) 'The evolution of national interests: new issues and North – South negotiations during the Uruguay Round', in J. S. Odell (ed.), *Negotiating Trade: Developing countries in the WTO and NAFTA*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Slaughter, A.-M. and T. N. Hale (2005) ‚A covenant to make global governance work‘, www.openDemocracy.net, accessed 6 June 2009.
- Smith, A. (1904 [1776]) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. E. Cannan, Online Library of Liberty, London: Methuen.
- (1982 [1759]) *The Theory of Moral Sentiments*, Glasgow edn, ed. D. D. Raphael and A. L. Macfie, Online Library of Liberty, Indianapolis: Liberty Fund.
- Spinager, D. (2002) ‚Misinterpreted governance: the case of antidumping measures‘, Paper presented to the EU-LDC Network Conference, Chiang Mai, Thailand, 8-10 December.
- Starkey, R. and K. Anderson (2005) ‚Domestic tradable quotas: a policy instrument for reducing greenhouse gas emissions from energy use‘, Technical Report no. 39, Manchester: Tyndall Centre.
- Stern, N. (2006) *Stern Review on the Economics of Climate Change*, chaired by Sir Nicholas Stern, HM Treasury, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stevens, C., (2002) ‚The future of Special and Differential Treatment (SDT) for developing countries in the WTO‘, IDS Working Paper 163, Brighton: Institute for Development Studies.
- Stevens, C. and P. Holmes (2005) ‚How constraining is GATS?‘, Paper presented at the ESRC Seminar on Trade in Services, University of Sussex, 1-2 December.
- Stiglitz, J. E. (2002) *Globalization and Its Discontents*, London: Penguin.
- Stiglitz, J. E. and A. Charlton (2004) ‚An agenda for the development round of trade negotiations in the aftermath of Cancún‘, London: Initiative for Policy Dialogue and Commonwealth Secretariat.
- (2005) *Fair Trade for All*, Oxford: Oxford University Press.
- Straus, J. (2008) ‚How to break the deadlock preventing a fair and rational use of biodiversity‘, *Journal of World Intellectual Property*, 11(4): 229-95.
- Sumner, D. A. (2006) ‚Reducing cotton subsidies: the DDA Cotton Initiative‘, in K. Anderson and W. Martin (eds), *Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda*, Washington, DC: Palgrave Macmillan and the World Bank.
- Tao Wang and J. Watson (2009) ‚Trade, climate change, and sustainability‘, in *State of theWorld 2009: Into a Warming World*, Washington, DC: Worldwatch Institute.
- Te Velde, D. W. and D. Bezemer (2006) ‚Regional integration and foreign direct investment in developing countries‘, *Transnational Corporations*, 15(2): 41-70.
- Te Velde, D. W., M. Calì, A. Hewitt and S. Page (2006) ‚A critical assessment of the EU's traderelated assistance to third countries: lessons from the past‘, *Policy Options for the Future*, London: Overseas Development Institute.
- Thrasher, R. D. and K. P. Gallagher (2008) ‚21st century trade agreements: implications for longrun development policy‘, Pardee Paper no. 2, Boston University.
- UNCTAD (1997) ‚International trade in health services: difficulties and opportunities for developing countries‘, TD/B/COM.1/EM.1/2, Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- (2004) *World Investment Report 2004: The Shift towards Services*, New York and Geneva: UNCTAD.
- (2007) *The Least Developed Countries Report 2007*, Geneva: UNCTAD.
- UNDP (2003) *Making Global Trade Work for People*, London: Earthscan.
- (2009) *Poverty in Focus*, 18, Brasília: Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme.

- UNDP/Rockefeller (2003) ,General Agreement on Trade in Services', in *Making Global Trade Work for People*, United Nations Development Programme, the Rockefeller Brothers Fund and the Rockefeller Foundation, London: Earthscan.
- UNECA (2004) ,Economic report on Africa 2004: unlocking Africa's trade potential in the global economy', E/ECA/CM.37/6, Kampala: UN Economic Commission for Africa.
- UNEP/IISD (2005) *Environment and Trade – a Handbook*, 2nd edn, Geneva/Winnipeg: United Nations Environment Programme/ International Institute for Sustainable Development.
- UNIDO (2002) *Industrial Development Report 2002/2003*, New York: United Nations Industrial Development Organization.
- United Nations (1992) ,Agenda 21: Report of the United Nations Conference on Environment and Development', Rio de Janeiro.
- (1999) ,World survey on the role of women in development: globalization, gender and work 1999', New York: United Nations.
- Van Liemt, G. (2001) ,Some social and welfare aspects of international trade', EU-LDC Network, www.eu-ldc.org.
- Wade, R. H. (2003) ,What strategies are viable for developing countries today? The World Trade Organization and the shrinking of development space', *Review of International Political Economy*, 10(4): 621-44.
- Ward, B. and R. Dubos (1972) *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet* (Unofficial report commissioned by the secretary-general of the United Nations Conference on the Human Environment), Harmondsworth: Penguin.
- Warwick, H. and V. Cann (eds) (2007) *Going Public: Southern Solutions to the Global Water Crisis*, London: World Development Movement.
- Watal, J. (2002) ,Implementing the TRIPS Agreement', in B. Hoekman, M. Mattoo and P. English (eds), *Development, Trade, and the WTO: A Handbook*, Washington, DC: World Bank.
- WCSDG (2004) ,A fair globalization: creating opportunities for all', Geneva: World Commission on the Social Dimension of Globalization, ILO.
- Weisbrot, M. and D. Baker (2005) ,The relative impact of trade liberalization on developing countries', in E. Hershberg and C. Thornton (eds), *The Development Imperative: Toward a People Centered Approach*, New York: Social Science Research Council.
- Wood, C. (2003) *Environmental Impact Assessment: A Comparative Review*, 2nd edn, Harlow: Prentice Hall.
- World Bank (2001) *Finance for Growth: Policy Choices in a Volatile World*, Oxford: Oxford University Press.
- (2002) *Global Economic Prospects and the Developing Countries 2002: Making Trade Work for the World's Poor*, Washington, DC: World Bank.
- (2003a) *World Development Report 2003: Sustainable Development in a Dynamic World: Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life*, World Bank and Oxford University Press.
- (2003b) *Trade, Investment, and Development in the Middle East and North Africa*, Washington, DC: World Bank.
- (2003c) ,Private participation in infrastructure: trends in developing countries in 1990-2001', Washington, DC: World Bank.
- (2007) *World Development Report 2008: Agriculture for Development*, Washington, DC: World Bank.
- (2008) *Doing Business Reports: Trading across Borders*, available at www.doingbusiness.org, accessed 20 June 2008.

- (2009) *World Development Report 2009*, Washington, DC: World Bank.
- World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.
- WTO (2002) 'Assessment of trade in services'. Communication from Thailand TN/S/W/4, Geneva: WTO.
- (2005) 'Joint statement on liberalization of financial services', Communication from Australia, Bahrain, Canada, the European Communities, Japan, Norway, Oman, Panama, Singapore, Switzerland, the Separate Customs Territory of Taiwan, Penghu, Kinmen and Matsu, and the United States, JOB(05)/17, Geneva: WTO.
 - (2006) 'Recommendations of the Task Force on Aid for Trade', WT/ AFT/1, Geneva: WTO.
- Xu Mingqi and Wu Yikang (2001) 'Globalization and global governance in 2020: our vision on international organizations in 2020', 2020 Global Architecture Conference, Centre for Global Studies, University of Victoria, 29-31 August.
- Zarrilli, S. (2002) 'Trade in energy services and the developing countries', Geneva: UNCTAD.
- Zussy, N. (1993) 'Chief Seattle speech', Washington State Library, www.synaptic.bc.ca/ejournal/wslibrry.htm, accessed 6 June 2009.

Clive George
Pravda o obchode
Skutočné dôsledky liberalizácie

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2011
Vydanie 1.

Z anglického originálu
Pravda o obchode
Skutočné dôsledky liberalizácie
preložil Ladislav Kubiš.
Editor: Michal Cenker
Jazyková úprava: Jana Raslavská
Grafická úprava: Zuzana Čičelová
Sadzba: Beata Staňáková
Tlač: Peter Prekop Print Production

nadácia pontis
Zelinárska 2
821 08 Bratislava
tel.: (421 2) 57 10 81 11
fax: (421 2) 57 10 81 25
pontis@nadaciapontis.sk

ISBN 978-80-968229-4-2

MIX
Paper from responsible sources
FSC mixed credit
FSC certifikát č. SGS-COC-007953
PEFC certifikát č. CH10/1177.00

Táto kniha je vytlačená na papieri, ktorý má certifikát Forest Stewardship Council.

Nadácia Pontis je jednou z najväčších grantových a operačných nadácií na Slovensku. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Zároveň sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú pomoc v zahraničí. Jej víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

Je liberalizácia medzinárodného obchodu riešením pre upadajúce ekonomiky rozvojových krajín, alebo naopak len ďalšou hrozbou, ktorá môže prehĺbiť ich neuspokojivú a neľahkú pozíciu?

Ako ovplyvňujú medzinárodné obchodné dohody hospodárske výsledky krajín tzv. tretieho sveta? A akú rolu v tomto procese zohrávajú veľkí medzinárodní hráči, akým je napríklad Svetová obchodná organizácia?

Clive George jasne a s ľahkosťou odkrýva mýty a falošné predstavy o liberalizácii medzinárodného obchodu. Na základe mnohoročného výskumu kriticky hodnotí argumenty zástancov aj odporcov liberalizácie obchodu. Vnáša tak viac svetla do polemík o účinkoch medzinárodného obchodu, ktorého dohody bývajú nezriedka podpisované za zavretými dverami.

PARTNERI PROJEKTU

nadácia
pontis

pah

NGO

MONDE
diplomatie